

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ**

Надія КУЗЬМЕНКО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. П. ЛЬВОВА
Навчальний посібник

КИЇВ- 2022

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 28 квітня 2022 року)

Рецензенти:

Алла МАРУШКЕВИЧ – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Ольга ПЛАХОТНИК – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Олександр ПРОНІКОВ – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У навчальному посібнику на основі архівних матеріалів представлена освітня, наукова, методична, виховна, громадська та організаційно-управлінська діяльність українського педагога Івана Петровича Львова (1879-1972).

Посібник розрахований насамперед на студентів і викладачів закладів вищої освіти. Він буде корисним також вчителям, керівникам закладів освіти та всім, кого цікавить педагогіка та історія педагогіки.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4 – 8
РОЗДІЛ 1. Життєвий і професійний шлях Івана Петровича Львова.....	9 – 23
РОЗДІЛ 2. Педагогічні ідеї І. П. Львова	
2.1. Організація самостійної роботи студентів.....	24 – 34
2.2. Рекомендації щодо підготовки і проведення підсумкової атестації студентів.....	35 – 42
2.3. Концепція виховної ролі вчителя.....	43 – 54
2.4.Інновації І. П. Львова в організації вивчення логіки і психології в середній школі.....	55 - 61
РОЗДІЛ 3. Науковий доробок І. П. Львова.....	62 – 85
РОЗДІЛ 5. Організаційно-методична та управлінська діяльність І. П. Львова.....	86 – 97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98 – 111
ДОДАТКИ.....	112– 153

ПЕРЕДМОВА

Вітчизняна педагогічна наука і практика на сучасному етапі розвитку потребують орієнтації на досвід успішної діяльності визначних представників свого народу, які працювали в галузі освіти як вчителі, викладачі, управлінці, вихователі учнівської та студентської молоді. Творче застосування їх здобутків нашими сучасниками буде сприяти вдалому проведенню освітніх реформ, збереженню вітчизняного педагогічного досвіду в умовах входження України в європейський освітній простір. До сьогодні залишається недостатньо вивченою спадщина багатьох українських педагогів, а серед них науковий інтерес представляє науково-педагогічна діяльність Івана Петровича Львова (1879 – 1971), життєвий і професійний шлях якого були пов'язані із Черніговом.

Звісно, у дослідників виникав інтерес до просвітницької діяльності доцента І. Львова. Проте вдалося віднайти незначну кількість публікацій, в яких викладено результати дослідження науковців. М. Романіка, Н. Тесельська презентували на сторінках чернігівської газети «Деснянська правда» вітальний матеріал з короткою біографічною довідкою з нагоди півстолітнього ювілею педагогічної діяльності І. Львова [90]. О. Коваленко та Н. Ципляк класифікували документи особового фонду І. Львова, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області [1]. Нам вдалося віднайти малодосліджені архівні матеріали, аналіз яких свідчить про багатогранність наукових інтересів І. Львова.

У Державному архіві Чернігівської області виокремлено особовий фонд І. Львова, в якому зберігається 115 одиниць різних матеріалів. Контрольні аркуші перегляду справ свідчать про те, що науково-педагогічна спадщина І. Львова маловивчена, деякі документи нами виявлені і опрацьовані вперше.

Умовно документи названого фонду можна розділити на кілька груп: біографічні матеріали; матеріали про науково-дослідну, методичну діяльність; документи про громадську діяльність; епістолярій; фотодокументи. Значний інтерес для дослідників становлять біографічні матеріали, які дають можливість повніше висвітлити життєвий шлях педагога. Зокрема, в архіві зберігається свідоцтво про народження І. Львова, диплом про закінчення Казанської духовної академії та атестат доцента [3], матеріали про підтвердження педагогічного стажу [17], автобіографія І. Львова [5, арк.131–132]. В архіві зберігаються також подяки й почесні грамоти, якими неодноразово відзначалася плідна праця педагога, матеріали, пов'язані зі святкуванням ювілеїв Івана Петровича Львова: 50-річчя його науково-педагогічної діяльності і 75-річчя та 90-річчя з дня народження [90].

І. Львов проявив себе як досвідчений керівник кафедри педагогіки Чернігівського педагогічного інституту, про що збереглися документи [34].

Посвідчення депутата Чернігівської міської ради, членські квитки Всесоюзного товариства з розповсюдження політичних і наукових знань, Товариства Червоного Хреста та інших громадських організацій дають уявлення про коло громадських доручень і обов'язків І. Львова [35]. Про активну суспільну діяльність свідчать документи, в яких висвітлена тематика публічних лекцій із логіки та психології, прочитаних Іваном Петровичем для працівників партійних установ, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів [36].

Серед документів фонду значне місце займає епістолярна спадщина І. Львова. Насамперед, це листи від рідних і друзів та колег із Черкас, Ніжина, Чернігова [37]. Іван Петрович Львов активно листувався зі своїми колишніми студентами, що свідчить про його невідомий інтерес до долі вихованців і, відповідно, про авторитет педагога. В архіві І. Львова зберігається «лист у трьох конвертах» (написаний на 19 аркушах, він зміг вміститися у трьох конвертах, які по мірі надходження до адресата навіть

трохи заплутали хронологію подій) до О. Комарова – колишнього учня Чернігівської духовної семінарії. Іван Петрович у цьому листі детально описав участь семінаристів і учнів інших закладів освіти міста Чернігова у революційних подіях 1905–1907 рр., толерантне ставлення викладачів до своїх вихованців, а також цікавився долею колишніх випускників семінарії [38]. Відповідь О. Комарова була дуже теплою і сповненою поваги до свого вчителя.

Випускниками Чернігівської духовної семінарії, а водночас і учнями І. Львова, були такі відомі особистості як Г. Верьовка, В. Елланський, М. Імшенська, А. Красновський, Ю. Коцюбинський, В. Лапіна, О. Одинцов, П. Петровський, В. Примаков, Г. Ревський, М. Рождественський, С. Соколовська, П. Тичина, М. Товстуха та багато інших.

Так, А. Красновський навчався в Чернігівській духовній семінарії у 1899–1905 рр., брав активну участь у подіях 1905 року, був заарештований. На засіданнях педагогічної ради семінарії порушувалось питання про відрахування А. Красновського із числа студентів, проте педагогічний колектив дав йому можливість закінчити семінарію. А. Красновський продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Казанського університету, був одним із засновників Казанських Вищих жіночих курсів для слухачок, яким і читав курс педагогіки. Після 1917 р. А. Красновський – професор Московського педагогічного інституту, викладач педагогіки, активний науково-педагогічний діяч.

Детальне вивчення документів особового фонду І. Львова дозволило виявити листи, листівки, вітальні телеграми, якими обмінювалися вчитель і його учень – відомий український поет, громадський діяч П. Тичина. Аналіз кореспонденції свідчить про теплі, людяні стосунки між ними, які підтримувалися впродовж життя. Яскравим доказом цього може слугувати вітальна телеграма від П. Тичини, надіслана з нагоди п'ятдесятиріччя педагогічної діяльності І. Львова: «Всі свої сили Ви віддали на виховання

молоді. – Ті знання свої, що Ви їх давали молодим підростаючим педагогам – на терезах не зважити, ані цифрами не показати» – звертався П. Тичина до вчителя. «Ви все своє найкраще віддавали їм – те, що дорожче від золота і брильянтів – своє серце й душу свою, свою увагу. Вам, як учителю моєму, висловлюю безмежну подяку»– наголошував поет [47]. Усіх своїх почуттів не зміг вмістити П. Тичина у стислому тексті телеграми, проте важко назвати телеграмою це послання (156 слів), воно більше схоже на лист у віршованій формі.

І. Львов активно листувався з Іриною Михайлівною Коцюбинською, донькою відомого письменника. Напередодні святкування 100-річчя з дня народження М. Коцюбинського написав свої спогади про подорож з митцем на невеликому однопалубному пароплаві з Києва до Чернігова [35]. На запрошення І. Коцюбинської брав активну участь в «літературних суботах», які влаштовували Чернігівський літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, музична школа та товариство «Знання».

Значну частину фонду І. Львова складають документи про його науково-педагогічну та методичну діяльність. Відомий педагог залишив багато напрацювань з теорії та практики навчання і виховання, які стануть в нагоді сучасним викладачам і студентам. Збереглися тези та конспекти лекцій «Про самостійну роботу студентів із книгою» [31], «Методичні вказівки до викладання деяких питань логіки в середній школі» [33], матеріали до лекцій на тему «Форми і методи організації та проведення випускних іспитів», «К. Д. Ушинський як психолог» [99], «Про дружбу і товаришування серед учнів» [40]. Рукопис «Робочого плану занять викладача логіки Львова Івана Петровича» подаємо в додатках (Додаток В). Цінними, на нашу думку, і абсолютно недослідженими є документи, в яких представлені напрацювання І. Львова в галузі психології

У посібнику на основі вивчення архівних документів розглядаються педагогічні ідеї Івана Петровича Львова щодо організації самостійної роботи студентів, особливості підготовки і проведення випускних іспитів у

зкладах вищої освіти; методичні інновації з організації освітнього процесу вивчення логіки і психології у середній школі. Окремі розділи посібника розкривають особливості організаційно-методичної та наукової діяльності І. П. Львова.

У додатках предстало копію документів, які засвідчують багатогранність особистості українського педагога Івана Петровича Львова.

Навчальний посібник буде корисним викладачам і студентам закладів вищої освіти, вчителям, учням, а також всім, хто цікавиться педагогікою та історією педагогіки.

РОЗДІЛ 1.

ЖИТТЄВИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ШЛЯХ ІВАНА ПЕТРОВИЧА ЛЬВОВА

І. П. Львов народився 16 серпня 1879 року у невеличкому містечку Юр'ївка Костромської губернії (нині Іванівської області Російської федерації) у багатодітній незаможній родині. [3, арк. 1]. Батько Петро Іванович був священником і одночасно працював за сумісництвом вчителем співів у місцевому трьохкласному училищі, мати, Марія Платонівна, була домогосподаркою і займалася вихованням дітей.

Початкову освіту діти здобували у початковому училищі, проте за домашніми обставинами вони відвідували школу лише півтора року. Першим закладом освіти, в якому навчався І.П.Львов, було Макарівське духовне училище Костромської губернії з п'ятирічним терміном навчання, яке він закінчив із відзнакою. У 1891 році юнак вступив до Костромської духовної семінарії, яка була створена за зразком Києво-Могилянської Академії.

Як вказував І. П. Львов у автобіографії, він спочатку отримав освіту в Костромській духовній семінарії: «у 1894 році вступив на перший рік навчання, а у 1900 році закінчив повний курс на «відмінно» вищезазначеної семінарії у званні студента.» [3, арк. 17].. У семінарії вивчали і богословські дисципліни, і дисципліни світського характеру, за роки існування, а це понад 170 років, заклад освіти підготував багато знаних у світі науковців (красзнавець Н. Виноградов, історик Е.Голубинський, археолог А.Голубцев, іхтіолог І.Правдін, зоолог С.Предтеченський фольклорист Ф.Лаговський, філолог Н.Невзоров та ін.) та громадських діячів.

Семінарист І. П. Львов із першого курсу в семінарії старанно навчався й отримував відмінні оцінки, разом зі своїми одногрупниками опрацьовував додаткову літературу з проблем мовознавства, зоології,

ботаніки, астрономії, фізіології людини, вчення Ч. Дарвіна у перекладі А. В. Попової.

Педагогічну діяльність І. П. Львов розпочав ще під час навчання у Костромській духовній семінарії, допомагаючи своїм одногрупникам, які мали проблеми у навчанні. Він консультував з математики та мовознавства, пояснюючи переклади й граматичний аналіз текстів. Така дружня підтримка посприяла багатьом його товаришам поліпшити успішність. Під час навчання у Костромській духовній семінарії він познайомився з селянським хлопцем Василем, який працював сторожем у семінарії, мав за плечима освіту сільської школи, але мріяв про вступ до семінарії з подальшою перспективою отримання посади сільського вчителя. І. П. Львов два роки вечорами безкоштовно готував його до екзаменів, в результаті чого здійснилася мрія Василя і він отримав кваліфікацію сільського вчителя.

Під час навчання у семінарії І. П. Львов найбільше уваги приділяв вивченню психології, логіки, математики та філософії. До речі, математикою цікавився найбільше, на відміну від своїх одногрупників. За відмінне навчання він був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня[5, арк. 17].

Після закінчення Костромської духовної семінарії юнак готувався до вступу на фізико-математичний факультет Казанського університету. На жаль, родина була матеріально незабезпеченою і не мала фінансової можливості продовжити навчання свого сина у світському закладі вищої освіти. Проте, закінчивши семінарію, І. П. Львов, як і інші абітурієнти із духовних училищ та семінарій, мав право на подальше навчання у вищих духовних навчальних закладах, а саме у Казанській, Київській, Санкт-Петербурзькій та Московській академіях [5, арк. 7; 7, арк. 51].

Майбутній педагог отримував безкоштовну освіту у Казанській духовній академії у 1900-1904 р.р. на словесно-літературному відділенні, де крім дисциплін філологічного напрямку, поглиблено вивчав логіку,

психологію, історію філософії та педагогіку [5, арк. 17]. Він був активним студентом. У 1902 році студент І. П. Львов представляв свій курс у комісії по внесенню змін у реорганізацію навчальних планів академії. Від кожного курсу було обрано кандидата, який мав пропозиції щодо навчального плану.

«У своїх заняттях я особливо багато приділяв часу вивченню латини, психології, філософії та історії філософії, оскільки готував себе до викладацької діяльності» – писав І. Львов у спогадах [40, арк. 129]. Вибір подальшої діяльності був свідомим і продуманим. Під час навчання в академії майбутній педагог зачитувався творами Миколи Гоголя. Це захоплення визначило місце проживання І. Львова – місто Чернігів, адже саме на Чернігівщині навчався М. Гоголь у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька.

У 1904 році, на останньому курсі навчання у Казанській духовній академії, І. П. Львов писав дипломну роботу з педагогіки на тему: «Наука та мистецтво виховання за поглядом проф. Йозефа Пауена».

Під час роботи з архівними матеріалами Державному архіву Чернігівської області нами було виявлено диплом І. П. Львова про закінчення Казанської духовної академії, в якому вказано, що він протягом чотирьох років прослухав повний курс загальноосвітніх та спеціальних наук з першої групи та за відмінної поведінки показав наступні знання з богословських наук: священне письмо, біблійна історія, догматичне богослов'я, моральне богослов'я, гомілетика, історія проповідання, пасторське богослов'я, церковне право – «відмінно».

З загальних наук: педагогіка, метафізика, історія філософії, історія і виявлення російського розколу, історія й розбір західних проповідей, теорія словесності й історія зарубіжних літератур він отримав оцінку «відмінно».

З російської і церковнослов'янської мов (з палеографією) і історії російської літератури, єврейської мови і біблійної археології отримав

оцінку «дуже добре». В свою чергу, латинську та англійську мову він склав на «відмінно».

Рада Казанської духовної академії на підставі §137-140 п.10 статуту Православних духовних академій присвоїла І. П. Львову ступінь кандидата богослов'я з правом викладання у духовних семінаріях. За виховання в академії за державний рахунок протягом чотирьох років він зобов'язаний прослужити шість років у навчально-духовному закладі або виплатити одночасно 800 руб. Диплом виданий ректором Казанської духовної академії, єпископом Алексієм [10, арк. 1-2].. Наказом оберпрокурора Святійшого Синоду від 10 листопада 1904 року за № 8644 був призначений викладачем логіки, психології, початкових основ та дидактики Чернігівської духовної семінарії [8, арк. 7].

Перші кроки професійного шляху для молодого вчителя були нелегкими. Починав він педагогічну діяльність у якості викладача логіки, психології, філософії та дидактики. За тих часів логіку й філософію мали право викладати лише випускники духовних семінарій. Уже на початку педагогічної діяльності він приділяв велику увагу навчанню та вихованню студентської молоді. На підтвердження цього можна навести такий приклад. Так, семінарист А. Красновський брав активну участь у подіях 1905 року, був заарештований. Такий вчинок коштував би йому виключення з семінарії, проте на засіданні педагогічної ради на його підтримку виступив молодий викладач педагогіки І. П. Львов. Педагогічний колектив дав йому можливість закінчити семінарію і не помилився. А. Красновський продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Казанського університету, був одним із засновників Казанських Вищих жіночих курсів для слухачок, яким і читав курс педагогіки. Після 1917 р. А. Красновський – професор Московського педагогічного інституту, викладач педагогіки, активний науково-педагогічний діяч.

Слід відмітити, що І. П. Львов входив у групу тимчасового Ревізійного комітету з ревізії економічних звітів і кошторису Епархіального жіночого училища. Наказом з громадянського відомства за віддану працю його підвищили у посаді за вислугу років надвірним радником [5, арк. 18].. Наказом найвищої інстанції Міністерства освіти від 26 березня 1913 року № 17 його перевели за вислугу років колезьким радником з посади старшинства, через місяць він був нагороджений орденом 3-го ступеня 6 травня 1913 року [5, арк. 19].

У роки економічної нестабільності, частої зміни влади у першій чверті ХХ ст. вступні іспити в заклади вищої освіти скасовувалися, для підготовки селянської молоді до навчання створювалися робітничі факультети. І. П. Львов читав у м. Чернігові курс лекцій з педагогіки й логіки слухачам робфаку.

На початку 1919-1920 навчального року педагогічна рада Чернігівської вчительської семінарії обрала І. П. Львова на посаду викладача історії педагогіки, системи педагогіки та дидактики [3, арк. 52].

У 20-х роках в країні відповідно до запитів суспільства і правлячої партії були створені заклади освіти: комвузи, радпартійні школи для забезпечення керуючої партії кваліфікованими пропагандистськими кадрами. В одній з таких шкіл читав курс лекцій з логіки та психології І. П. Львов. Аналіз документів дозволяє стверджувати про те, що керівники цих шкіл поважали педагога, їм імпонувала його компетентність та методи подачі навчального матеріалу.

З 1919–20 рр. педагогічна рада Чернігівської учительської семінарії призначила І. П. Львова на посаду викладача психології та дидактики.

З 1921 року Чернігівську учительську семінарію було реорганізовано на 3-річні педагогічні курси, на яких включно до ліквідації цих курсів у грудні 1922 року працював І. П. Львов і за відсутності постійного викладача математики він викладав математику. Про це свідчить довідка, датована 3 липня 1928 року, що у Чернігівській партшколі 2-го ступеня

І. П. Львов насправді працював у школі викладачем математики протягом 1923-1924 навчального року. Одночасно викладав математику на Чернігівських 56-х піхотних командних курсах [2, арк. 1; 3, Арк. 14]. Важливо й те, що в 1920 році педагог одночасно з викладачами Чернігівської учительської семінарії і Ніжинського інституту народної освіти долучився до створення проекту з навчального плану майбутнього педагогічного інституту. На початку 1922–1923 навчального року новоствореною педагогічною радою Чернігівського інституту народної освіти він був обраний на посаду викладача психології, а також куратором першої групи студентів психологів. Упродовж декількох років структура Чернігівського інституту народної освіти й навчальні плани реорганізувалися, інститут декілька разів змінював назву: «Інститут соціального виховання», «Педагогічний інститут», «Учительський інститут», ще раз «Педагогічний інститут», знову «Учительський інститут». З самого початку заснування Учительського інституту і до виходу на пенсію за станом здоров'я І. П. Львов працював у Чернігівському учительському інституті ([3, арк. 52].

Педагог постійно працював над самовдосконаленням та підтримував різного роду нововведення в педагогічній науці та практиці

У 1925 році І. П. Львов був направлений у Харків на педагогічний семінар, а у 1929 році відряджений на 11 місяців на курси підвищення кваліфікації у Ленінградський педагогічний інститут імені А. І. Герцена, де під керівництвом професора А. П. Болтунова та професора М. Я. Басова працював над питаннями експериментальної психології. Отримані знання Іван Петрович використав для обладнання у Чернігівському учительському інституті кабінету експериментальної психології необхідною апаратурою. Водночас І. П. Львов почав займатися науковою діяльністю. У збірнику Інституту була надрукована стаття на тему: «Індивідуальна та колективно-групова академічна робота студентів». На жаль, примірник збірника був втрачений.

Актуальними були підготовлені до друку праці: «Керівництво викладача лабораторно-самостійною роботою студентів» (підготовлено до друку в інститутському збірнику 1927 р., але збірник не вийшов із технічних причин); «Аналіз вчення А. П. Павлова та В. М. Бехтерева» (1931 р.) (збірник не вийшов). І. П. Львов самокритично зазначав, що він міг би науково працювати, але, на превеликий жаль, був під владою звички відкладати цю справу. Вчений іронічно коментував, що при бажанні посправжньому науково працювати можна знайти тему й вільний час, а також налагодити зв'язок із керівництвом столичних наукових центрів. У особовому фонді І. П. Львова збережено клопотання перед адміністрацією про надання місячної творчої відпустки для роботи над науковою статтею [3, арк. 9]. .

У 1928 році педагогічний стаж Івана Петровича дозволяв вихід на наукову пенсію, проте він не отримав кошти і був змушений звернутися до суду. Для судової справи зібрав всі довідки та свідчення колег, які були важливими для дослідження професійної діяльності І. П. Львова. Ці документи виявилися дуже важливими для вивчення професійного шляху педагога. Так, колеги О. А. Доброгаїв та О. П. Понизивський свідчили, що І. П. Львов викладав логіку, психологію, історію філософії та дидактику в Чернігівській духовній семінарії з 4 листопада 1904 року аж до травня 1919 року. У архіві знайдена ще одна довідка про те, що Д. М. Іванов та Ю. І. Воробйов свідчили у суді, що І. П. Львов викладав загальну дидактику та педагогіку у Чернігівській учительській семінарії протягом двох навчальних років 1919-1920 та 1920-1921 рр., а потім викладачем дидактики, педагогіки, історії педагогіки та математики на Чернігівських трирічних курсах у 1921-1922 та у першому триместрі 1922-1923 навчального року до моменту ліквідації цих курсів за розпорядженням НКО [7, арк. 1-2].

У 1929-1930 роках І. П. Львов був заступником Голови педагогічної Циклової комісії, з 1929 року - членом Чернігівського бюро СНР; у 1930

році - членом бригади перевірки соціального змагання між Чернігівським та Миколаївським інститутами. У 1930–1931 роках – керівник методичної секції при будинку Народної освіти з питань педагогічної роботи дитячих установ інтернатного типу; з 1931 року - бригадир у справі обстеження школи імені Леніна м. Чернігова та запровадження загальнообов'язкового навчання, а також поліпшення матеріальних умов учнів Чернігівського педтехнікуму до навчального року щодо набору студентів; був бригадиром у справі перевірки стану полімеризації дитячих садків м. Чернігова.

У 1930–1932 роках Іван Петрович виконував обов'язки голови комісії Сприяння Державних кредитів при МКЧ ІІ; з 1933 року - секретар педагогічної кафедри; у 1931–1932 роках – член бібліотечної комісії; з 1934 р. - член-секретар Ревізійної Комісії при КВД; делегат Чернігівських міської й обласної конференції споживачів ([3, арк. 7-8]..

З 1922–1923 навчального року І. П. Львов почав працювати в Чернігівському інституті народної освіти на посаді лектора психологічних дисциплін. З 1927 року працював як штатний викладач 1-ї групи, а з 1930-го року на посаді доцента.

У особовому листі з відділу кадрів Чернігівського педагогічного інституту вказано, що викладач І. П. Львов займався продуктивно науково-методичною діяльністю. На жаль, збірник, в якому були надруковані наукові праці, як зазначалося раніше, не зберігся, а інші статті викладача були підготовлені до друку, але не опубліковані.

Працюючи в Чернігівському педагогічному інституті, І. П. Львов займався не тільки викладацькою роботою, а й за дорученням адміністрації інституту виконував громадські роботи. Упродовж декількох років був керівником Циклової педагогічної комісії, тимчасово виконував обов'язки декана та голови факультетської комісії в 1926 році й ректора Чернігівського учительського інституту з 1927–1928 р. І. П. Львов складав проекти організації й раціоналізації академічної роботи студентів (кількісний облік, правила внутрішнього розпорядку) в інституті;

перевіряв роботу всіх циклово-предметних і факультетських комісій, а також студентських гуртків (1928 р.); працював у культкомісії; читав доповіді на засіданнях методичного комітету; читав лекції для Комскладу місцевого полку (1931 р.) на тему: «Мозок та душа».

Важливо, на нашу думку, й те, що І. П. Львов, проводив громадську роботу за межами інституту. Він був членом «Озету», на чолі бригади з контролю у м. Чернігові дитячих садків, школи імені В. І. Леніна, педагогічного технікуму; керівником методичної секції при місцевому відділі освіти з питань педагогічної роботи у дитячих закладах інтернатного типу, керував семінаром при цій секції, де й читав лекції та перевіряв роботу методично-педагогічних баз у Добрянському та Ріпкинському районах Чернігівської області; надсилав дописи про наслідки перевірки до редакції районних газет, які були надруковані у 1932 році [3, арк. 8, 24].

Іван Петрович входив до складу комісії з перевірки і виявлення дітей з розумовими вадами із загальноосвітніх шкіл, які не мали умов для навчання цієї категорії дітей. І. П. Львов був членом секції наукових робітників і кваліфікаційної комісії при ній. У 1930 році брав участь у весняній посівній кампанії та колективізації на хуторі Борки та у селі Малейки Ріпкинського району. На той час у посівній кампанії брали участь не тільки колгоспники, а навіть працівники освіти [3, арк. 8].

Високий професіоналізм І. П. Львова був відзначений нагородами. Так, 31 грудня 1935 року за відмінну лекторську роботу в 1-му семестрі, за високі показники академічної успішності і дисципліни, що привели до успішного завершення 1-го семестру 1935-1936 навчального року І. П. Львова наказом ректора Чернігівського учительського інституту відзначений премією (годинником) [9, арк. 1]. У 1948 року він був нагороджений медалю «за доблесну та самовіддану працю в період Великої вітчизняної війни», а у 1951 року отримав звання «Відмінник народної освіти» [9, арк. 4].

До слова, у Державному архіві Чернігівської області зберігається заява як додаток до судового позову про академічну пенсію, у заяві вказано педагогічний стаж 32 роки, 4 місяці і 28 днів. І. П. Львов працював у закладах середньої освіти понад 18 років, у вищій школі при радянській владі працював понад 13 років, 7 місяців. І. П. Львов вважав за потрібне відзначити, що в Чернігівській духовній семінарії викладав світські, а почасти загальноосвітні (логіка, історія, філософія) та педагогічні (психологія, дидактика), а не богословські дисципліни [7, арк. 6, 10].

Інший документ свідчить, що доцент Чернігівського педагогічного інституту І. П. Львов був членом профспілки робітників освіти з 1919 року. За час свого перебування в колективі співробітників інституту виконував всі покладені на нього завдання та доручення: протягом ряду років був головою комісії сприяння держкредиту, працював у складі бібліотечної комісії, був керівником методичної секції при народстві з питань педагогічної роботи у дитячих установах інтернатного типу, а також був керівником семінару при цій секції; очолював бригади при перевірці Педагогічного технікуму, школи імені Леніна, а також дитсадків міста Чернігова; був консультантом при вечірній школі.

З початком Другої світової війни змінився звичний режим життя. 15 липня 1941 року І. П. Львов, отримавши дозвіл, змушений був евакуюватися зі своєю сім'єю у складі трьох осіб до м. Новосибірська. [8, арк. 8-11; 9, арк. 6].

У серпні 1941 року І. П. Львов прибув на декілька місяців на Алтай. Перебуваючи в Алтайському краї і поневіряючись без матеріальної допомоги, І. П. Львов проживав у одному із бараків молокомаслорадгоспу. Він писав заяву в управління кадрів НКП РСФСР щодо надання педагогічної роботи, але отримав негативну відповідь, адже в університетах, педагогічних і учительських інститутах вільної вакансії зі спеціальності не було. Працевлаштування у середній школі потрібно було узгодити з Алтайським відділом народної освіти [8, арк. 21-22]..

На жаль, у середній школі теж не було вакансії. І. П. Львов не знайшов роботу за кваліфікацією, а тому працював на тимчасових роботах, інколи читав лекції на районних нарадах директорів, завідуючих і завучів шкіл Солонешенського району в м. Солонешенськ на різноманітні педагогічні теми. Також за проханням робітниць радгоспу писав їхнім рідним листи на фронт, а також різноманітного роду запити, довідки і заяви в різні державні установи.

Директор Сталінобадського державного педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка Х. Садиков запропонував вакансію викладача психології, але потрібно було якнайскоріше приїхати до міста Сталінобаду Таджицької РСР [8, арк. 27-29].

Впродовж 1942–1943 й 1943–1944 навч. р. був штатним педагогом психології при кафедрі педагогіки і психології Сталінобадського педагогічного інституту імені Тараса Шевченка (нині Таджицький державний педагогічний університет імені Садриддіна Айні), за сумісництвом працював завідувачем кабінету педагогіки у Науководослідному інституті шкіл при народному комітеті з питань освіти Таджицької РСР [7, арк. 34].

У 1944 році дирекція вищезгаданого інституту рекомендувала авторські програми І. П. Львова з методики викладання логіки і психології для забезпечення освітнього процесу у середніх школах республіки. У Сталінобадському педагогічному інституті імені Тараса Шевченка І. П. Львов читав лекції на денному, вечірньому та заочному відділеннях. Професійно-педагогічна компетентність та високо розвинуті організаційно-адміністративні якості допомогли йому упорядкувати кабінет педагогіки та психології інституту. Завдяки І. П. Львову було відремонтовано психологічну апаратуру (хроноскоп, мнемометр та інші). За його ініціативи виготовлено додатково нові таблиці-схеми (напр. таблиця-схема з вивчення умовних рефлексів за Павловим), створено картковий каталог навчальної та додаткової психологічної літератури.

У лютому 1944 року І. П. Львов прочитав доповідь на тему: «Виховання особистості вчителя» на засіданні наукової сесії інституту, яка відбулася до дня пам'яті Т. Г. Шевченка [3, арк. 29].

Про високу педагогічну кваліфікацію І. П. Львова як викладача засвідчує характеристика, видана йому як старшому викладачеві психології Сталінобадського державного педагогічного інституту імені Тараса Шевченка (з жовтня 1942 до серпня 1944 року), який проявив себе провідним спеціалістом з великою науковою ерудицією та порядністю у ставленні до власної роботи та оточуючих.

І. П. Львов на високому рівні проводив лекційні та практичні заняття з експериментальної психології, виконав наукову роботу «Особистий приклад вчителя у психологічній та виховній діяльності». Серед студентів педагог мав неабиякий авторитет. За високу якість керівництва педагогічною практикою педагогу наказом вищезгаданого інституту була оголошена подяка [9, арк. 2]. (Додаток В).

Окрім навчальної та виховної діяльності, І. П. Львов продовжував громадську роботу в Таджикистані: інспектував школи у м. Сталінобаді, читав лекції з педагогіки для військових керівників та викладачів військової підготовки Ашхабадської залізниці [3, арк. 28, 52].

20 травня 1944 року народний комісаріат освіти Української РСР (згідно наказу директивних органів) відкликав І. П. Львова на постійну педагогічну роботу в звільнену від німецьких окупантів УРСР. [3, арк. 9]. .

Тому з вересня 1944 року, з нового навчального року, І. П. Львов продовжив педагогічну діяльність у Чернігівському учительському інституті на посаді викладача психології. Він проводив лекторську роботу за межами Чернігівського учительського інституту (додаток А). З 1944–1946 рр. читав лекції на психологічні теми у військових госпіталях; лекції з психології й педагогіки в корпусі авіації для офіцерського складу й військових курсантів; лекції з логіки та психології на обласних курсах для вихователів дитячих будинків; багато лекцій з логіки для обласної

прокуратури й адвокатури, також на семінарі директорів шкіл Чернігівської області й на Київських обласних учительських курсах; педагог читав лекції з психології і логіки для офіцерського складу МВС, був нештатним викладачем і консультантом з логіки при Чернігівській КП (б) УРСР.

Рішенням Вищої Атестаційної Комісії Міністерством вищої освіти СРСР від 18 жовтня 1947 року (протокол № 20) громадянину Львову Івану Петровичу було присуджено звання доцента кафедри психології. У особовій справі Державного архіву Чернігівської області І. П. Львова зберігається атестат доцента, а також виписка з протоколу № 20 від 18 жовтня 1947 року, де на засіданні вченої ради Чернігівського учительського інституту офіційно затвердили Львова Івана Петровича у вченому званні доцента кафедри психології [10, арк. 2, 4].

У 1948 році за дорученням дирекції Чернігівського учительського інституту він працював над матеріалами Чернігівського обласного історичного архіву на тему: «Чернігівський учительський інститут: короткі історичні записки».

За завданням Науково-дослідного інституту психології при Міністерстві освіти УРСР І. П. Львов двічі інспектував викладання психології у середніх школах м. Чернігова.

17 грудня 1948 року указом Президії головної ради СРСР І. П. Львов був нагороджений медаллю «За мужню роботу у період Великої Вітчизняної війни 1941–1946 рр.» ([9, арк. 3].. 7 березня 1951 року за відмінну і сумлінну працю, зразкову постановку навчально-виховної роботи в інституті завідувача кафедри педагогіки І. П. Львова нагороджено відзнакою «Відмінник народної освіти». Таку ж нагороду отримали його колеги по Чернігівському педагогічному інституту: старший викладач кафедри російської мови М. М. Богданова, заступник директора з науково-навчальної роботи В. В. Кролевець, старший викладач фізичного

виховання Г. С. Кочубея, завідувач кафедри російської мови Г. Г. Нестеренко, завідувач кафедри фізики С. А. Хатюков [9, Арк. 4].

У 1958 році до Міністерства освіти УРСР надійшла заява завідувача кафедри педагогіки, доцента І. П. Львова про звільнення його з займаної посади у зв'язку зі станом здоров'я. [9, арк. 25].

Майже, через 10 років, а саме 15 жовтня 1966 року від Міністерства освіти Української РСР та Українського республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ доцент Чернігівського педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка І. П. Львов отримав грамоту за сумлінну роботу та підготовку педагогічних кадрів як сумлінний викладач із 53-річним стажем педагогічної роботи [13, арк. 2].

Помер Іван Петрович Львов на у 1971 році в місті Чернігові.

Понад 53 роки активного професійного життя чернігівського педагога, тисячі учнів і послідовників, десятки тисяч аркушів рукописів лекційних матеріалів, конспектів і стенограм доповідей, методичні рекомендації і наукові розвідки, досвід, перевірений часом. Все це заслуговує на глибоке вивчення і актуалізацію в реаліях сьогодення.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ПЕТРОВИЧА ЛЬВОВА

2.1. Організація самостійної роботи студентів

Актуальними донині залишаються поради досвідченого методиста І. Львова, викладені у конспекті лекцій «Про самостійну роботу студентів із книгою». Не секрет, що сьогодні, у вік розвитку комп'ютерних технологій, книга у списку джерел інформації нерідко займає останні позиції. Так само, як століття тому, у І. Львова виникла необхідність прочитати слухачам лекцію на означену тему, так і сьогодні, потреба у нагадуванні правил роботи з книгою знову на часі. Причини лише різні.

У квітні 1955 р. І. Львов виголосив доповідь на виробничій нараді Чернігівського учительського інституту про організацію самостійної роботи студентів історичного факультету. На основі інформації викладачів історичних дисциплін (С. Марченко, М. Подпригорщук, М. Сиротенко) він зміг виділити такі форми організації самостійної роботи студентів: літературне оформлення лекції; порівняння хронології таблиць з історії; креслення історичних карт; на практичних заняттях демонстрація першоджерел («Русская правда», «Літопис Нестора»); документів, читання історичної хрестоматії з історії давнього світу, підготовка до відповіді на питання на визначену тему, винесену на семінарські заняття; підготовка до колоквиуму, на якому перевірялися не тільки теоретичні знання, але і вміння використовувати їх на практиці; консультації, на які запрошувались окремі студенти для перевірки рівня знань; гурткова робота і тощо.

Аналіз інформації викладачів історичних дисциплін Чернігівського учительського інституту щодо організації самостійної роботи студентів дав можливість І. Львову зробити висновок про необхідність вчити студентів конспектувати лекції, читати рекомендовану літературу, оформляти конспект. На цей вид роботи він пропонував виділяти час, особливо на

початку навчального року, в перший тиждень занять. Педагог рекомендував студентам вправи з читання книг, конспектування прочитаного. І. Львов висловився критично про проведені заняття викладачами історичних дисциплін, назвавши їх простим переглядом документів і слуханням коментарів, порадив такі методи лише фрагментарно використовувати під час лекції.

Досвід роботи викладачів історичних дисциплін щодо самостійної роботи студентів надихнув І. Львова на теоретичний аналіз цієї проблеми, що й стало причиною написання тез і тексту лекції «Про самостійну роботу студентів із книгою» [39]. У передмові до тексту лекції автор нагадує про те, що викладання у вищій школі відбувається переважно лекційним способом, а лекція, за висловом академіка І. Кьолера, якого цитує І. Львов, «найбільш лінивий спосіб повідомлення знань на сучасному науковому рівні великій кількості людей» [11, арк. 3]. І одразу ж пояснює, що лекцію називають дешевим способом повідомлення інформації стосовно економії часу слухачами, а не з позиції її меншовартості у порівнянні з іншими формами подання знань. На лекції викладач виділяє відповідною інтонацією головні положення, відділяє їх від другорядних деталей, розповідає про шлях підтвердження наукових істин, акцентує увагу слухачів на останніх наукових досягненнях, відображаючи їх в генезі, вчить критично оцінювати об'єкт обговорення, проте лекційний метод викладання має також і іншу, менш привабливу сторону. На думку І. Львова, головний недолік лекції як форми організації і методу навчання – відносна пасивність слухачів. Слідкувати під час лекції за чужими думками, навіть розуміти їх і засвоювати – цього недостатньо. Для справжнього учіння характерна самостійність. І. Львов порівнював слухача на лекції з амforoю, котра під високим тиском наповнюється науковими положеннями й фактами. Цей матеріал нерідко залишається неопрацьованим і незасвоєним. Кожна людина, вважає досвідчений педагог і методист, має бути найактивнішим фактором у

власній освіті і багато працювати над собою. З метою свідомого засвоєння і закріплення знань, студенти, крім слухання лекцій, повинні самостійно працювати в лабораторіях і кабінетах, проводити практичні заняття і працювати з книгою і, загалом, з будь-яким іншим видом друкованого слова.

Головне завдання, яке ставив перед собою автор лекції, – ознайомити слухачів із раціональним, діловим користуванням книгою. І. Львов вважав, що книга відіграє важливу роль у розвитку мислення й культури мовлення. Читачів він поділяв на чотири групи. Представників першої групи цікавить лише процес читання, озвучування надрукованих слів, без встановлення зв'язку між ними, без розуміння прочитаного, і навіть, без бажання щось зрозуміти. Таких читачів І. Львов порівнював із гоголівським Петрушкою з поеми «Мертві душі» і вважав, що їх дуже мало, проте вони є, і з ними потрібно працювати [39, арк. 5]. В умовах сьогодення до цієї групи можна віднести хіба що маленьких читачів, які тільки вчаться читати.

Другу групу, на думку І. Львова, представляють читачі, які люблять легку книгу (пригодницьку літературу, романи кримінального характеру, гостросюжетні розповіді), яку читають лише задля розваги. У сучасному українському суспільстві це досить поширена категорія читачів.

Представники третьої групи, як вважав педагог, читають не тільки книги легкого змісту. Навпаки, їм цікава серйозна, наукова література, новинки сучасних книгарень. Однак інтерес представників виокремленої групи до літератури має сумнівний характер, оскільки книга їх цікавить передовсім як матеріал для розмови в колі друзів з метою демонстрації своєї обізнаності. Для характеристики такого типу читачів І. Львов наводив цитату із творів М. Некрасова:

*«Что ему книга последняя скажет,
То ему на душу сверху и ляжет»* [39, арк. 7].

Такий читач під маскою чужих теорій та уривків і цитат з художньої літератури почасти приховує свою розумову убогість і відсутність власного продуманого світогляду.

Четвертий тип читачів: це ті, хто прагне знань, і тому ставить до книги серйозні вимоги. Вони читають вдумливо, критично оцінюють висловлені автором думки, порівнюючи їх із власними роздумами. Представники цієї групи читачів шукають у книзі знання для особистого і фахового розвитку [39, арк. 9].

Надалі всі рекомендації щодо роботи з книгою І. Львов адресував читачам, які представляють виокремлену ним четверту групу реципієнтів. Насамперед читач має бути елементарно грамотним, володіти навичками правильного, усвідомленого й виразного читання, він мусить уміти користуватися словником іншомовних слів та словником термінів і, зокрема, філософським словником.

Читач, на думку І. Львова, має шукати в книзі відповідь на певне питання, бути спрямованим на виконання завдання і мати конкретну мету. Однак робити це поступово, що дасть можливість швидко зорієнтуватися у змісті книги, статті, а також зрозуміти її логічну структуру й критично проаналізувати прочитане [39, арк. 11].

Досвідчений викладач із великим педагогічним стажем розробив рекомендації щодо роботи з книгою, рекомендував, насамперед, попередньо ознайомитися з книгою: вивчити вихідні дані (автор, назва, рік видання, видавництво, наклад). У лекції «Про самостійну роботу студентів із книгою» педагог детально пояснював значення цих відомостей. Якщо автор є одним із відомих учених і керівників наукових установ чи навчальних закладів, то його книга набуває особливої ваги. Назва книги вказує на важливість і значення питання, яке розкривається.

І. Львов проаналізував різні підходи до вибору назви книги, зокрема:

а) іноді автори з метою зацікавити читача свідомо вибирають таку назву, яка не розкриває змісту книги;

б) у назві книги автори не повністю відображають її зміст, а тому назва містить підзаголовок;

в) найзручнішим варіантом для читача є вибір назви книги, в якій розкривається не тільки її зміст, але й позиція автора стосовно предмету розмови [39, арк. 12].

Рік виходу книги може свідчити про її новизну, а також про те, що в ній виправлено і доповнено у порівнянні з попереднім виданням. І, насамкінець, важливим доказом актуальності книги та інтересу до неї читачів є наклад.

Наступним етапом прочитання книги, як вважав І. Львов, є ознайомлення з передмовою, вступом, а також із змістом. У передмові автор, звертаючись до читача, називає мету написання книги та поставлені завдання. У вступі в загальних рисах описуються межі дослідження, історія та розвиток питання. У змісті відбувається поділ досліджуваного матеріалу на частини (розділи, параграфи тощо), і читач отримує відомості про обсяг і порядок викладу, головні й другорядні питання.

Важливими складовими книги є іменний та предметний покажчики, бібліографія. Іменний та предметний покажчики зазвичай містяться в кінці книги і дають можливість отримати довідки про конкретні сторінки видання, на яких згадується чиєсь ім'я або трактується те чи інше питання. Список використаних джерел (бібліографія) в кінці книги або іноді в кінці кожного розділу може зекономити час для пошуку необхідної інформації та допомогти читачеві глибше зрозуміти питання.

І тільки після попереднього ознайомлення з книгою, зазначав І. Львов, читач може приступати до безпосереднього ознайомлення з її змістом. Процес читання складається з трьох взаємопов'язаних моментів: сприйняття, запам'ятовування і розуміння матеріалу. Названі компоненти читання нерозривні і становлять єдине ціле. Сприйняття, запам'ятовування і розуміння обумовлюють, підсилюють і доповнюють один одного. Читаючи книгу, ми одночасно і запам'ятовуємо, і усвідомлюємо прочитане

[39, арк. 14]. Звісно, якщо йдеться про читачів четвертої групи (за типологією І. Львова). Не може бути й мови про запам'ятовування прочитаного, якщо читач не сприймає текст книги. Так само не може бути розуміння без сприйняття і запам'ятовування прочитаного. З іншого боку, процес розуміння обумовлює швидкість сприйняття тексту і містить запам'ятовування.

Способи сприйняття тексту І. Львов поділив на два види: зорове і зорово-слухо-рухове сприйняття. Перший вид часто використовується у практиці і полягає в читанні мовчки, про себе, коли читач слідкує за текстом тільки очима, сприймає його тільки зором. Зорово-слухо-рухове сприйняття тексту – це читання книги вголос; тут задіяні і зір, і слух, і рух мовного апарату (язика, губ, голосових зв'язок). І. Львов розмірковував над вибором сприйняття: «Дехто говорить, що кращий той із них, до якого звик читач. Інші стверджують, що зручний зоровий спосіб сприйняття: користуючись ним, читаючи про себе, ми нікому не заважаємо... Але ми маємо на увазі користь, інтерес самого читача. З цього погляду, говорячи об'єктивно, читання вголос гарантує читачеві більший успіх у запам'ятовуванні і розумінні» [39, арк. 20]. Досвід і експеримент довели, що при читанні вголос ми запам'ятовуємо і швидше, і міцніше.

У тексті лекції «Про самостійну роботу студентів із книгою» І. Львов порушив питання про порядок читання книги: за окремими розділами чи всю підряд? Педагог вважав, що відповіді однозначної не може бути, оскільки все залежить від того, з якою книгою працює читач. Підручник доцільно читати, зупиняючись на кожному розділі, оскільки засвоєння кожного наступного розділу має тісний зв'язок з глибоким розумінням попереднього матеріалу. В інших випадках, скажімо, при роботі з додатковою літературою, доцільно прочитати всю книгу для цілісної уяви про матеріал [39, арк. 21].

І. Львов рекомендував студентам повторне опрацювання книги, при якому інформація уже не видається новою і перебуває в тісному зв'язку з

іншими питаннями, а читач може визначитись із пріоритетністю розділів книги для відповіді на питання, які його хвилюють.

Читаючи книгу вдруге, на думку І. Львова, необхідно визначити головну думку і логічну структуру книги, тобто внутрішній зв'язок між думками.

І. Львов розробив правила роботи з книгою:

1. Робота з книгою полягає в уважному читанні її для розуміння і засвоєння прочитаного.

2. Читати книгу потрібно повільно, без поспіху.

3. Книгу, особливо наукового характеру, слід читати із олівцем у руках, причому, у власній книзі необхідно підкреслювати важливі й цікаві моменти, а потім виписувати їх на окрему карточку (цитати). Із книги загального користування варто одразу виписати цікавий фрагмент, речення чи окремий вираз, або ж, користуючись закладками, виписати окремі її частини після прочитання в цілому. Автор лекції наголошував на тому, що не варто відкладати цю справу надовго.

4. Прочитану книгу з позначками, а також виписані цитати слід періодично переглядати.

5. Студентам необхідно засвоїти таку істину: опрацьовувати доступну для розуміння літературу і поступово переходити до більш складних книг.

6. Якщо студентові щось незрозуміло, варто продовжити читання, оскільки наступний матеріал може роз'яснити складні місця. В іншому випадку необхідно звернутися за поясненням до товариша, викладача, але не залишати незрозумілі місця.

7. Студент мусить уміти користуватися словником іншомовних слів та тлумачним словником.

8. За відсутності словника незрозумілі слова слід виписати і прояснити.

9. При роботі з книгою не можна пропускати (а деякі студенти якраз так і роблять) передмову або вступ, а також примітки.

10. Якщо виникли запитання, їх слід записати і звернутися за роз'ясненням до більш досвідченої особи.

11. Після завершення роботи з розділом і в цілому з книгою варто себе перевірити, поставивши кілька запитань [39, арк. 22–23].

Нинішнім студентам, на перший погляд, такі поради будуть дуже простими, однак до них необхідно уважно прислухатися, оскільки рекомендації досвідченого педагога перевірені часом. Нехтування «простими» правилами читання книги, зрештою, призводить до поверхових знань.

Цікавими, на наш погляд, є міркування І. Львова щодо роботи з цитатами, їх оформленням і використанням.

І. Львов стверджував: «Цитата – це висловлювання будь-якого автора, яке використовує реципієнт для підтвердження певної думки» і давав поради щодо проведення такого виду робіт із книгою [39, арк. 25].

1. Цитувати – це означає наводити дослівно чиїсь висловлювання для підтвердження певної думки.

2. Можна посилатись на висловлювання конкретної особи, не змінюючи їх змісту, не порушуючи форми. Це також буде цитата, однак недослівна.

3. Цитати слід виписувати, дотримуючись таких вимог:

а) цитата має бути виписана дослівно;

б) потрібно вказати автора і роботу, звідки береться цитата, видання (наприклад, 1-е, 2-е чи 10-е), видавництво, рік видання, сторінка, нарешті, том або розділ;

в) цитата виписується чітко, на одній карточці, яка має бути певного розміру (10×15 або 8×12 см) і досить цупкою;

г) форм і способів заповнення цитат багато.

4. Цитати варто використовувати при написанні статті, реферату, доповіді, лекції. Зловживати цитатами, особливо довгими, не можна [39, арк. 27].

Окремими порадами поділився І. Львов зі своїми слухачами щодо складання плану до прочитаного тексту.

1. Для кращого засвоєння статті, наукової роботи необхідно скласти до неї план.

2. План – це ключові моменти роботи автора, в яких він послідовно розгортає свої думки, а тому – план в роботі автора і читача – серйозний етап, який розвиває логічне мислення.

3. Після складання плану до розділу і книги в цілому читач краще зможе уявити зміст прочитаного.

4. План буває простий, складний і змішаний. Вибір форми плану обумовлюється, з одного боку, змістом твору, а, з іншого, – власним вибором читача, але найбільш вживана проста і змішана форма плану [391, арк. 29].

Таким чином, сучасні вимоги до складання плану (змісту) наукової роботи (реферату, курсової, дипломної роботи, дисертаційної студії) мало чим відрізняються від тих вимог, які запропонував свого часу доцент Чернігівського учительського інституту І. Львов.

Дуже цікавими, корисними й актуальними для нинішніх студентів були його поради стосовно конспектування і складання тез. Не всі студенти першого курсу, особливо на початку навчання у вищому навчальному закладі, готові правильно, з найменшою тратою фізичних зусиль виконувати на перший погляд прості види навчальної роботи.

Конспект, на думку І. Львова, – це скорочена передача прочитаного, причому основного, всебічно продуманого матеріалу, однак ні в якому разі не переписування його. Перш, ніж складати конспект, радив науковець і педагог, необхідно уважно прочитати окремий розділ або всю роботу, продумати прочитане, скласти план, а потім законспектувати [39, арк. 30].

Конспект він рекомендував писати на одній стороні аркуша, залишаючи поля справа для плану, зліва – для цитат, довідок, цифрових даних, назв наукових праць і т. д. До речі, і сам І. Львов так оформляв свої праці. Навіть по тексту вставляв червоним олівцем помітки і, ймовірно, при повторному опрацюванні, а на звороті тим же червоним олівцем розширено викладав певну думку.

У примітці до лекції «Про самостійну роботу студентів із книгою» він зазначав, що така форма конспектування «не є єдиною, обов'язковою і досконалою. Можна конспектувати, не складаючи план, не залишаючи поля, але це не полегшить засвоєння матеріалу, а тільки зекономить час» [39, арк. 31]. А насамкінець І. Львов радив студентам час від часу переглядати, відновлювати в пам'яті прочитане, іноді доповнювати або виправляти.

Тези, за визначенням І. Львова, – це головні думки наукової роботи, доповіді чи лекції, які містять в собі положення, що потребують обґрунтування. Тези дещо нагадують план, але ширші і більш аргументовані. Так само як і план, тези зосереджують увагу читача на головному, вчать послідовно й логічно мислити, формулювати думки і враження [39, арк. 35].

2.2 Рекомендації щодо підготовки і організації контролю знань студентів

У лекції на тему «Форми і методи організації і проведення випускних випробувань» [43] І. Львов зазначав, що метою проведення випускних випробувань є перевірка повноти і міцності знань студентів з певного курсу, уміння знаходити зв'язок знань із життям, теорії з практикою і тим самим рівень готовності їх до відповідної діяльності. З іншого боку, випускні іспити повинні спонукати викладача до детального аналізу своєї діяльності, віднайти її сильні і слабкі сторони і зробити наступні кроки до її вдосконалення.

«Кожний з нас, – зазначав І. Львов, – із власного досвіду знає, що під час перевірки знань на випускних іспитах, ми аналізуємо відповіді студентів і на основі цього аналізу особливо гостро усвідомлюємо і відчуваємо методичні огріхи, відповідні недоліки, неправильні темпи у викладанні» [43, арк. 2].

Щодо проведення іспитів у школах, то І. П. Львов зробив зауваження про терміни «випробовування» та «іспит». В існуючих на той час навчальних підручниках із педагогіки з цього питання І. П. Львов відмітив визначену розбіжність, що в той час як І. А. Каїров у своєму підручнику під випробовуванням розумів перевірку знань учнів при переході від одного класу до іншого класу, а під екзаменами - перевірку знань в старших класах, то автори іншого підручника з педагогіки Огородніков, Шимбиров такої різниці не вбачали. У них і вступна, і випускна перевірка знань однаково називаються тільки одним словом «іспит». У їхньому підручнику буквально сказано так: «екзамени поділяються на вступні і випускні». У щомісячному журналі Міністерства освіти РСФСР «Народна освіта» в № 2 за 1947 рік різні вираження І. А. Каїрова – «екзамени» і «перевірочні іспити» (додаток Д).

На думку І. П. Львова, різниця носить цілковито умовний характер, а

не по суті. І. П. Львов звернувся до тлумачного словника російської мови «Іспит–перевірка знань з навчальних предметів, перевірка знань при переведенні учнів із класу в клас, державні іспити» [29, арк. 1]

Враховуючи важливість випускних іспитів, І. Львов пропонував з великою відповідальністю поставитися до питання їх організації і проведення. Аналіз відповідей студентів під час перевірки знань, а особливо на випускних іспитах, дає можливість викладачеві усвідомити і відчутти «методичні огріхи, відповідні недоліки, неправильні темпи у викладанні», допущені в процесі роботи. Беручи до уваги можливість підсумкового контролю, потрібно з усією відповідальністю поставитися до питання його організації і проведення.

Лекцію з означеного питання І. Львов розділив на дві частини: перша – форми і методи організації випускних іспитів, тобто форми і методи підготовчої організаційної роботи; друга – форми і методи проведення іспитів.

Як слушно зазначав І. Львов, і організацію, і проведення іспитів не можна розділяти, вони представляють ланки єдиного в собі педагогічного процесу. Так само в єдності перебувають форми і методи організації іспитів: вибираючи форми організації перевірки знань, умінь та навичок студентів, потрібно враховувати методи контролю, і навпаки, метод має специфічний характер в залежності від форми організації випробувань [43, арк. 2].

І. Львов виділяв кілька форм підготовки студентів до іспитів, які кожний викладач має практикувати впродовж усього навчального періоду. По-перше, це організація самого викладання, і по-друге, проміжний контроль знань та умінь студентів.

Досвідчений педагог рекомендував викладачам при підготовці до лекції передбачити все, від чого залежить свідоме, повне й глибоке засвоєння студентами змісту лекції. На перших етапах навчання перед початком лекції варто стисло записати на дошці, а в подальшому уже

повідомляти слухачам зміст лекції, щополегшить студентам завдання слідкувати за ходом думки, за послідовністю розкриття теми лектором, усвідомлювати місце лекції серед інших тем курсу, розуміти мету лекції, що надасть їй відомої перспективності. Розподіл і логічна послідовність викладу матеріалу, типова наочність прикладів, фактів, виділення вузлових пунктів на лекції і взагалі при вивченні певного курсу – необхідна вимога відповідного логічного акценту на тему викладу. Від якості лекції залежить ступінь свідомого й глибокого засвоєння поданого матеріалу і міцність запам'ятовування його студентами.

Важливим елементом у підготовці до іспитів І. Львов вважав формування умінь і навичок правильного конспектування, маючи на увазі фіксації в конспекті основного змісту лекції [43, арк. 3].

Якість засвоєння студентами прослуханої лекції, безсумнівно, має неабияке значення для успіху випускних іспитів, а це означає, що постановка викладання є однією з форм організації іспитів. Однак цієї форми недостатньо. Необхідна також інша форма: це повторення матеріалу – щойно прочитаного і пройденого раніше.

Досвідчений методист категорично заявляв про необхідність відмови від шаблонного повторення пройденого матеріалу за підручником «від сих до сих». Він вважав, що такий застарілий підхід до цієї важливої ділянки роботи стає одноманітною нудьгою і знижує інтерес до повторення. Необхідно урізноманітнювати і розвивати способи повторення, коли повторне сприйняття одного й того ж матеріалу включається «у виконання *нових завдань і нових видів діяльності* (виділення І. Львова. – Н. К.), які раніше не виконувалися. Але підбирати ці завдання потрібно так, щоб вони спонукали студентів повертатися до пройденого матеріалу» [43, арк. 4].

Особливого значення І. Львов надавав повторенню в кінці вивчення курсу, яке повинно бути направлено переважно на головні, вузлові пункти чи питання розділу, або всього навчального курсу. З цією метою педагог радив проводити бесіди, під час яких вся увага студентів концентрується

на важливих питаннях, взаємозв'язках того чи іншого розділу з матеріалом всього курсу. Питання, які час від часу має ставити викладач, повинні акцентувати увагу студентів на провідних ідеях курсу, мало торкаючись деталей і частковостей.

І. Львов рекомендував практикувати невеликі доповіді студентів на певні теми даного курсу.

Однією з форм підготовки до іспитів педагог вважав оглядові лекції, які покликані допомогти студентам краще пов'язатиміж собою окремі пункти розділу і зрозуміти зміст і значення кожного пункту в системі інших. Потрібно зауважити, що оглядові лекції І. Львов пропонував читати з окремих великих розділів курсу. Таким чином, студенти повинні були зрозуміти їхню послідовність [43, арк. 5].

Крім того, до повторення пройденого матеріалу викладачі мусять ретельно готуватися, виділяти на нього час у робочих програмах. У такому випадку структура навчального процесу, запропонована педагогом, буде корисною попередньою підготовкою до річних випробувань і водночас однією з важливих форм організації іспитів, які завершать навчальний рік.

Існують думки про недоцільність іспитів загалом, а випускних зокрема. У сучасній вищій школі України ця проблема є досить актуальною. І. Львов дає відповідь на порушене питання у такий спосіб: по-перше, незважаючи на постійний проміжний контроль, вичерпного судження про ступінь знань усіх студентів пройденого в рамках програми матеріалу, викладач фізично не може мати. А, по-друге, головне значення іспитів, на думку І. Львова, – це державний і суспільний контроль стилю роботи навчального закладу, який має продемонструвати свої досягнення, тому і до сьогодні іспити проходять в урочистій атмосфері.

До категорії форм організації державної атестації І. Львов відносив консультації. На його думку, «консультація – це допоміжна форма навчальної роботи, де викладач надає допомогу студентам, які потребують в тих чи інших поясненнях важких місць при проходженні ними

навчального курсу з тієї чи іншої навчальної дисципліни» [9, арк.7]. Він розрізняв консультації впродовж навчального процесу і консультації, які практикуються під час екзаменаційної сесії. І. Львов обстоював думку про необхідність запрошувати на консультації першого типу в обов'язковому порядку окремих студентів. Водночас на консультації під час сесії студенти з'являються за бажанням і лише ті студенти, які мають певні труднощі і потребують допомоги викладача. В усьому іншому консультації першого і другого типу не містять відмінностей.

Консультації першого типу – це і допомога студентові, і перевірка його роботи, саме тому слухач повинен мати при собі конспект, записи. Консультація проводиться у формі бесіди, ні в якому випадку не повинна мати односторонній катехізисний характер, коли або тільки студенти пропонують викладачеві запитання, а останній їм відповідає, або навпаки, запитання пропонує тільки викладач, а на них відповідають студенти.

Незважаючи на усталене твердження: «на питання питанням не відповідають», І. Львов вважав, що при правильному веденні консультації нерідко буває необхідно на питання слухача відповідати контрударним запитанням [43, арк. 7]. Таким чином, педагог не дає прямої відповіді, допомагає студентові зрозуміти, чого бракує в запасі його знань, на що звернути увагу, щоб самостійно знайти необхідну відповідь. Якщо студент дійсно працює, то відповідь він знайде самостійно, від чого отримає задоволення і впевненість у своїх силах. При такій організації консультування студент прийде на консультацію з важливими для нього питаннями. Викладач має давати і прямі відповіді, і роз'яснення складних питань. І. Львов вважав, що при цьому слід утриматися від подачі розгорнутих відповідей, почасти до розмірів лекції. Окремі студенти на консультації бувають пасивними: запитань не ставлять, від відповідей утримуються. У такому випадку І. Львов рекомендував викладачам спитати таких студентів по змісту розділу, винесеного на консультацію, звернути увагу на них [43, арк. 8].

І. Львов вважав необхідним фактором об'єктивності оцінки знань студентів індивідуальний підхід. До кінця навчального періоду викладач повинен більш-менш знати своїх студентів, їхні індивідуальні особливості, ставлення до навчальної діяльності, досягнення в навчанні. Практика перевірки знань студентів, проведення консультацій, облік відвідування занять, вивчення побутових умов виконання домашніх завдань, вивчення особистісних рис характеру, – все це, на думку І. Львова, відкриває широку можливість знати кожного студента. А таке знання має велике значення для ефективності проведення випускних іспитів, для оцінки відповідей студентів. Особливо в тих випадках, коли спостерігається певна відмінність між оцінками знань упродовж року, в кінці року і між якістю відповідей на випускному іспиті [43, арк. 8].

Наступною діловою порадою педагога І. Львова щодо організації і проведення випускних іспитів було методичне забезпечення слухачів достатньою кількістю навчальної літератури як основної, так і додаткової, а також всіма видами необхідної наочності. Білети, за якими проводились іспити, мають відповідати певним вимогам: в кожному білеті мають бути три головні питання з різних розділів навчальної програми, формулювання яких зрозумілі студентам (короткі, чіткі, без підказок на відповідь); якщо іспит з певної дисципліни одночасно є усним і письмовим, то одне з питань білету подається у формі практичного завдання, яке пишеться на окремому аркуші за номером, що відповідає номеру білета з теоретичними темами.

Практичне завдання студент отримує одночасно з основним білетом; програмовий матеріал повинен повністю відповідати тематиці білетів; загальна кількість білетів повинна перевищувати числостудентів, які складають іспит [43, арк. 9]. У дискусії щодо того видавати чи не видавати білети студентам напередодні іспиту, І. Львов схилився до думки про доцільність попереднього ознайомлення студентів з білетами і підготовки за ними до іспиту. Цікавими, на наш погляд, є рекомендації І. Львова

стосовно порядку проведення іспитів. У кожній пораді досвідченого педагога можна помітити його бажання організувати випускні іспити в найбільш комфортних умовах для студентів з тим, щоб отримати об'єктивну оцінку їхніх знань.

Викладачеві доцільно враховувати відвідування студентами консультації перед іспитом, реєструвати їх, однак заради об'єктивності під час відповіді студента екзаменатор не повинен заглядати в реєстраційний аркуш. Організацією процесу проведення іспитів, на думку І. Львова, повинен займатися голова екзаменаційної комісії, в складі якої має бути не менше трьох екзаменаторів. Члени екзаменаційної комісії мусять бути спокійними, толерантними, створювати доброзичливу атмосферу.

Білеті на столі повинні лежати рівномірно. Кожний студент має право брати будь-який білет, однак для реалізації цього права студентові потрібно дати всі психологічні можливості. Викликати студентів слід за списком – алфавітним, або складеним самими студентами. Для попередження порушення дисципліни студентам своєї черги слід чекати в коридорі. Іспити потрібно починати тільки в призначений час. Викликані за списком 3–4 студенти тезисно готуються до відповіді впродовж визначеного часу, але не менше 20 хвилин [43, арк. 11–12].

Окремі поради педагога стосувалися поведінки екзаменаторів, професійно-педагогічної етики викладачів, які не повинні перебивати відповідь студента додатковими запитаннями, а особливо репліками, які б давали негативну характеристику відповіді. Іноді варто підтвердити і схвалити правильність відповіді, а в складних ситуаціях допомогти студентові шляхом додаткових запитань, якщо викладач добре знає його сумлінне ставлення до навчання. Така поведінка екзаменаторів буде педагогічно виправданою. З метою перевірки глибини знань студентів екзаменатори можуть ставити додаткові запитання тільки після закінчення відповіді на питання білету. У протилежному випадку додаткові питання в процесі відповіді можуть відволікати думку студента від обраного ходу

мислення і вплинути на його подальший стан, викликати невпевненість у власних силах, що в свою чергу може негативно позначитись на якості відповідей з наступних тем білету.

Відповіді студентів обговорюються в комісії всебічно із врахуванням об'єму і глибини знань ними програмового матеріалу, уміння використовувати теоретичні знання на практиці, зв'язності і послідовності відповіді, а також її літературного оформлення. Після такого обговорення і з врахуванням успішності студента виставляється оцінка.

Педагог із великим стажем освітянської роботи не тільки давав знання студентам із педагогіки та психології, які викладав у Чернігівському учительському (педагогічному) інституті, але й здійснював свою освітянську діяльність у методичному, дослідницькому та виховному напрямках. Важливе місце в його творчій спадщині належало організаційно-методичній роботі, прикладом якої був аналіз готовності студентів історичного факультету до самостійної роботи. На його основі досвідчений теоретик і викладач-практик сформулював педагогічні завдання щодо вдосконалення організації самостійної роботи студентів. Професіоналізм викладача вищого навчального закладу виявляється в умінні на основі аналізу педагогічних ситуацій бачити і формулювати педагогічні завдання та знаходити оптимальні способи їх розв'язання.

2.3. Концепція виховної ролі вчителя

Слушно додати, що І. П. Львов не тільки приділяв увагу навчально-методичній діяльності, але і надавав великого значення вихованню молоді підліткового та юнацького віку. У архіві зберігається рукопис лекції «Про дружбу, товариські відносини серед молоді», де питання дружби, співпереживання та виховання І. П. Львов виніс на обговорення та висловив свою точку зору з приводу цього. На думку вченого, дружба не повинна спиратися на такі ознаки як соціальне середовище, сфера діяльності та сімейний стан. Друзі повинні між собою насамперед бути чесними та вірними.

Учений відокремив терміни «товариськість» та «дружба». Товариськість, на думку І. П. Львова, визначається певним періодом, коли людина товаришує з іншою людиною. Це може бути товариськість між учнями, між студентами, між колегами по роботі, на зустрічах чи відрядженнях.

Співпереживання, з погляду вченого – риса людського характеру, коли людина може співпереживати всім, але при цьому мати тільки одного друга. Беззаперечно, що небезпечно контактувати з незнайомими або малознайомими людьми, що може викликати негативні наслідки. Людині необхідно мати близькість із певними особами, спілкуватися із знайомими людьми. Це виробляє у людині позитивні думки і добрі вчинки [20, с. 8].

Процитувавши у своїй лекції слова відомого французького письменника й політичного діяча Ф. Шатобріана, І. П. Львов визначив, що друзі повинні мати різні характери, різні думки й відстоювати їх один перед одним. Дружба повинна бути як джерело енергії для друзів. Учений вважав, що між термінами «товариськість» і «дружба» є також багато спільного. Перший етап у дружньо-особистісному зв'язку – це товариськість. Товариськість – це спільна справа у колективі, спільні цілі, моральна підтримка та інше [20, с. 9].

Цікавим з точки зору проблематики є рукописУ архіві доповіді «Виховний ідеал вчителя в психологічному контексті на власних прикладах». Проаналізувавши це питання, І. П. Львов дійшов висновку, що ця тема є актуальною в будь-які часи. Основною задачею було забезпечення виховання кваліфікованих педагогічних кадрів.

На думку Івана Петровича, професія педагога повинна відповідати якостям національного виховання, нести відповідальність за майбутні кадри держави й поширювати культуру серед різних верств населення, взявши за приклад відомі педагогічні постаті минулого. Про це написав у своїй доповіді І. П. Львов: «У жодній професії питання про значення особистого прикладу керівника взагалі так гостро не ставилося, як в педагогічній професії, де об'єктом виховного впливу є і формуються живі особистості молодого підростаючого покоління. Особливо високі вимоги повинні пред'являтися до нашого педагога...»[23, Арк. 1].. Це питання також хвилювало вченого, отже, він відмічав: «Тут питання про значення особистого прикладу педагога виростає на всю свою величину і особливо в наші дні, дні героїчної Вітчизняної війни. Тож не дивно, що питання про дієвому значенні особистості вчителя, його морального обличчя, його живого прикладу в справі виховання завжди було однією з центральних тем у висловлюваннях передових теоретиків і практиків-педагогів» [23, Арк. 1].

І. П. Львов зазначав, що найкращий з класиків-педагогів Я. А. Коменський найбільшу увагу приділяв значенню особистого прикладу в вихованні. Педагог у «Великій дидактиці» в різних формах підкреслював виховне значення учителя на реальних прикладах [23, Арк. 1]. І. П. Львов зазначив, що на прикладах педагогічних повідомлень Я. А. Коменського вчителі повинні остерігатися бути схожими на тих керівників, котрі тільки направляють, куди потрібно іти, а самі не йдуть. Також І. П. Львов взяв ще за приклад філософа А. Дістерверга про дидактичні здібності вчителя, які виходили з сили волі вчителя. У своїй

доповіді І. П. Львов процитував ще раз А. Дістерверга щодо виховної користі реальних прикладів, адже вчитель, котрий має чималий життєвий досвід, більше приносить користі, чим той, хто знає тільки теорію.

І. П. Львов використав у своїй доповіді слова К. Ушинського «Про користь педагогічної літератури», вказав, що чимало факторів залежить від особистості молодого вчителя та особистості вихованця, коли вони між собою узгоджують систему виховання й систему покарання. Характер вчителя переноситься на характер учня, а це насамперед залежить від позитивних чи негативних рис характеру вчителя. Слід сказати, що дитяча душа відкрита лише тому вчителю, якого вона наслідує, якого вона любить й чий достоїнства вона знає і відчуває. Звідси головна вимога до вчителя: заслужити любов, мати авторитет в очах учнів, бути ідеалом для своїх вихованців.

Повага, на котру заслуговують вчителі від учнів, є найпершим етапом до плідної співпраці між учнем та вчителем. Звертаючи увагу на вчителя як еталона виховання, водночас І. П. Львов відмітив, що діти віддзеркалюють життя своїх батьків. Він спростував точку зору про те, що діти – «м'який віск», якому можна надати форму. На думку педагога,, дітей не потрібно розглядати як пасивний матеріал, застосовуючи до них різні виховні методи. Кожний учень, студент є самостійною відокремленою особистістю, для вчителя-вихователя він займає дуже вигідне місце в виховному процесі. Педагогічний процес – це двостороння дія між учнем і вчителем, студентом і викладачем [23, арк. 2]..

У доповіді про виховне значення вчителя як особистості він раціонально навів приклад про вплив сили слова вчителя на учнів: «... Учитель каже учням: хто уважно слухає пояснення, той вирішить кожен із запропонованих завдань. Учні після цих слів сміливо і впевнено беруться за рішення і долають ті труднощі, з якими вони, можливо, не могли б впоратися, якою б не була віра в свої власні сили під особливою формою».

Для І. П. Львова виховне значення особистого прикладу вчителя є ідеалом для подальшого життя [23, арк. 5].

Психолог Е. Клапаред дав загальне психологічне пояснення процесу наслідування. Наслідувати – це відтворювати що-небудь побачене або почуте нами. Впливом особистого прикладу вчителя на учнів є переконання і наслідування. Наслідування є окремим видом переконання. Учні часто несвідомо копіюють своїх вчителів: голос, мову, жести, манери.

І. П. Львов говорив, що любов до дітей повинна бути істинною, нероздільною й щиросердною. Педагог повинен любити свою роботу, в основі якої лежить навчання й виховання дітей. Справжній педагог любить дитину, не тільки думає про неї, а й відчуває, ким вона повинна бути, який повинна мати розум, волю, характер і принципово в деталях прогнозує своє спілкування з дітьми. Якщо педагог буде з дітьми чесний і відкритий, гуманно ставитися до вікових проблем підлітків, усіма силами старатися викоринити погані манери в учнів, то всіма виховними засобами виховає людину, якою б пишалися усі [23, арк. 6-7].

На думку І. П. Львова учитель, навіть всесторонньо освічений, все своє життя навчається й удосконалює свої знання, завжди готовий працювати не покладаючи рук. Саме такий учитель заслуговує на любов і повагу з боку його підопічних.

Процитувавши слова А. Смирнова у статті «Як краще виховувати», І. П. Львов відмітив, що особистість вихователя повинна бути провідником в очах вихованців. Вчитель завжди повинен показувати своїм учням позитивні приклади життя і діяльності людей, з яких можна брати приклад істинного ідеалу. Важливо й те, що педагог повинен виховувати в учнів національний характер, а також він сам повинен показувати національний характер у своїй роботі, в школі, за територією школи, в особистому житті. Учитель повинен бути чесним, відвертим, цілеспрямованим, рішучим, сміливим і хоробрим. Педагог має бути ініціативним і нести пристрасть в свою роботу, педагог повинен бути розсудливим, а в досягненні наміченої

цілі наполегливим і водночас терплячим. Педагогу, як і вихователю, потрібно бути стриманим, самовладним, мати витримку, винахідливість і вміння діяти без паніки, а в групі і в житті бути товариським і життєрадісним. Вчитель має показувати свою істинну любов до своєї Батьківщини на роботі, в повсякденному житті [23, арк.7].

І. П. Львов відмітив, що педагог повинен все своє життя навчатися та постійно вивчати щось нове, розширюючи свій кругозір знань тому, що це позначиться на якості проведення його уроків. Також він не повинен виходити за рамки моральної дисципліни та етикету в статуті школи. Важливо, що вчитель може бути естетом у всьому, в зовнішній поведінці, в внутрішньому стані, щоб учні наслідували його, як кумира. На додаток до всього І. П. Львов наголосив, що класики-педагоги надавали великого значення особистому прикладу вчителя, а з іншої точки зору не надавали великого значення цьому, адже не тільки вчитель був засобом виховання молоді [23, Арк. 8].

І. П. Львов у доповіді використав не тільки теорію, але й реальні факти про вчителів як приклад для наслідування: «А. В. Положенцева, вчителька історії має чисті аудиторії, тишу й порядок у класі, вона постійно готувалася до роботи. Зовнішній вигляд вчительки був завжди охайний, вчителька дуже вимоглива до себе і це діє на дітей тому, що вони завжди виконують домашні завдання та виконують завдання педагога [23, Арк. 8].

Також він наводить ще один приклад, а саме вчительки Е. П. Таберно, яка за допомогою бесід зі своїми вихованцями розказала про самодисципліну та чистоту робочого місця в школі, її учні завжди мають порядок не тільки на партах, але і в портфелях, ще вчителька пунктуальна та відповідальна, її учні слухаються та виконують завдання, тому що поважають її. Любов і віддача своєму предмету – ось найголовніші правила педагогічної праці, такий напрямок обрала вчителька [23, арк. 9]. За порядок та дисципліну в класі відповідала вчителька М. Ф. Рогозина,

яка не тільки навчала математики, але й була керівником математичного гуртка при школі. Тобто вчитель це не тільки та особистість, яка викладає у школі, але й також така, що виконує інші види діяльності, які пов'язані з роботою з учнями.

Такий приклад наводить І. П. Львов. До Другої Світової війни у м. Чернігові в школі № 1 працював К. Я. Пирогов. Вчитель завжди підтримував дисципліну в класі, учні його любили і шанували. Він працював учителем математики. Математику знали всі, відстаючим учням він призначав додаткові консультації, не шкодував на це свого вільного часу. Щирість і працьовитість вчителя віддзеркалювалася на його учнях, адже вони старалися виконати всі домашні завдання й вивчали предмет на високому рівні» [23, арк. 9].

У 1942–1943 рр. постала проблема вибору педагогічних кадрів для шкіл всієї Української республіки, а також була проблема навчання учнів окремо дівчат від хлопців. І. П. Львов відмітив головну проблему, що абітурієнти шкіл вступають на педагогічні факультети та інститути стихійно, крім того, такі особистості не мають педагогічних якостей. Від цього і страждає шкільна наука. Вчителем не стають – вчителем народжуються [23, арк. 9, 91]. . Ось цінність педагогічної професії й велика відповідальність на плечі вчителя.

І. П. Львов посилався на слова класика педагогічної науки Я. А. Коменського про те, що справжній вчитель – це той, хто має велику силу справедливості, волі й моралі. Щодо відбору студентів до педагогічної професії І. П. Львов схилився до такої думки, що учитель має бути внутрішньо розвиненою людиною, з великими моральними та освітніми якостями, самостійно розуміти, що від нього вимагають, і в обумовлений час виконати. Стіни педагогічних закладів вищої освіти та педагогічних коледжів мають говорити про педагогічну працю, педагогічний дух та показувати студентам напрям педагогічної роботи лектора. З наукової точки зору педагогічна робота має бути на найвищому

рівні. Кожен лектор насамперед має бути методистом своєї роботи, давати поради своїм студентам, як оформляти завдання, проєкти, готувати їх до педагогічної практики в школах. Категорично забороняється директору, керівнику педагогічного закладу обмежувати свою роботу тільки академічним моментом, а іншу роботу покласти на методистів, адже методисти також мають свої обов'язки.

Доречно зазначив І. П. Львов про те, що лектори не повинні обходити осторонь проблему виховання, студенти навчаються в педагогічному закладі і вони не тільки будуть навчати учнів, а також і виховувати. Паралельно потрібно приділити увагу різновидам виховання. Студенти мусять знати, кого вони будуть виховувати – це майбутні кадри нашої країни, що будуть її розвивати, а ще бути життєво необхідним прикладом для наслідування педагога учнями [23, арк. 10].. (Додаток Г).

Великого значення у становленні особистості майбутнього вчителя Іван Петрович надавав педагогічній практиці. На його думку, вища педагогічна школа повинна тісно співпрацювати з загальноосвітніми закладами, останній заклад – це лабораторія для студентів, де студент відточує свої знання, набуті під час навчання, і навчаючи дітей, використовувати всі засоби й заходи для виховання учня. Як вказувалося в попередніх матеріалах, після педагогічної практики студент повертається в педагогічний заклад вищої освіти не тільки в якості студента, а як кваліфікований учитель. Він уже серйозно осмислив вибір цієї професії на останніх курсах, усвідомив всю важливість під час освітньо-культурних заходів у науково-навчальних гуртках, організаціях, де проходила робота у формі лекцій, доповідей на загальнополітичні і науково-популярні теми.

І. П. Львов вважав, що така робота найбільше стимулює студента й робить його більш відповідальним за свою професію. Школа для студента була самопізнанням, оцінкою своїх знань, сил і можливостей, особливостей свого характеру і самовиховання. Громадські роботи виховували у студента соціальність, прищеплювали ораторські здібності,

студент усвідомлено удосконалював свої думки, відшліфовував мову під час промови. Всі ці навички необхідні були майбутньому педагогу в його професії для вироблення навчально-виховного характеру, а також громадянських обов'язків.

Велику увагу звертав І. П. Львов на те, щоб викладачі-лектори не тільки навчали студентів, але й виховували, а отже, робили все можливе, щоб студент не порушував дисципліну в закладах вищої освіти та в поза навчальний час. Якщо виникали порушення з боку студентів, все це потрібно було відмічати в журналі й проводити спеціальні бесіди, де насамперед вказувати на те, щоб студент-педагог мав необхідні знання, займався самодисципліною, трудовою дисципліною й покращував культурний розвиток. На додаток І. П. Львов указав, що викладач не може ухилитися від своїх виховних обов'язків, скинути все на адміністрацію педагогічного закладу. Потрібно пам'ятати, що лише спільними зусиллями адміністративного персоналу й професорсько-викладацького колективу можна досягти успіхів у підготовці висококваліфікованих вчителів - педагогів для підростаючого покоління держави [23, арк. 11].

Проаналізувавши вищенаведені приклади, І. П. Львов дійшов висновку, що:

- наслідування вчителів у дітей молодшого шкільного віку відбувається не механічно, а свідомо;
- відповідне слово та конкретно поставлена задача для виконання вимог є ефективним інструментом;
- наслідування учнями вчителів відбувається через розповідь про вчителя від інших учнів;
- наслідування учнями вчителів відбувається, коли вчитель наводить приклад, більш позитивно розмовляє;
- у 5-7 класах наслідування проявляється не так відкрито, як у дітей молодшого шкільного віку. Учні середніх класів більш активно

наслідують негативні риси вчителя, мало реагуючи на позитивні риси вчителя.

Від типу темпераменту залежить ставлення учнів до вчителів, навіть спокійні та врівноважені вчителі можуть перевиховати складний клас на добропорядних та старанних учнів [23, арк. 107].

Провівши декілька спостережень у середніх класах, І. П. Львов помітив, що позитивні риси вчителя учні сприймали, але не поспішали їх наслідувати, підходили до цього дуже обережно і непомітно. Про учнів старших класів І. П. Львов повідомив, що вони критично ставилися до наслідування вчителів. Він також описав приклад наслідування і впливу вчителя в старших класах (10 клас), де вчителька дисциплінована та вимоглива до учнів, тому їй учні довіряють і поважають, не дивлячись на інші старші класи, де поведінка бажала би бути кращою [23, арк. 110]..

Іншою працею був аналіз схем вивчення учнів на основі психологічних характеристик, котрі І. П. Львов склав для студентів Сталінобадського педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка та Чернігівського учительського інституту під час проходження шкільних педагогічних практик. У основі схеми нічого не було зайвого і шкідливого для здоров'я та психологічного стану учнів, студенти підійшли дуже відповідально до поставленого завдання, котре мало відповідати таким пунктам:

- назва школи, клас, група;
- П.І.П.;
- дата народження;
- зовнішній вигляд учня (охайність, культурність);
- успішність учня (вияснити причину успішності чи неуспішності);
- ставлення учня до навчання: відвідуваність загальноосвітнього закладу, поведінка на уроках, дисциплінованість, усидливість, засвоєння матеріалу, самозібраність та працьовитість у виконанні домашніх завдань;

- ставлення учня до самого себе та до своїх однокласників, впевненість чи невпевненість у своїх здібностях, дружба і товариськість;
- ставлення до вчителів, дирекції школи та до людей старшого покоління;
- представництво школи на різних шкільних та позашкільних заходах;
- ставлення учня до книги;
- відвідування учнем безлічі гуртків;
- здібності учня і в чому вони проявляються;
- емоційна сфера учня, в чому вона проявляється;
- вольові якості учня: наполегливість у подоланні перешкод, витривалість і самовладність.

Слід відзначити, що складання схем практиканти робили за чіткими інструкціями І. П. Львова: не порушуючи навчальний процес у школі; спостереження за поведінкою учня на уроці, на перервах, позаурочних заходах та за територією школи; перегляд та вивчення особистої справи учня; перегляд класного журналу; перегляд зошитів та карток зі шкільної бібліотеки; розмова студента-практиканта з учнем з питань загального та навчального характеру; бесіда з класним керівником та батьками учня. Завдяки таким методам велику відповідальність було покладено на студентів-практикантів і завдяки таким методам детально було створено психолого-педагогічний портрет учня [25, арк. 11]..

Чернігівський педагог І. П. Львов зберіг декілька варіантів психологічних характеристик на учнів шкіл № 25, 45(м. Таджикистан), № 6 (м. Чернігів). Зокрема, знаходимо таку: «Характеристика учня 3 класу Л. Нагорського показує, що учень проживав у задовільних умовах. Показано вплив Другої Світової війни на емоційне становище учня, але завдяки підтримці з боку матері-вчительки він навчався: «На уроках уважно слухає, дуже швидко сприймає матеріал і відтворює його.

Арифметику любить найбільше і ніколи не відмовиться від виконання завдання, в який би час йому не запропонували її вирішити. Своїм однокласникам допомагає, ніколи не відмовляється від прохань. Пам'ять у нього дуже хороша, запам'ятовує швидко і до найдрібніших подробиць, причому на тривалий термін. За три роки, які вчиться, не мав жодної 4, все 5. Мати Л. Нагорського ніколи не б'є сина, не сварить, якщо він і напроказнічає, тільки поговорить з ним серйозно» [25, арк. 14-16].

Аналіз іншої характеристики учня 5 класу В. Зайця: «Зовнішній вигляд досить акуратний, поведінка не зовсім хороша, немає сталості в дисципліні. Успішність середня. Протягом року отримував в основному 3, але були іноді і 2, і 4. Любить математику, а також має схильність до малювання. Увага характеризується швидкою стомлюваністю. Пам'ять у нього середня».

І. П. Львов розробив не тільки схеми психологічних характеристик учнів, але й створив план застосування різних видів заохочень та покарань в боротьбі за відмінні результати у навчанні і зразковій поведінці.

Варто зазначити, що деякі пункти плану дуже актуальні для керівників загальноосвітніх закладів для поліпшення умов праці, покращення педагогічного процесу й обміну досвідом. Пункти плану, які найкраще висвітлюють заходи заохочень:

- що спонукає вчителя чи класного керівника, коли застосовує ті чи інші методи заохочень;
- методи заохочень: описати на конкретних прикладах умову і місце, як застосувалися види заохочень; описати, які види заохочень вчитель застосовує на уроці, включаючи й такі види: похвала, погляд вчителя, слово, міміка, жести; описати застосування видів заохочень класним керівником в якості виховної роботи.

- види заохочень і їх методика: показати як беруть до уваги індивідуальні та вікові особливості учня, педагогічно обґрунтувати значення цих фактів;
- які види заохочень потрібно ввести додатково;
- які види заохочень не потрібно застосовувати;
- види заохочення учнівського колективу або окремого класу;
- як вчитель впевнений в ефективності;
- які поради дає вчитель батькам для використання видів заохочень;
- види покарань у класі, які застосовуються;
- описати які труднощі виникають, коли вчитель застосовує заходи покарань;
- обґрунтувати практичне і виховне значення застосувань видів заохочень в загальній системі навчання [24, арк. 26].

Крім того, І. П. Львов рекомендував не скорочувати кількість годин для практики з психології у вивченні студентами учнів шкіл в період навчання та виховання в колективі і через колектив. Студенти повинні більш раціонально відноситися до своїх обов'язків під час практики та виявляти бажання виконувати кураторські обов'язки щодо свого учня протягом практики [24, арк. 6].

2.4. Інновації організації вивчення логіки і психології в середній школі

І. П. Львов займався не тільки педагогічною діяльністю в загальноосвітніх закладах освіти, але професійно писав методичні вказівки з психології та логіки в середніх школах та плани роботи в середніх школах. Робота у загальноосвітніх закладах не була головним місцем заробітку, але він знав, що логіка та психологія – методичні матеріали з цих предметів не зовсім відповідають освітнім рівням учнів. У Державному архіві Чернігівської області знайдено методичні вказівки щодо викладання психології в середній школі. У вищезгаданих матеріалах І. П. Львов цитував слова академіка І. А. Павлова про визнання психології як науки, як суб'єктивного стану, як звичайної системи життєвих явищ, в якій легше буде розмістити нескінченний хаос людських переживань. Він також зауважив, що психологію тривалий період не вивчали тому, що соціалістична Україна будувала нову державу на основі фізико-математичного фундаменту, а психологію вважали непотрібним предметом для вивчення у школах [20, арк. 4-5].

І. П. Львов говорив, що вивчення психології необхідне тому, що вона сприяє виробленню матеріалізму в розумінні психіки, як продукт мозку й повсякденної діяльності з точки зору психології. Вивчення особистості, а також вивчення характеру особистості сприяє не тільки вивченню мозку інших людей, але і самопізнанню, вивчення людиною свого внутрішнього стану сприяє саморозвитку, вихованню в собі позитивних якостей в розумі, почуттях і волі, вихованню позитивних навичок і умінь, викорінення всього негативного з принципів людської моралі. І. П. Львов зазначав про те, хто вивчає психологію, може зробити для себе корисні та практичні висновки в ставленні та організації своєї навчальної роботи, управлінні своїми почуттями, боротьбі зі своїми поганими звичками і марновірством у навколишнє середовище. Вивчаючи психологію, вони розвивають в собі

вміння і навички психологічно аналізувати зміст художньої літератури, портрети мистецтва. Шкільні знання, отримані з психології, є першим етапом для поглибленого вивчення психології в університетах, педагогічних інститутах та медичних навчальних закладах. Психологія необхідна для тих, хто працює в громадських організаціях, керівникам, військовим та педагогам [27, арк. 6].

Також у методичних вказівках рекомендовано два підручники з психології для учнів загальноосвітніх шкіл. Про підручник К. М. Корнілова І. П. Львов писав, що матеріал викладено у підручнику доступною мовою, підручник Б. М. Теплова більш ілюстрований та приклади, наведені у підручнику, зрозумілі із життя та художньої літератури.

Критично висловився І. П. Львов щодо кількості годин за навчальним планом для учнів (33 години). Насправді це дуже мало, потрібно було б виділити більше [27, арк. 7] Додатки А, Г).

І. П. Львов рекомендував проводити викладання психології укомплектованими наочними посібниками у вигляді таблиць та моделей (муляжів), експерименти проводити за допомогою спеціальної психологічної апаратури. Для цього необхідно, щоб у кожній школі були спеціальні психологічні кабінети з устаткуванням. Психологічний кабінет повинен налічувати наступні три позиції.

1. Таблиці і малюнки: дифузна нервова система медузи, умовна нервова система дощового черв'яка, еволюція головного мозку в хребетних тварин, порівняльна величина лобної частини мозку у різних ссавців, схема нейронів і їх паростків, доцентрові і центрові нерви, спинний мозок, головний мозок, схема дуги слинного рефлексу: безумовного й умовного (умовний в процесі утворення його), око, вухо: зовнішнє, середнє і внутрішнє, шкіра: шари; тільця Пачиевич, Фатерович, Краузе, язик, ніс: орган відчуття, органи кінестетичних відчуттів: поперечно-полосатий м'яз, сухожилля, малюнки на каменях доісторичних

людей, аглютинація образів, ручна мова, хроноскоп Гиппа, тахістоскоп (за Нечаєвим), вираження радості, гніву, страху, картина Богдана-Бельського «Усна лічба», вираження сенсорної уваги, схема уваги, подвійне зображення (піраміда відсікання), портрет К. Д. Ушинського, Н. Н. Ланге, О. Ф. Лазурського, І. М. Сеченова, І. П. Павлова.

2. Муляжі: головного мозку, спинного мозку, шкіри, ніс, язик, поперечно-полосатий м'яз, око, вухо.

3. Апарати: тахістоскоп (за Нечаєвим), шкільний хроноскоп, естезиномер Фрея, естезинометр Спирмена, Мнемометр (за Нечаєвим), набір кубушок (або гирь) однакової форми, ваги, різного розміру, камертон, набір карточок з точками, лініями, буквами, цифрами, словами, малюнками [27, арк. 1].

На думку І. П. Львова, до методики викладання психології повинні бути включені такі складові: об'єм курсів із психології, порядок розташування матеріалів, матеріалістичне розуміння природи психічних явищ, викладання на високому ідейно-політичному рівні, насиченість матеріалу конкретним життєво-психологічним матеріалом, найбільш доцільний метод викладання, збільшення кількості годин до 50, це дає можливість більш детально вивчати психологію [27, арк. 12-13].

Доречно сказати, що І. П. Львов приділяв значну увагу методичній діяльності в шкільній системі освіти. У архіві знайдено програму з методики викладання логіки в середній школі, розроблену І. П. Львовим у 1966 році. Програма містить декілька розділів, матеріал подано від легких питань до важких. Він рекомендував розмістити в першому розділі предмет і задачі з логіки, де теорію про закони логічного мислення рекомендував закріпити за допомогою реальних прикладів, у другому розділі розказати про основні закони логічного мислення, схематично пояснити про силізм.

У третьому і четвертому розділах подати визначення про поняття, особливості поняття як форми наукового мислення, аналіз, порівняння,

силіогізм, класифікація понять, використання кругових об'ємів для пояснення понять, використання термінів, усне пояснення понять, генетичний спосіб пояснення категорій як спеціальний вид понять, визначення номінальних і реальних понять; логічні помилки та шляхи їх вирішення як результат порушення правил; логічний поділ понять, аналіз прикладів для учнів з логічного поділу понять зі сторони об'єму для засвоєння знань. Приклади дохотамного, прихотамного, полігамного поділу. Судження та форми судження, аналіз суджень. Пояснення суджень на прикладах: категоричних, умовних, окремих, умовно-окремих; проблематичних, асерторичних і апердикторичних суджень. Вправи з суджень для студентів [26, арк. 1,2].

Силіогізм, класифікація термінів силіогізму і порядок їх знаходження. Використання кругових схем для знаходження силіогізму, використання прямолінійних схем для легкого засвоєння кожної фігури, використання алфавітних символів для кращого засвоєння та запам'ятовування фігур силіогізму. Умовний силіогізм: його структура, види й основні правила. Роздільний силіогізм: його структура і основні правила, способи використання умовного і окремого силіогізму. І. П. Львов рекомендував закріплювати матеріал прикладами з кожної теми, таким чином буде зрозумілий матеріал і правильно використовуватимуть його [26, арк. 3]. (Додатки Г, А).

У розділі про індукцію І. П. Львов наполягав, що потрібно знати визначення наукової індукції, знання про закони природи, опираючись на індуктивний висновок, зрозуміти дві існуючі межі законів природи. Види дослідів: спостереження й експеримент, експеримент як окремий вид спостереження, переваги експерименту над спостереженням. Закріплювати матеріал потрібно прикладами, практичними вправами і їх аналізом, це необхідна умова пояснення розділу про інструкції відповідно до теми, - підкреслював І. П. Львов.

У розділі про гіпотезу учням потрібно засвоїти широке й вузьке значення терміну «гіпотеза», три групи гіпотез, евристичне і дидактичне значення гіпотез, приклади гіпотез для закріплення матеріалу [26, арк. 4].

І. П. Львов вважав, що необхідно щоб учні розуміли різницю між термінами «метод» і «прийом», «аналіз» і «синтез». Поняття про систему й наукову систему, ознаки наукової системи. Також учні повинні знати про наукові докази, пояснення на прикладах зв'язок доказів із висновком і різницю між ними й іншим. Учень розуміє структуру, хід прямих і непрямих (аналогічних) доказів. Різниця між логічними помилками й помилками вираження власної думки, логічні помилки у дедуктивних доказах, у тезах, доводах і формах доказувати щось, різниця між алогізмами і софізмами. Закріплення матеріалу виконується письмовим завданням: написати свої власні міркування про ту чи іншу тему, проаналізувати структуру думок, зробити висновок на доказах, які застосувати для прикладу [26, арк. 5].

І. П. Львов мав намір організувати секційні методичні об'єднання для викладачів логіки й психології. Щодо наукової роботи, то він працював над статтею «Методичні вказівки щодо викладання логіки в середній школі». Він запланував написання статті «Першочергові задачі перебудови психології на головних початках фізіологічного спадку акад. І. П. Павлова». Також педагог додав, що посилено відбувався контроль та перегляд письмових матеріалів студентів, систематично організовувався контроль за проведенням консультацій для студентів. Навчальними підручниками та програмами студенти забезпечені [79;81].

Варто зауважити, що І. П. Львов мав намір організувати окреме приміщення в ЧПІ для проведення психологічних експериментів. Але це не вдалося через невідомі причини. Водночас він говорив, що інститут допомагав школі, читаючи лекції методико-педагогічного характеру. Також педагог додав, що викладачі інституту повинні читати популярні лекції батькам учнів і тим самим педагогізувати батьків. Студенти

інституту повинні були включитися в роботу класних керівників, виконувати різні види класної та позакласної роботи з учнями [79].

Отже, І. П. Львов розробив чимало дидактичних матеріалів для покращення навчання в закладах середньої освіти, методичні матеріали для вивчення логіки та психології в старших класах. Матеріал структурований та поданий у чіткій послідовності. В методичних рекомендаціях щодо викладання логіки та психології в школі. І. П. Львов рекомендував вчителям використовувати життєві приклади для закріплення матеріалу. Це дасть виявити слабкі сторони вивченого в учнів і вивчити незрозуміле.

Таким чином, вивчення педагогічних ідей І. П. Львова уможливило зробити такі висновки:

1. Український педагог значну увагу приділяв не тільки навчанню учнів, але і вихованню. Для нього дуже важливий був принцип наслідування, особистого прикладу у педагогічному процесі. Відтак, залучаючи студентів до педагогічного процесу в школах, він тим самим намагався розкрити, наскільки важливим бути не просто освіченим, але й вихованим.

2. Наслідуючи принцип Яна Амоса Коменського, що вчитель має бути не лише носієм знань, а моральним авторитетом, І. П. Львов наголошував на тому, що справжній вчитель – це той, хто вдосконалюється як зовнішньо, так і внутрішньо.

3. Педагогічна заслуга І. П. Львова полягає у розробці ряду дидактичних матеріалів для покращення навчання в закладах середньої і вищої освіти, особливо слід відзначити методичні матеріали для вивчення логіки та психології в старших класах.

4. Таким чином, проаналізувавши ключові тогочасні новації І. П. Львова та можливість імплементації їх в сучасній системі вітчизняної освіти можемо зробити висновок, що ключовий акцент робиться саме на підготовці та проведенні підсумкових іспитів та самостійної роботи

студентів. Український педагог наголошує на чіткій регламентації підготовки та самого процесу складання випускних іспитів, аналізує недоліки, та рекомендує їх попередження. Заслугою чернігівського вченого також є те, що він дуже детально проаналізував можливості та сильні сторони самостійного навчання, наголошуючи на тому, що правильно регламентоване залучення даного аспекту в освітній процес сприятиме більш глибокому засвоєнню матеріалу, який вивчався в межах лекційних занять.

РОЗДІЛ 3.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК І. П. ЛЬВОВА

І. Львов активно займався науковою діяльністю. Як завідувач кафедри педагогіки він 29 червня 1955 р. на засіданні Ради Чернігівського педагогічного інституту доповідав по резолюції на виступ президента Академії педагогічних наук РСФРР І. Каірова «Про стан педагогічної науки і заходах ліквідації її відставання по забезпеченню морального виховання» [40].

Означене питання розглядалося на нараді з питань педагогіки при Президіумі Академії педагогічних наук 13–14 грудня 1954 р. Резолюція доповіді І. Каірова складалася із 20 пунктів і 3 частин, в яких було вказано на ряд недоліків педагогічної науки, а саме:

а) відсутність науково обґрунтованого рішення питання про зміст загальної і політехнічної освіти в школі;

б) вибір форм і методів навчання не залежить від змісту освіти, вікових особливостей учнів і рівня їх підготовки;

в) педагогічною наукою вивчається лише діяльність учителя, а не процес засвоєння учнями навчального матеріалу і формування знань, умінь і навичок і навпаки, складається враження, що вивченням учнів у процесі засвоєння ними навчальних дисциплін повинна займатися тільки педагогічна психологія;

г) низький рівень науковості ряду робіт із часткових методик внаслідок розриву, який існує міжметодиками і дидактикою, віковою і педагогічною психологією;

д) відсутня наукова розробка теорії підручника;

е) відсутній творчий розвиток ідей з питань морального виховання, спрощення морального виховання тільки до формування у дітей моральних понять і норм словесними методами, а звідси відсутність створеної

методики виховання свідомої дисципліни в школі, відсутність у педагогіці наукового аналізу негативних явищ у поведінці дітей та методики подолання цих явищ – немає наукових досліджень з питання про співвідношення навчання і розумового розвитку дітей;

ж) загальна педагогіка розвивається без врахування рівня розвитку і реальних умов педагогічного процесу.

Причинами вказаних недоліків були зазначені такі:

а) відрив педагогіки від суміжних наук – вікової фізіології, шкільної гігієни, дитячої і педагогічної психології;

б) низька методологічна підготовка багатьох наукових працівників;

в) неглибокі знання наукових працівників суміжних дисциплін: психології, фізіології, а також шкільних навчальних предметів, теорії та практики їх викладання;

г) недооцінка педагогічного експерименту, – заміна методу вивчення передового досвіду поверховим описом окремих педагогічних фактів, причому взятих не безпосередньо із життя і роботи школи, відсутність у багатьох діячів педагогічної науки відповідальності а звідси і творчої ініціативи у наукових роботах;

д) недостатня кількість кваліфікованих наукових працівників у галузі політехнічного навчання;

е) недолік керівництва науково-дослідницькою роботою зі сторони Президіуму Академії педагогічних наук пояснювався низьким розвитком критики і самокритики.

І нарешті, у резолюції доповіді Президента Академії педагогічних наук визначалися пріоритетні напрямки наукових досліджень:

а) наукове обґрунтування системи політехнічної освіти;

б) з метою поглиблення педагогічних досліджень в галузі дидактики і часткових методик звернути особливу увагу на вивчення процесу засвоєння учнями основ наук, набуття умінь і навичок і в цьому зв'язку необхідно звернути велику увагу на наукову розробку теорії уроку; для

цього розширити мережу базових шкіл для проведення разом із учнями експериментальної роботи;

в) поглиблене вивчення на місцях педагогічного досвіду передових шкіл, окремих учителів-новаторів із подальшою публікацією монографій;

г) необхідність завершення роботи із узагальнюючої праці з дидактики, у створенні методик звернення особливої уваги на висвітленні актуальних питань викладання у VIII–X класах, завершення роботи по створенню підручників педагогіки, історії педагогіки та психології;

д) розпочати підготовку до створення монографій із основних галузей педагогіки та історії педагогіки;

е) наукова розробка теорію шкільних підручників із врахуванням окремих особливостей учнів і специфіки навчальної дисципліни;

є) по-новому має проводитися наукова розробка проблем морального виховання. З цією метою впродовж двох років потрібно підготувати посібник із морального виховання дітей і, окремо, із виховання свідомої дисципліни; з метою здійснення допомоги батькам у вихованні дітей Академія педагогічних наук повинна найближчим часом випустити серію брошур із актуальних питань сімейного виховання і підготувати книгу «Практичне керівництво для батьків»;

ж) педагогічна психологія повинна розвиватися не тільки в системі психології, але і в системі педагогіки, що, із однієї сторони зміцнить педагогіку, а з іншої – наповнить педагогічну психологію актуальним змістом;

з) потрібно ліквідувати розрив між педагогікою та історією педагогіки, оскільки педагогіка для свого розвитку потребує не тільки узагальненого досвіду нинішніх передових педагогів, але і узагальненого досвіду роботи школи на попередніх етапах її розвитку;

і) варто ширше використовувати педагогічний досвід прогресивних педагогів та шкіл зарубіжних країн;

к) потрібно змінити стиль роботи Президіуму Академії педагогічних наук та її інститутів і здійснити тісний зв'язок у наукових дослідженнях, які проводяться низкою інститутів і кафедрами педагогіки, інститутами удосконалення вчителів, з цією метою планувалося створити при Академії педагогічних наук комісію із координації у різних формах науково-педагогічних досліджень для підсумку науково-дослідницької роботи в галузі педагогіки;

л) Президіуму Академії педагогічних наук необхідно провести перерозподіл науково-педагогічних сил між інститутами при Академії педагогічних наук і звернути особливу увагу на підготовку наукових кадрів через аспірантуру і докторантуру;

м) необхідно розширити тематику творчих дискусій, які проводяться в Академії педагогічних наук;

н) у 1955 р. провести обговорення підручника із педагогіки авторів П. Шімбірова та І. Огороднікова;

о) вважати доцільним видання «Ежегодника» Академії педагогічних наук для висвітлення дисертаційних робіт за кожний минулий рік;

п) скликати щорічно сесії Академії педагогічних наук за підсумками науково-дослідницької роботи із звітами про результати наукових досліджень працівників кафедр педагогіки, а також із запрошенням на сесії із доповідями діячів педагогічної науки інших країн.

Детально проаналізувавши резолюцію на доповідь президента Академії педагогічних наук РСФСР І. Каірова на тему «Про стан педагогічної науки і заходах ліквідації її відставання по забезпеченню морального виховання», І. Львов зазначив, що вона повністю охоплює основні недоліки та недоопрацювання, які існували на той час у педагогічній науці. На його думку, резолюція є водночас і критерієм для перевірки викладання педагогічних дисциплін у навчальних закладах, які готують педагогічні кадри, і широкою програмою першочергових завдань, які стоять перед науковими працівниками.

Щодо реального стану викладання педагогічних дисциплін у Чернігівському педінституті І. Львов зазначив, що його працівники на даному етапі перебувають у стадії пошуків, оскільки навчальний заклад як педагогічний інститут існував перший рік (у 1954 р. Чернігівський учительський інститут було перейменовано в Чернігівський педагогічний інститут. – Н. К.). Проте, доповідач відмітив, що негативні моменти, відмічені у резолюції, мали і мають місце в роботі Чернігівського педагогічного інституту. Він детально зупинився на специфічних для навчального закладу прорахунках у викладанні педагогічних дисциплін.

Так, на думку І. Львова, у процесі викладання педагогіки було відсутнє відображення глибокого вивчення навчально-виховного процесу в школі. Існувала певна відокремленість у викладанні педагогіки та психології, що власне і позначалося на тематиці та загальній спрямованості навчальних програм із цих дисциплін. Він зазначав, що навчальна програма із психології структурована таким чином, що в ній найменше тем із вікової психології і ще менше із педагогічної психології і розміщені вони в кінці програми. Питання політехнічної освіти в школі не розкрито належним чином ні в програмах, ні у викладанні педагогіки. У зв'язку із цим не можна не відзначити, що методики викладання профільних дисциплін мали евристичний характер, не вирішували питання організації і методів вивчення учнями основ виробництва на підприємствах та практикумів із машинопису, електротехніки та основ сільського господарства. Викладачі методик під час педагогічної практики студентів у школах не проводили експериментів ні із навчання загалом, ні із політехнічного навчання зокрема. І зовсім мало вивчалось питання теорії структури уроку. Крім того, І. Львов зазначав про відсутність перманентного ділового зв'язку наукових працівників педагогічного інституту із щоденною роботою шкільних учителів [40].

І. Львов вважав, що у навчально-виховному процесі домінує не стільки розв'язання питання, як потрібно організувати і проводити

навчання, скільки, які завдання стоять перед шкільним учителем і вихователем одночасно. Розв'язання першого завдання залежить у першу чергу від того, наскільки в центрі уваги буде розвиток дитини в процесі навчання із врахуванням її вікових та індивідуальних особливостей, наскільки учень буде розглядатися практично не як об'єкт, простий матеріал для обробки, а як жива особистість. І. Львов констатував, що зазначене вище свідчить про невиконання основних завдань навчання і виховання у викладанні психології і таким чином втрати зв'язку із педагогікою.

Щодо критики у резолюції на доповідь президента Академії педагогічних наук І. Каірова на тему: «Про стан педагогічної науки і заходах ліквідації її відставання по забезпеченню морального виховання», І. Львов зазначив про те, що у Чернігівському педагогічному інституті розглянуто багато питань у зв'язку із організацією морального виховання, однак, недостатньо уваги було звернено на силу стосунків між дітьми, на роль дитячих організацій у цьому контексті.

Стан наукової роботи загалом і зокрема із педагогіки, психології та методик викладання у Чернігівському педагогічному інституті у 60-х рр. ХХ ст. не перебував на належному рівні. Тематика досліджень була відірвана від проблемповсякденного шкільного життя, не мала науково-дослідницького характеру, оскільки не базувалася на науково-педагогічному спостереженні над організацією і проведенням навчально-виховного процесу в школах і на проведенні наукових експериментів, пов'язаних із питаннями навчання і виховання дітей. Причинами цього явища І. Львов назвав відсутність достатнього контролю зі сторони кафедри педагогіки та інших кафедр за ходом виконання планів наукової роботи; відсутність практики колективних робіт викладачів інституту за визначеною тематикою; не залучалися до участі у науковій роботі викладачами педагогічного інституту шкільні вчителі.

З метою позбавлення недоліків і поліпшення викладання педагогічних дисциплін, а також планування і виконання науково-дослідницької роботи у Чернігівському педагогічному інституті резолюцію на доповідь президента Академії педагогічних наук І. Каірова «Про стан педагогічної науки і заходах ліквідації її відставання по забезпеченню морального виховання» (1954), розглянуту на засіданні ради закладу освіти, було прийнято до дії, а також розроблені певні заходи по вдосконаленню роботи:

а) посилити на кафедрі педагогіки та на інших кафедрах інституту здорову творчу критику та самокритику при відвідуванні та обговоренні лекцій, рецензій, розділів наукових робіт, посилити науково-методичну роботу кафедри;

б) перебудувати викладання педагогіки і часткових методик у напрямку їх глибокої психологізації, а викладання психології в напрямку педагогізації;

в) методисти (викладачі часткових методик. – Н. К.) повинні звернути особливу увагу на питання методики викладання окремих тем політехнічного навчання, не обмежуючись тільки удосконаленням змісту і методів викладання шкільних дисциплін, поєднувати їх із практичною діяльністю на виробництві, готуючи таким чином підростаюче покоління до життя;

г) встановити робочий зв'язок зі школами, ознайомлення з роботою яких значно полегшить вибір актуальних тем для науково-дослідної роботи із педагогічних питань, оскільки практика є основою виникнення задач;

д) тільки за умови ділового зв'язку із роботою школи можна переглянути існуючу тематику наукових робіт кафедри педагогіки та інших кафедр. Усі викладачі інституту повинні включитися у наукову роботу, пов'язану із життям і завданнями школи;

е) необхідно науковим працівникам педагогічних дисциплін встановити постійний зв'язок із республіканськими науково-дослідними

інститутами педагогіки та психології, котрі завжди готові допомогти і у виборі тем і конкретними методичними рекомендаціями у опрацюванні наукових тем і проведенні педагогічних експериментів у школі;

є) залучати до наукової колективної діяльності, крім викладачів Чернігівського педагогічного інституту, окремих шкільних учителів, які зможуть поділитися цінними матеріалами із свого педагогічного досвіду і взяти активну участь у техніці проведення педагогічного експерименту;

ж) проводити творчі обговорення основних проблем дидактики і теорії морального виховання разом із викладачами інших кафедр та методистами педагогічного інституту, представниками інституту удосконалення вчителів і учительським загалом м. Чернігова;

з) кожні 2–3 місяці проводити спільне засідання кафедр педагогіки і суспільних наук, на яких обговорювати фундаментальні питання педагогіки та психології;

і) доручити викладачам педагогіки протягом першого півріччя 1955–1956 н. р. виступити із доповідями перед колективом викладачів педінституту, студентами та вчителями м. Чернігова із окремих розділах підручника педагогіки П. Шімбірова та І. Огороднікова з метою залучити до обговорення підручника і вчителів [400].

Цінними, на нашу думку, і незаслужено абсолютно недослідженими є документи, в яких представлені напрацювання І. Львова у галузі психології [7; 8; 9; 10; 11] і, зокрема, тези доповіді на тему «К. Д. Ушинський як психолог» та «К. Д. Ушинський про пам'ять» [12]. Доповідь «К. Д. Ушинский как психолог» І. Львов присвятив сумній даті в історії педагогіки – 75-річчю з дня смерті видатного педагога (ця дата припала на 3 січня 1946 р. – Н. К.). Чернігівський педагог І. Львов характеризував К. Ушинського як педагога-практика, як теоретика, педагога-ентузіаста, діяльність якого на думку І. Львова, була своєрідним розмежуванням між старою феодальною і новою демократичною, справді російською педагогікою. Народність – ось основна риса виховання,

встановлена К. Ушинським в результаті його досліджень, вважав І. Львов. Рукопис доповіді «К. Д. Ушинский как психолог» подано в додатках (Додаток Д).

І. Львов зазначав, що К. Ушинський був не тільки педагогом, праці якого стали для нього настільною книгою у вирішенні багатьох педагогічних задач, але і психологом з широкою філософською ерудицією. Метою доповіді «Ушинський як психолог», як зазначав автор, було часткове вивчення психологічного спадку К. Ушинського, вміщеного у двох томах педагогічної антропології «Людина як предмет виховання» та інших друкованих працях. Він вважав, що психологічну працю, як видно із її назви, було написано у педагогічному аспекті. Виходячи із того незаперечного факту про необхідність вивчення вихованців та середовища, в якому вони перебувають, педагоги мають знати і розуміти і фізичну, і духовну природу людини. У питанні про засоби виховання К. Ушинський великого значення надавав наукам, які вивчають людину у всіх відношеннях. До таких наук, які вивчають багатогранну природу людини, він відносив широке коло антропологічних наук, а саме: анатомію, фізіологію і патологію, психологію, логіку, філологію, а також географію, яка вивчає землю як житло людини, і, водночас, людину як жителя земної кулі; статистику, політичну економію і історію як історію релігії, цивілізації, філософських систем, літератур, мистецтв і власне виховання. В означених науках, на думку І. Львова, викладаються і обґрунтовуються факти і ті відношення фактів, в яких виявляються властивості предмета виховання, тобто людини (підкреслення – І. Львова. – Н. К.) [12, арк.4].

Весь цикл перерахованих антропологічних наук, за К. Ушинським, повинен увійти у навчальний план з підготовки майбутніх педагогів. Серед цих наук психологія займає перше місце у відношенні свого прикладного характеру до педагогіки та своєї необхідності для педагога.

І. Львов стверджував, що таку високу оцінку психології в системі педагогічної освіти К. Ушинський надавав, виходячи із загального і незаперечного положення про те, що для виховання людини потрібно знати її психічний світ, закони психічного життя і діяльності. За К. Ушинським, психологія вносить обґрунтованість у розв'язання педагогічних завдань, сприяє розвитку психологічного, а водночас і педагогічного такту. І. Львов трактує поняття психологічного такту так: психологічний такт – це особистий психологічний досвід людини, який ґрунтується на самоспостереженні, і формується у неї поступово, хоча діє швидко, миттєво [12, арк. 5]. «Психологія, за вченням Ушинського, «не може замінити людині психологічного такту», проте, «заняття психологією і читання психологічних творів, спрямовуючи думку людини на процес його власної душі, може дуже сприяти розвитку у неї психологічного такту» [12, арк. 6] (підкреслення І. Львова. – Н. К.). Під педагогічним тактом К. Ушинський розумів особливий додаток психологічного такту, його спеціальний розвиток у галузі педагогічних понять.

Водночас, психологія, як зазначав І. Львов, аналізуючи праці К. Ушинського, дає можливість педагогові «зрозуміти ті психічні або фізіологічні основи, на яких базується захід, що обговорюється» і «оцінити результати впливу того чи іншого заходу, тобто, іншими словами, оцінити педагогічний досвід» [12, арк. 6] (підкреслення І. Львова. – Н. К.).

І. Львов, підтверджуючи виняткове значення психології для педагогіки, відзначав грандіозність задуму К. Ушинського з написання трьохтомної праці із психології людини як предмету виховання, у третьому томі якої передбачався розгляд педагогічних заходів, правил і настанов, які закономірно виходять із наукового аналізу явищ людського організму та душі. На жаль, рання смерть не дала можливості К. Ушинському закінчити свою працю: останній третій том він не встиг написати, проте, і написані дві частини, на думку І. Львова, за своїм змістом, характером трактування психологічних, а також певним чином і педагогічних питань, за багатством

опрацьованого фактичного і наукового матеріалу (психологічного, природничо-наукового і філософського) мають велике значення не тільки для педагога-професіонала, але і для будь-якого освіченого читача.

І. Львов назвав педагогічну антропологію К. Ушинського «Людина як предмет виховання» хрестоматією із деяких психологічних тем, скажімо: про увагу, мислення, пам'ять, тощо, першим досвідом розв'язання питань психології у педагогічній практиці.

Чернігівський педагог І. Львов присвятив своє життя вихованню студентської молоді. Стаж науково-педагогічної діяльності І. Львова більше п'ятидесяти років. Займаючись викладацькою діяльністю, про яку він мріяв у свої студентські роки, Іван Петрович залишив багато цінних і актуальних сьогодні наукових розвідок, в яких розкриваються його різнобічні інтереси, і, зокрема, у галузі психології. Прочитання і аналіз сучасними викладачами методичних і наукових праць І. Львова розширить їх можливості у справі ефективної співпраці із студентами.

Серед учнів чернігівського педагога І. Львова було багато відомих не тільки в Україні, але й поза її межами людей. Він постійно опікувався долею своїх учнів, підтримував з ними зв'язки. Як зазначалося раніше, випускниками Чернігівської духовної семінарії, а водночас і учнями І. Львова, були такі відомі особистості, як Г. Верьовка, В. Елланський, М. Імшенська, А. Красновський, Ю. Коцюбинський, В. Лапіна, О. Одинцов, П. Петровський, В. Примаков, Г. Ревський, М. Рождественський, С. Соколовська, П. Тичина, М. Товстуха та багато ін. Особливо теплі дружні стосунки у І. Львова склалися із Павлом Тичиною, який навчався у Чернігівській духовній семінарії у 1907–1913 роках.

Предметом нашого дослідження є рукопис «Спогади І. П. Львова про П.Г.Тичину» датований від 20 червня 1968 р., який свідчить про ставлення І. Львова до П. Тичини. Аналіз «Спогадів...» дає можливість визначити чинники, які вплинули на формування особистості відомого українського поета і громадського діяча П. Тичини.

Рукопис «Спогадів...» складається із одинадцяти учнівських зошитів, на 132 сторінках яких неслухняною рукою хворої людини Іван Петрович досить чітко, логічно, з великою кількістю подробиць описав структуру і навчальний процес у Чернігівській духовній семінарії, своє перше враження від зустрічі з молодим П. Тичиною, а також проаналізував чинники, які вплинули на формування особистості українського поета й громадського діяча П. Тичини.

Автор «Спогадів...» детально описав умови проживання і навчання семінаристів задля того, щоб читачі змогли уявити середовище, в яке у 1907 році, після закінчення Чернігівського духовного училища, потрапив П. Тичина. Дійсно, опис внутрішнього життя семінарії виявився настільки вдалим, що і сьогодні поживклі сторінки рукопису передають атмосферу, яка панувала століття тому в навчальному закладі.

Чернігівська духовна семінарія, в якій П. Тичина отримав повну середню освіту, була шестикласним спеціальним середнім навчальним закладом із підготовки освіченого духовенства. До навчального плану входили і загальноосвітні, і профільні предмети. У молодших класах семінаристи вивчали і світські, за винятком педагогіки, і богословські навчальні дисципліни. Старші класи (5–6) називалися богословськими і давали поглиблені знання лише з профільних дисциплін.

Учнями семінарії могли стати без вступного іспиту випускники п'ятирічних духовних училищ, які уже мали початкову освіту. Отже, для отримання повної середньої духовної освіти потрібно було вчитися 11 років, після навчання у початковій школі. Таким чином, семінарію закінчували молоді люди у віці 20–21 років.

Павла Тичину зарахували до Чернігівської духовної семінарії без вступного іспиту з повним державним забезпеченням на весь термін навчання. За умовами прийому за державний кошт навчалися діти священників, сироти, вихідці із незаможних сімей, а також іноземці (в числі студентів семінарії були юнаки з Болгарії, Чорногорії, Сирії,

Туреччини). Це означало: безкоштовне проживання в гуртожитку, харчування, забезпечення одягом, взуттям, білизною, підручниками і письмовим приладдям. У гуртожитку була майстерня і перукарня, в яких студентам безкоштовно надавалися послуги.

Навчальні заняття проходили в просторих світлих кімнатах, в яких було багато квітів, а на стінах висіли картини та портрети письменників, математиків, філософів і педагогів (Я. Коменський, Й. Песталоцці, М. Пирогов, К. Ушинський та ін.).

Класні кімнати використовувалися не тільки для проведення уроків за розкладом. Там семінаристи у вечірні години виконували домашні завдання, читали книги й періодику. У флігелі на задньому дворі знаходилося приміщення для заняття з трудового виховання, в якому бажуючі семінаристи навчалися столярній справі. На третьому поверсі була спортивна зала та окремі кімнати для занять образотворчим мистецтвом і музикою. Святкові засідання і концерти проходили у центральному корпусі у великій залі на два поверхи з високими вікнами.

Окремо треба сказати про бібліотеку Чернігівської духовної семінарії. Вона мала два відділи: фундаментальну та учнівську, фондами яких могли користуватися семінаристи. Фундаментальна бібліотека займала велику кімнату із шафами, заповненими книгами із різних наукових галузей. Тут була література із математики, фізики, історії, філософії, природознавства, мовознавства, історії філософії, а також художня література і, звісно ж, розлогий відділ з богослов'я. В окремій шафі зберігалися рідкісні книги на латині, видані за кордоном в XVI–XVII ст., багато стародавніх рукописів, які привертали увагу вчених. І тому влітку, коли семінаристи були на канікулах, бібліотеку відвідували дослідники.

Крім перерахованих вище побутових умов, до послуг семінаристів надавався невеликий сад, лазня, пральня; на присадибній ділянці щороку вирощувалися тварини для потреб їдальні. Таким чином, семінарія із усіма

будівлями займала цілий квартал Чернігова і була особливим студентським містечком з усім необхідним для побуту й навчання. Керівництво семінарією здійснював ректор з допомогою інспектора, трьох заступників інспектора та трьох наглядачів.

Семінаристи жили в гуртожитках, вихід у місто в позанавчальний час був вільний до п'ятої години вечора, в інший час за межі студентського містечка можна було вийти лише з дозволу чергового інспектора. Як бачимо, устрій семінарії вирізнявся демократичністю. У такі умови потрапив молодий Павло Тичина. Учень І. Львова він був із третього по шостий клас. «Зовнішньо це був юнак стрункий, доволі красивий. Привертали увагу його очі, погляд яких майже завжди направлений вдаль, неначе юнак до чогось приглядається, або чимось внутрішньо зайнятий» – таке враження справив П. Тичина на вчителя при першій зустрічі. [407, арк.23]. І. Львов так характеризував поведінку юнака: «Він в цей час жив так званою внутрішньою увагою. Але це не означає, що у нього відсутня зовнішня увага, що він не жив зовнішніми враженнями від природи і життя людей – юнак надзвичайно скромний, сором'язливий і не за віком серйозний. Він весь час чимось зайнятий» [58, арк. 25].

Семінарія справила на сільського хлопчину дуже сильне враження. Малознайомі, а тим паче незнайомі учні зверталися одне до одного на «Ви», старші учні не поводитися зверхньо по відношенню до молодших. Педагоги до учнів теж зверталися шанобливо. У семінарії панувала атмосфера взаємоповаги і взаєморозуміння.

Під час навчання П. Тичина зарекомендував себе з найкращої сторони: в інспекторському штрафному кондуїмі і на засіданнях педагогічної ради його прізвище в якості порушника дисципліни не згадувалося жодного разу. На думку І. Львова він був настільки скромним юнаком, що не любив, щоб його ім'я було в списках недисциплінованих семінаристів. Проте, як учень він не міг не підтримувати молодіжний рух за реформу навчального процесу у семінарії, зокрема, удосконалення

навчальних планів і програм за рахунок збільшення обсягу загальноосвітніх дисциплін.

Учні Чернігівської духовної семінарії активно реагували на події суспільного життя. Так, «кривава неділя» 9 січня 1905 р. викликала хвилю протесту студентської молоді. Чернігівські семінаристи не відвідували заняття впродовж декількох днів, вони проводили мітинги, основною вимогою яких була зміна суспільних порядків і право отримання світської вищої освіти в усіх університетах випускниками духовних семінарій. Виступали семінаристи з проханням відмінити річні іспити. Ця акція була настільки активною, що влада вдалася до заходів з допомогою поліції, яка кільцем оточила приміщення семінарії, почався обшук, були закриті всі входи і виходи. У цей час семінаристи сиділи на підвіконнях відкритих вікон і співали революційні пісні.

Однак, страйк було зірвано групою студентів, яка в той же день пішла на іспити, а за нею і всі інші. Невдалою була й акція із петицією семінаристів до керівництва навчального закладу, в якій вони просили дозволу відправити в церкві службу за упокій російського письменника Л. Толстого. Авторам петиції була важлива не стільки церковна служба як така, скільки як форма вираження свого незадоволення фактом відлучення Синодом відомого письменника від церкви.

Активно виступали студенти за навчальну реформу в семінарії, за розширення навчальних програм загальноосвітніх предметів за рахунок скорочення навчального часу на вивчення дисциплін із богослов'я.

Революційний настрій був характерним для Чернігівської духовної семінарії. Імена організаторів студентських страйків і авторів петиції були відомі керівництву семінарії. Прізвище семінарста П. Тичини у цих списках не значилося. Він завжди отримував лише відмінні оцінки за поведінку, не палив (хоча заборони в семінарії не було), не грав в азартні ігри. Товариші його поважали, хоча в колі однокласників він завжди залишався самим собою, зі своїми думками.

І. Львов із захопленням говорив про вміння П. Тичини гармонійно поєднувати навчальні заняття в семінарії з творчістю: він і художник, і співак, і музикант, і поет. Навчався семінарист П. Тичина успішно, із класу в клас переходив без переекзаменовок. Письмові роботи із психології і філософії, які викладав І. Львов оцінювалися лише на «добре» та «відмінно». П. Тичина як і більшість семінаристів, надавав перевагу вивченню загальноосвітніх предметів. А між іншим, для вступу в університет Міністерство народної освіти вимагало від абітурієнтів оцінки із богословських дисциплін не нижче «добре». За наявності хоча б однієї «задовільно» із названого циклу, незважаючи на всі «відмінно» із загальноосвітніх дисциплін, двері університетів перед ними були зачинені.

«Це було не тільки безглуздо, а просто наруга над молоддю, яка не хотіла іти в ряди духовенства» – писав І. Львов [58, арк. 43]. У зв'язку із цим педагог згадував визначення: «семинарист – это церковная вещь», яке називав класичним, оскільки воно дуже вдало виражало зміст політики царського уряду по забезпеченню рядів духовенства освіченою молоддю.

Уже в четвертому класі Павло Тичина визначився із своїм майбутнім: вирішив не повторювати вибір своїх двох братів, які стали священиками. Він прагнув бути світською людиною і з великим захопленням займався різними видами мистецтва.

У семінарії була студія живопису, в якій під керівництвом відомого чернігівського художника М. Жука студенти за бажанням вчилися малювати олівцем, тушшю, акварелями й олією. М. Жук отримав освіту в Краківській академії мистецтв. Семінаристи дуже поважали досвідченого педагога.

П. Тичина любив малювати пейзажі. Він виріс в селі (с. Піски на Чернігівщині), розумів природу й умів помічати її красу. За спогадами І. Львова художника-початківця П. Тичину часто можна було зустріти на околицях міста в пошуках пейзажів, які б лягли на полотно. В його кабінеті, уже міністра освіти, висіла невелика картина із зображенням

Болдиної гори, у підніжжі якої притулилася Іллінська церква. Можна лише здогадуватися про час написання цієї картини. Захоплення живописом П. Тичина зберіг упродовж усього життя, проте, воно не переросло в основний вид діяльності.

Талановитий юнак любив співати і вмів це робити. Співав і церковні, і світські пісні, дуже любив українську пісню. І якщо в семінарському гуртожитку лунав спів, то П. Тичина був там обов'язково. Він – і організатор, і керівник самодіяльного концерту. У семінарському хорі був спочатку півчим, а пізніше – регентом. У розмові з Іваном Петровичем дуже тепло згадував викладача музики Г. Зосимовича, який своїм прекрасним викладанням і керівництвом привив любов до вокального мистецтва і деяке уміння розбиратися в його красотах [58, арк. 56]. Семінаристи любили співати. По весні, коли розливалися води Десни, можна було побачити флотилію човнів із співаючими студентами, а найактивнішим серед них був П. Тичина. І. Львов перефразував визначення: «семинарист – церковная вещь» на «семинарист – вещь поющая».

Для розвитку творчих здібностей студентів Чернігівської семінарії були створені всі умови. Багато вихованців були активними учасниками духового оркестру, яким керував Є. Марковський, талановитий капелмейстер. П. Тичина грав на кларнеті і гобої і, на думку керівника, був одним із найзаповзятіших учасників оркестру. Він не обмежувався репетиціями і участю у виступах оркестру, а знаходив час для вдосконалення техніки гри у вільному від занять музичному класі і бажав спробувати гру на всіх музичних інструментах. Водночас із захопленням музикою, співом та живописом, П. Тичина почав писати вірші у роки навчання в семінарії. Тримав це в таємниці, зошит з віршами беріг як зіницю ока. Проте все таємне рано чи пізно стає відомим. Перші творчі спроби молодого поета високо оцінив український письменник М. Коцюбинський, позитивну оцінку його творам дав і М. Горький.

І. Львов згадав відповідь семінарриста П. Тичини на іспиті. Всі семінарристи здавали роботу у чистому і чорновому варіанті. У П. Тичини чорновий варіант був списком українських народних пісень. Отже, навіть на іспиті відповідь він писав одразу в чистому вигляді, а думав зовсім про інше. Іван Петрович розмірковував над феноменом становлення особистості П. Тичини. На його думку, в молодості багато хто захоплюється складанням віршів з різних причин: одні у віршах виражають свій настрій, інші – описують красу життя і природи, а треті – своє ставлення до певних подій. Але не всі стають поетами. І. Львов у «Спогадах...» зазначає, що у формуванні його «правильніше в направленні його в сторону поезії є частково вплив Дроздова Володимира Геннадійовича, викладача теорії словесності та історії російської літератури» [58, арк. 77].

Від молодого викладача, який володів даром красномовства, був прекрасним декламатором, учні, в тому числі й П. Тичина, були у захваті. В. Дроздов так організував навчальний процес, що семінарристи читали художні твори тільки в оригіналі, виховував у семінарристів любов до художнього слова, докладав багато зусиль, щоб навчити своїх вихованців писати твори. Методи і прийоми навчання в вчителя В. Дроздова були власні, оригінальні, сьогоднішніми науковцями запропоновані як новітні. Скажімо, вихованці отримували завдання описати осінь, але не осінь взагалі, із спогадів, а за своїми спостереженнями. Отримавши завдання на початку осені, семінарристи повинні були «іти в природу» – спостерігати картини осені, стежити за своїми почуттями, настроєм, записувати все пережите і на цій основі писати твір. На наступних заняттях учні самостійно обговорювали твори. Аналізували типові помилки, не називаючи імена авторів. Викладач уміло керував цим процесом і підсумовував проведений аналіз. В. Дроздов започаткував у семінарії проведення літературно-музичних вечорів, присвячених пам'яті письменників і поетів. Вечори проходили за усталеним сценарієм: спочатку вступна доповідь викладача, потім виступи студентів, хор і

оркестр. П. Тичина завжди був активним учасником таких позанавчальних заходів і вже дорослою людиною з теплотою і любов'ю згадував викладача словесності.

На думку І. Львова, любов'ю до поезії П. Тичина зобов'язаний викладачеві літератури В. Дроздову, а формуванням, зростанням і направленістю – М. Коцюбинському. [58, арк. 83]. Коли, де і при яких обставинах познайомився скромний молодий поет П. Тичина із відомим українським письменником М. Коцюбинським? Іван Петрович припускав версію випадкової зустрічі. На думку І. Львова, М. Коцюбинський першим розпочав розмову, в ході якої вияснив, чим захоплюється юнак. Тільки М. Коцюбинський з його вмінням розговорити людину, вважав І. Львов, міг так підійти до свого молодого співрозмовника, щоб той відкрив свою таємницю про зошит з віршами і прийняв запрошення на «літературні суботи» до родини Коцюбинських. Успіх у літературному колі вселив віру в сили і потребу працювати над собою в плані стилістики, тематики й багатства змісту.

І. Львов згадував: «П. Г. Тичина навчався, можна сказати, у двох школах: державній, офіційній, в семінарії і в «школі» М. Коцюбинського. Профіль і призначення цих шкіл були кардинально різні. „Школа” у Коцюбинського взяла верх над школою державною. Знамениті „суботи” у Коцюбинського дали П. Тичині неписану путівку: займатися письменницькою діяльністю, бути поетом і друкуватися» [58, арк. 86–87].

Вплив і підтримка видатного українського письменника М. Коцюбинського були вирішальними у виборі подальшої діяльності талановитого юнака. Він розумів, що при всій фундаментальності освіти в Чернігівській духовній семінарії, для досягнення мети треба отримати вищу освіту. У приватній розмові з І. Львовим, після консультації перед проведенням залікового уроку з російської мови у початковій школі при семінарії, П. Тичина поділився мрією про навчання в університеті, і тільки

в Київському. Вчитель порадив йому подавати документи на історико-філологічний факультет.

На жаль, історичне розпорядження міністра освіти, яке давало право семінаристам вступати в університети навіть по закінченню четвертого класу, вийшло лише в 1915 р. На той час П. Тичина уже був студентом Київського комерційного інституту. Вища школа комерційного профілю зовсім не відповідала інтересам і характеру юнака, що розумів і гостро переживав сам П. Тичина. Вибір був вимушений, а перейти в Київський університет не вистачало коштів.

Після закінчення П. Тичиною семінарії І. Львов не зустрічався із учнем кілька років, але спостерігав за його успіхами, знав, що він продовжує займатися улюбленою справою: писати вірші. Зустріч у 20-х роках з П. Тичиною була теплою. Він дуже переймався долею семінарії, бібліотеки. Цікавився, чим займаються викладачі літератури В. Дроздов, математики й фізики О. Понизовський та інспектор Я. Чредін, заступник інспектора О. Ганичев.

З цієї розмови І. Львов зробив висновок про неабияку роль цих людей у житті П. Тичини. При всій демократичності устрою семінарії вихід учнів у місто був обмежений, особливо після подій 1905 р, проте П. Тичина регулярно відвідував «літературні суботи» М. Коцюбинського завдяки допомозі О. Ганичева і Я. Чредіна.

Проведений аналіз засвідчує, що на розвиток літературного таланту П. Тичини окрім спадкових задатків до письменницької діяльності вплинуло кілька чинників, а саме: умови й атмосфера Чернігівської духовної семінарії; зустріч з М. Коцюбинським, «літературні суботи», які стали для П. Тичини нелегальним навчальним закладом; розуміння та підтримка викладачів Чернігівської духовної семінарії: викладача словесності В. Дроздова та психології, педагогіки і філософії І. Львова.

Нами проаналізовано рукопис матеріалів до лекції «Про дружбу і товаришування серед учнів», який підготував І. Львов. До матеріалів

архівної справи, дата якої не встановлена, належать тези, чорновики та текст лекції. На думку автора, дружба і товаришування відіграють важливу роль у житті кожної людини, але особливого значення вони набувають у юнацькі роки, коли формується особистість, розширюється інтелектуальний кругозір, планується майбутнє, утворюються ідеали, визначаються моральні погляди, формується світогляд.

Крім того, зазначав І. Львов, у дружньому і товариському середовищі молодь поповнює запас знань, виявляє для себе цілу низку питань, які її хвилюють. Гарні товариші можуть розвинути один у одного високі моральні почуття: повагу до людей, правдивість, чесність, співчуття, взаємодопомогу, які доходять до самопожертви. Виходячи із сказаного, І. Львов ставив перед сім'єю і школою завдання: з повною відповідальністю піклуватися про те, щоб у молоді були позитивні, з точки зору суспільства, дружні і товариські стосунки.

Автор матеріалів до лекції «Про дружбу і товаришування серед учнів» проаналізував психологічну природу дружби. На його думку, дружні почуття виникають із різних джерел і зароджуються на ґрунті поваги, вдячності, співчуття, і, навіть, переходячи із закоханості. В дружбі присутні два елементи: співчуття, більше того – співчуття в дії до товариша і прагнення бути завжди поряд із ним. І. Львов характеризує співчуття як порівняно простий душевний стан, який виникає у ранньому дитячому віці: дитина реагує на сумний вигляд матері, хоча насправді не здатен розуміти її горе. Співчуття, вважав І. Львов, виникає у людини, коли чужі переживання вона фактично присвоює не стільки розумом, скільки серцем. Співчуття проявляються по-різному: з приводу горя і нещастя інших та як співчуття на радісну подію, щастя. Більшість людей схильні проявляти «сострадание» аніж «сорадование». Співчуття за швидкістю збудження і сили виявлення залежить від багатьох причин, серед яких І. Львов називає наявність ступеня природного співпереживання, власного досвіду, оскільки людям притаманно

співчувати в тому, що вони пережили. Крім того, має велике значення жива уява для яскравого розуміння положення іншої людини і вміння подумки поставити себе на її місце. Крім того, співчуття частіше виникає на добрі почуття, ніж на почуття, які суперечать моральним правилам поведінки.

І. Львов акцентував увагу слухачів лекції «Про дружбу і товаришування» на тому, що співчуття – це один із елементів дружби, який має простішу структуру, і відрізняється від дружби тим, що співчувати можна багатьом, а друзів мати лише кілька або одного. Співчуття, зазначав автор рукопису, в більшості випадків, проявляється відразу, як тільки стає відомо про положення людини, що може викликати бажання допомогти їй в горі або розділити з нею радість. Крім того, співчувати можна незнайомим людям, але не можна товаришувати з людьми, з якими ніколи не зустрічались. Однак, у сучасному світі інноваційних технологій люди товаришують, спілкуючись віртуально.

До складу дружби, крім співчуття, входить прихильність, яку можна відчувати до предметів і до осіб, з якими пов'язано багато переживань або уявлень. Людина може виявляти почуття прихильності до рідного дому, в якому вона прожила багато років, до робочого столу, за яким багато працювала і передумала, і навіть до дрібних речей, з якими пов'язано багато спогадів. Це почуття викликає бажання цінувати предмети прихильності вище всіляких матеріальних благ. І. Львов у зазначеній лекції звертає увагу слухачів на прихильності до людей, тривале розлучення з якими викликає переживання. Прихильність – складова дружби, однак це ще далеко не дружба. Прихильність може бути без взаємності, вона не потребує її необхідності, тоді як дружба без взаємності неможлива. Дружба передбачає спільність інтересів, прагнень, взаємодопомоги тощо. Бути прихильним можна до людей, які стоять вище або нижче у духовному розвитку, до людей, які відрізняються від нас у

поглядах, до людей різного соціального статусу. Це означає, що прихильність – сліпе почуття.

Із викладеного про дружбу, співчуття і прихильність І. Львов зробив висновок про те, що дружба не механічна сума співчуття і прихильності. Крім того, дружба має якісно специфічний характер у порівнянні із співчуттям і прихильністю. Вона має вибіркового і свідомого характер і переживання, співчуття і прихильність, які входять до її складу, можуть змінюватися і так само приймають вибіркового і свідомого характер. У дружбі співчуття спрямовані на друзів, прихильність також буває до друзів.

Крім того, дружба складне почуття, яке не вичерпує себе тільки співчуттям і прихильністю і проявляється у різних формах. Тут І. Львов посилається на думки французького письменника і політичного діяча кінця XVIII ст. Шатобріана, який заявляв, що друзі повинні мати протилежні думки і однакові принципи, різні характери і близькі смаки, тобто друзів поєднує контрасти характерів і повна гармонія сердець. І. Львов визнавав категоричність висловлювання французького письменника, водночас, визнавав, що взаємна прихильність, взаємні поступки, взаємна вдячність поступово прокладають шлях до дружби, яка, в свою чергу, є новим джерелом визнання щирості і взаємодопомоги у стосунках друзів. Почуття дружби обумовлює широкий і глибокий вплив однієї людини на іншу, більш активної на пасивну, і такий вплив може мати різні наслідки як позитивні, так і негативні. І. Львов радив вихователям це враховувати і не ставитися байдуже до моральної якості дружніх стосунків серед студентської та учнівської молоді, апелюючи до народної мудрості «тільки хороший друг краще золота, а поганий друг гірше ворога».

Говорячи про товаришування, зазначав І. Львов, треба мати на увазі, що між поняттями «дружба» і «товаришування» без сумніву є багато спільного, існує єдність і взаємозв'язок. Водночас, можна відмітити деяку умовну відмінність: товаришування є початковою стадією, першим етапом

у розвитку відносин між людьми. У ході розвитку і зміцнення товариські стосунки набувають характер більш глибоких, особистісних, нерідко інтимних дружніх зв'язків. Товаришування є початком дружби. Звісно, таке розмежування понять «дружба» і «товаришування» І. Львов вважав умовним і застерігав не розглядати товаришування як нижчу стадію дружби. Почуття товаришування існують між людьми, які спільно займаються однією справою, мають однакову мету, у роботі допомагають один одному і у випадку труднощів і невдач готові морально і фізично підтримати один одного.

Як бачимо, роздуми вченого про вічні категорії «дружба» і «товаришування» дуже глибокі, наповнені щирим бажанням виховувати підростаюче покоління достойними громадянами. Думки і погляди І. Львова, викладені у лекції «Про дружбу і товаришування серед учнів» більше ніж півстоліття тому, актуальні сьогодні, їх важливо донести до сучасної педагогічної аудиторії.

Аналіз документів особового фонду І. Львова дозволив зробити висновок про його плідну різнопланову діяльність: освітню, методичну, наукову, громадянську і управлінську.

РОЗДІЛ 4.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. П. ЛЬВОВА

З метою оптимізації діяльності кафедри педагогіки у 1950 р., на одному з засідань Вченої ради Чернігівського педагогічного інституту, на посаду завідувача кафедри було затверджено кандидатуру І. П. Львова, який користувався авторитетом серед студентів і колег. на посаду завідувача кафедри педагогіки. Окрім того, авторитетний викладач мав майже 46 років педагогічного стажу.

Варто зазначити, що Іван Петрович зарекомендував себе на адміністративній посаді досвідченим керівником, який правильно та рівномірно розподіляв завдання кафедри між колегами. Аналіз змісту документів, які засвідчують діяльність І. П. Львова на адміністративній посаді, вказує на його вміння визначати пріоритетні завдання, вміння критично оцінювати нововведення з боку урядовців та можливості пропонувати ефективніші методи навчання

Скажімо, у плані роботи кафедри педагогіки на 1950/1951 навчальний рік керівник зробив акцент на таких моментах:

- навчальна робота студентів;
- підвищення кваліфікації викладачів;
- здійснення громадських робіт під керівництвом викладачів.

Також важливим було затвердження індивідуальних робочих планів членів кафедри, контроль за лекціями і заняттями з педагогіки з точки зору наукового і методичного оформлення, контроль за роботою лаборанта, розгляд і затвердження програми педагогічної практики студентів, організації та загальному контролі за самостійною роботою студентів 1-го курсу з педагогіки. Щомісяця відбувалося слухання інформації викладачів з педагогіки про навчальний процес студентів, звітів керівників практики перед кафедрою, доповідей про методику проведення заліків із педагогіки,

слухання звітів викладачів педагогіки щодо результатів роботи за 2-й семестр, слухання робочих планів занять із педагогіки, психології студентів заочної форми навчання під час літньої сесії. Кафедра педагогіки під керівництвом І. П. Львова розробила методику проведення консультацій на заочній формі навчання, рецензування контрольних робіт, впровадження методики виїзних лекцій викладачів.

З метою підвищення кваліфікації викладачів І. П. Львов запропонував проведення між кафедральних (спільно з кафедрою фізкультури) семінарських занять з вивчення вищої нервової системи за академіком І. П. Павловим.

Особливу увагу було приділено науковій роботі студентів. На думку І. П. Львова, студентів та викладачів варто залучати до читання та слухання наукових, науково-методичних доповідей. На кафедрі практикувалися громадські роботи: проведення викладачами виховних робіт серед студентів (доповіді, лекції), керівництво педагогічними гуртками, читання доповідей, лекцій за планом органів народної освіти, органів шкільної освіти, шкільної адміністрації, батьківських комітетів [17, арк. 2-3].

Про адміністративну діяльність на посаді завідувача кафедри педагогіки свідчить інформаційна записка І. П. Львова про підготовку до нового навчального року та вказівки комісії з обстеження роботи кафедри. Український педагог перевіряв стан обладнання кабінету психології, результати перевірки виявили незадовільні умови, застарілу апаратуру. І. П. Львов вказав на необхідність покращення якості самостійної роботи студентів та удосконалення оснащення кабінету. Комісія під керівництвом завідувача кафедри педагогіки також виявила недоліки в лекціях з педагогіки:

- недостатньо використаний дидактичний матеріал (шкільні експерименти);

- студентів не ознайомлювали перед лекціями з головними питаннями;
- відсутність систематичного контролю якості лекцій.

Вітчизняний вчений у інформаційній записці відмітив, що досвід роботи в школах збирали у вигляді документації, таким чином вивчали та використовували шкільну документацію на лекціях. Кафедра педагогіки спільно з методистами вивчали й узагальнювали досвід кращих викладачів шкіл, міст, сіл [79, арк. 2-3].

Викладачі кафедри педагогіки повинні були збагачувати свої теоретичні знання, допомагаючи школам, та брати активну участь у наукових конференціях. Водночас І. П. Львов виступав за приєднання базових шкіл до інститутів та перебування на бюджеті закладу вищої освіти. Базові школи повинні стати помічниками й педагогічними лабораторіями [79].

У кінці 190-1951 навчального року на засіданні вченої ради І. П. Львов прозвітував про діяльність кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту. Педагогічними кадрами, на його думку, кафедра педагогіки забезпечена. До речі, кафедра педагогіки у складі: завідуючий кафедри, старший викладач педагогіки Н. Ф. Проценко, асистент кафедри педагогіки І. П. Куценко забезпечувала викладання дисциплін педагогічного циклу всі факультети інституту [74].

За словами завідувача кафедри, викладач Н. Ф. Проценко показав моральне обличчя тогочасної молоді з новим ставленням до праці.. Спочатку він познайомив студентів з тематикою лекцій, списком рекомендованої додаткової літератури, дав кожній книзі й статті короткі біографічні нотатки, розпочавши лекцію, звернувся до термінології та назвав головні процеси [74].

В свою чергу, асистент кафедри педагогіки І. П. Куценко проводив семінарські заняття з педагогіки зі студентами 1-го та 2-го навчальних курсів. І. П. Львов зазначив, що І. П. Куценко до семінарських занять

готував план і конспект. Асистент розробив детальний план занять. Семінар пройшов у вигляді запитань, відповіді викладач не коригував. Під кінець семінару І. П. Куценко підбив підсумки заняття, доповнив та уточнив відповіді студентів. Асистент кафедри мав можливість проглядати конспекти студентів. Завідувач кафедри зробив зауваження І. П. Куценко щодо якості семінару. Йому слід було надати більш живий характер, жвавий обмін думками. Не потрібно було ставити підряд питання студентам, не давши можливості зосередитися на кожному питанні окремо. Також він у звіті вказав на кількість недоліків у викладанні педагогіки та психології, незначну частину впровадженого в курси цих дисциплін матеріалу навчально-виховної роботи школи. Український педагог додав, що необхідне вивчення студентами психології було пов'язане зі спостереженням і вивченням педагогічного процесу в базових школах з першого дня навчального року, кожний студент міг вивчати психологію протягом навчання учнів школи [74, арк. 7-8].

Відповідно до звіту, навчальну програму кафедра виконала вчасно, проводила спільні виховні заходи між школами м. Чернігова та ЧП. Викладачі педагогіки Н. Ф. Проценко, І. П. Куценко спільно працювали з учителями шкіл № 2, 12 м. Чернігова, проводили заходи, на яких основною ідеєю було виховання високоосвіченої, високоідейної молоді, з високими моральними і культурними інтересами для розвитку країни [74, арк. 2].

Кафедра педагогіки демонструвала студентам прогресивність та демократичність педагогічних ідей вітчизняних педагогів.. У звіті вказано, що викладачі психології, використовували в якості фактичного матеріалу експеримент педагогічного процесу в школі, життя і розвиток дітей. Він проаналізував освітній процес із психологічної точки зору та наголосив на необхідності педагогізації курсу психології. [74, арк. 3].

Методична робота кафедри, за інформацією завідувача, проводилася вчасно. Кафедра здійснила підготовчу роботу, пояснивши студентам, як

читати рекомендовану літературу, виписувати інформацію в конспекти. Лаборант кафедри педагогіки та психології забезпечував студентів і списками рекомендованої літератури, і літературою та навчальними програмами. Кількість годин для консультацій викладачами кафедри перевиконали. Водночас, керівник кафедри вказав на недостатнє забезпечення студентів навчальною та навчально-виховною літературою. Новинки бібліографічних видань психології та педагогіки на кафедру приходили з запізненням, тому що цю справу ніхто не контролював.

І. П. Львов приділяв увагу якісному проведенню педагогічної практики студентів у школі. Студенти могли знайти необхідну літературу, кращі зразки документів із педагогічної практики студентів за попередні роки на кафедрі педагогіки та психології [74, арк. 9-10..

Важливим аспектом у діяльності кафедри Іван Петрович вважав успішність студентів. Він ретельно аналізував показники проведення державних іспитів. У рукописі звіту описано відповіді найкращих студентів та деякі негативні відповіді. На думку І. П. Львова, викладач оцінює студентів, по-перше, за рівнем знань, по-друге, викладач використовує свої моральні якості в процесі оцінювання [74, арк. 13]..

Виявлено в чому була успішність студентів, які отримали позитивні оцінки, а також проаналізовано негативні причини, чому частина студентів отримали негативні оцінки. Аналізуючи успішність студентів із педагогіки як на іспитах, так і на заліках, І. П. Львов зазначив, що студенти розуміють важливі питання та правильно відповідають на них. Він додав у звіті, що деякі студенти мало працювали над лекційним матеріалом, але краще готувалися самостійно до семінарських завдань. Деякі студенти мали труднощі щодо впровадження вчення академіка І. П. Павлова в педагогіку, тому що недостатньо було висвітлено цих питань у літературі [74, арк. 14-15].

Також вітчизняний педагог додав, що незначна частина студентів працювала протягом навчального року не систематично, це було помітно

при перегляді студентських записів у конспектах; виявлено невміння користуватися літературою, висловлювати логічно свої думки. У студентів були відсутні філософські знання, слабо розвинене абстрактне мислення. Шкільну гігієну студенти засвоїли успішно, тому що матеріал був легким та доступним. Педагогічну практику студенти 2-го курсу проходили в школах м. Чернігова, де вони спочатку ознайомилися з життям та роботою школи, здобували вміння та навички в навчальній та виховній роботі в грудні, в першому семестрі навчання. Протягом вказаних періодів студенти вивчали самотійно школу, самі проводили навчально-виховну роботу в якості помічників класних керівників під керівництвом інституту, членів кафедри педагогіки, викладачів школи [74, арк. 19-20].

І. П. Львов зауважував, що під час педагогічної практики студенти не використали всі види виховної роботи. Зрештою він зауважив, що класним керівникам належало в свій час давати практикантам теми для доповідей заздалегідь, ащоб студент мав час підготуватися до вільного, живого виступу. Куратори педагогічної практики від кафедри педагогіки, які частково проводили виховну роботу в школах, були присутні на уроках практикантів, брали активну участь в аналізі проведених уроків.

Підсумовуючи звіт, І. П. Львов запропонував звертатися до теорії класичних педагогів, продумати в усіх деталях план органічного зв'язку роботи кафедри з роботою школи, надати ділову допомогу школі та переймати від неї все цінне, необхідне для виховання й підготовки педагогічних кадрів. Запропонував розробити план педагогізації інституту, контролювати роботу інституту, створити комісію з інших членів кафедр, суворо регламентувати порядок взаємовідвідин викладачами кафедри педагогіки та психології лекцій, семінарських занять (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 15. 23-24 арк.). Він консультував викладачів психології шкіл м. Чернігова, відвідував їхні уроки, за завданням науково-дослідного інституту психології УРСР провів перевірку викладання психології в школі № 7,

вивчав застосування заходів заохочень та покарань вчителями школи № 6 [74, арк. 25].

У 1951/1952 н.р., при кафедрі педагогіки був утворений педагогічний гурток. Записалися 22 студенти, засідань відбулося 4. Теми засідань – педагогічного характеру. І. П. Львов, один із керівників гуртка, на одному з засідань прочитав доповідь «Сучасні завдання перебудови науки психології в світобаченні акад. І. П. Павлова» [75, арк. 52], а також написав статтю на тему «Апперцепція і її значення в навчальному процесі». У статті розглядаються загальні факти з навчальної практики [75, арк. 54].

Викладачі кафедри педагогіки відвідували семінари, на яких І. П. Львов виступав із доповідями [75, арк. 57]. Своєчасно кафедра організовувала педагогічні виставки, присвячені життю та творчій діяльності А. С. Макаренка, система навчання якого, була на той час визнана як найпрогресивніша [75, арк. 62]. І. П. Львов у висновках звіту наголосив, що варто удосконалити для покращення успішності студентів:

а) з психології: підвищити якість викладання у 8 класі анатомії та фізіології людини; підвищити якість викладання психології і логіки в середніх школах; організувати систематичну допомогу студентам щодо самостійної роботи з першого дня навчання в ЧПІ; посилити контроль за самостійною роботою студентів шляхом систематичного перегляду конспектів, обговорюючи їх; частіше практикувати колоквіуми, але не на шкоду студентам з інших дисциплін; не обмежуватися традиційною лекцією або бесідою; роботу над книгою проводити в самому навчальному році; у зв'язку з неуспішністю студента повідомляти студентську організацію, запрошувати на засідання кафедри педагогіки та психології студентів для звіту про самостійну роботу; покращувати побутові умови студентів; часто відвідувати лекції викладачів психології;

б) з педагогіки: більше залучати студентів до роботи в школі; не давати тематику семінарських занять в один і той же день, що й іншим групам; на практичні заняття з педагогіки слід розподіляти студентів у

декілька шкіл, а не зосереджуватися на одній школі; необхідно збільшити години на педагогічну практику студентів-випускників, оскільки це дасть достатньо часу скласти реальні плани, завдання на педагогічній практиці та підготуватися до виступу у школі [75, арк. 64-65].

Кафедра рекомендувала викладам в кінці кожного місяця на засіданні звітувати про виконану роботу. Для удосконалення педагогічної практики в школі викладачі погодилися частіше відвідувати школи та долучатися до шкільного процесу. Щодо відставання педагогіки й психології від сучасних вимог, І.П. Львов рекомендував викладачам цих дисциплін активно досліджувати життєво необхідні питання, проводити творчі дискусії з наукових проблем [75, арк. 66-67].

Члени кафедри педагогіки на чолі з завідувачем брали участь в обговоренні питань політехнічної підготовки студентів фізико-математичного факультету інституту спільно з кафедрами фізики й математики. І. П. Львов підготував доповідь з питання методики проведення групових консультацій із педагогічних дисциплін, а на одному з засідань кафедри обговорювали статті на педагогічну тематику, зокрема, «Творчий розвиток педагогічної науки» [75, арк. 55].

На початку 1953 року вчена Рада ЧПІ у зв'язку з негативними результатами зимової екзаменаційної сесії, ліберальним ставленням викладачів до студентів, халатним відношенням до читання лекцій, а також тим, що студентські організації не цікавилися навчанням відстаючих студентів, направила такі вимоги до усіх кафедр інституту: кафедра повинна вивчати якість робіт своїх працівників; навчальна частина, дирекція інституту, завідувачі кафедр повинні посилити контроль за якістю лекцій і практичних занять. У зв'язку з цим, завідувачі кафедр зобов'язали розглядати особисто і писати свої зауваження на кожному стенограму лекції, на відкриту лекцію. [87, арк. 11-12].

На кафедрі педагогіки під керівництвом завідувача студентам у вечірній час надавали допомогу у вигляді групових консультацій,

практикувалися індивідуальні позапланові консультації [75, арк. 18]. Широко практикувались оглядові лекції з педагогіки для студентів-випускників.

Іван Петрович вважав за необхідне вивчати студентам гуманітарного профілю логіку в такій послідовності тем:

- поняття про мислення, знання про мислення і значення практики;
- предмет і значення логіки, різниця між психологічними і логічними предметами з точки зору мислення, предмет формальної логіки, закони і форми мислення як відображення об'єктивної дійсності, формальна й діалектична логіка [87, арк. 32-33].
- логічні закони, поняття, визначення понять, поділ понять, види відношень між поняттями: поняття рівнозначні, перехресні, підпорядкування, протилежності, суперечності, судження, поділ суджень за змістом, поділ категоричних суджень за якістю [87, арк. 32-36].

І. П. Львов, окрім функціональних обов'язків завідувача кафедри, у 1955 році І. П. Львов був головою комісії з державних іспитів заочного відділення російської мови та літератури. У складі комісії були такі делегати: викладач російської літератури П. Г. Минєєв, викладач російської мови Т. Д. Одинець, викладач педагогіки І. П. Куценко [86, арк. 1-2].

У звіті голови комісії було зазначено, що всі студенти-випускники виконали навчальний план, здали всі заліки та іспити, результати занесені в відповідну документацію, особисті справи оформлені правильно. Інститут створив усі умови для нормального проведення державних іспитів. Іспити проходили в спокійних умовах. На думку науковця, результати державних іспитів із педагогіки [86, арк. 3-5]. показали, що студенти програмний матеріал засвоїли, більшість студентів відповідали правильно та стримано з питань дидактики, з питань теорії виховання,

показали свої вміння застосувати теоретичні знання в навчально-виховній роботі [87, арк. 7].

Аналіз відповідей студентів з державного іспиту з педагогіки, за даними І. П. Львова, показав, що переважно були позитивні відповіді, але деякі студенти мали задовільні оцінки, матеріалом із педагогіки не добре володіли [86, арк. 8]. Більшість студентів, як вказано у звіті І. П. Львова, правильно відповідали про значення естетичного виховання, показали знання класичних опер, картин і їхніх авторів. На запитання І. П. Львова про те, яким видом мистецтва студенти володіють, відповідь була негативна [86, арк. 9-10]. Він запропонував розробити програму та навчальну дисципліну для вивчення мистецтва з педагогічної точки зору.

І. П. Львов запропонував викладачам кафедри педагогіки боротися проти вербалізмів у студентів, щоб студенти конспектували лекції, наводячи приклади з педагогічної шкільної практики, рекомендувати студентам не обмежуватися підручником, читати педагогічні журнали, газети [86, арк. 10-11].

У 1951 році І. П. Львов на засіданні кафедри педагогіки запропонував і кафедра затвердила План роботи Чернігівського учительського інституту в базовій школі на перше півріччя 1952-1953 навчального року. Аналіз даної рукописної праці дає змогу показати необхідність співпраці між школою та інститутом. Про це вказано в першому пункті плану: «Провести взаємне засідання представників кафедр інституту у медкомісію школи і представників школи в кафедри інституту».

У другому пункті йде мова про необхідність методистам інституту, кафедри педагогіки спільно з колективом вчителів школи протягом першого півріччя вивчити причини неуспішності в школі, розробити шляхи попередження й боротьби з неуспішністю, добитися остаточного підвищення успішності учнів у школі.

У третьому пункті йдеться про те як колектив кафедри педагогіки на чолі з І. П. Львовом допомагали школі в організації і підвищенні якості роботи класних керівників, КСМ, а також учнівських організацій, провести роботу з батьками.

У четвертому пункті вказано, що, І. П. Львов переконав колектив кафедри фізики на тісній співпраці зі школою, щоб учні мали змогу краще розуміти особливості наукових досліджень в даній галузі.

І. П. Львов не залишив осторонь і кафедру фізкультури, разом із фізруком школи розробили спортивні змагання, у яких приймали участь учні й студенти, але щоб нормативи були не шкідливі для здоров'я ні студентів, ні учнів.

Аналогічно, що І. П. Львов розробив чіткий план роботи відповідним кафедрам допомоги вчителям школи з організації і проведення роботи гуртків: літературного, історичного, юних фізиків [28, арк. 4].

Таким чином, аналіз організаційно-управлінської діяльності І. П. Львова на посаді завідувача кафедри педагогіки Чернігівського педагогічного інституту вказує на запровадження методичних інновацій у цій сфері. По-перше, він запропонував нові методичні підходи щодо ефективного викладання навчальних дисциплін. По-друге, розробив методику співробітництва інституту та шкіл міста.

Науково-педагогічна діяльність кандидата педагогічних наук, доцента І. Львова, який присвятив своє життя вихованню студентської молоді, малодосліджена, може бути окремою темою для науково-педагогічних та психологічних досліджень. Займаючись викладацькою діяльністю, про яку він мріяв у студентські роки, науковець залишив багато цінних і актуальних для сучасної вищої школи наукових розвідок, в яких розкриваються його різнобічні інтереси, і, зокрема у галузі педагогіки та психології. Осмислення сучасними викладачами методичних і наукових праць І. Львова розширить їх можливості у справі ефективної співпраці зі студентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вітальні телеграми рідних, друзів, товаришів по службі і учнів Львова І. П. та номери газет «Деснянська правда» з нагоди 75-річчя і 90-річчя від дня народження. А також 50-річчя педагогічної діяльності. Ф.1495 Оп. 1, Спр. 8, Арк. 27. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
2. Матеріали про службову діяльність І. П. Львова в Чернігівському та Сталінобадском педінституту (виписки з наказів, запити, довідки, посвідчення, характеристики, листування, виклики) (1928-1949). Ф. 1495. Оп. 1, Спр. 4, Арк. 29. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
3. Свідоцтво про народження, автобіографія і особисті листки Львова І. П. (16 червня 1900-1 грудня 1955). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 55. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
4. Свідоцтво про народження, автобіографія і особисті листки Львова І. П. (16 червня 1900-1 грудня 1955). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 50. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
5. Свідоцтво про приписку до призовної дільниці та про явку до виконання військової повинності. Визначення І. П. Львова на посаду викладача Чернігівської духовної семінарії Львова І. П. (1904-1914). Ф. 1945. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 20. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
6. Диплом про закінчення Казанської духовної академії (завірена копія). Атестат доцента і виписка з протоколу засідання Вищої атестаційної комісії при Міністерстві вищої освіти СРСР про затвердження Львова І. П. у вченому званні доцента по кафедрі «психологія» (оригінали та завірені копії). (1947-1955). ДАЧО. Ф. 1945. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна

7. Матеріали про підтвердження трудового і педагогічного стажу І. П. Львова (заяви свідків, архівні довідки, судові рішення і.т.п. Завірені копії та оригінали). (1928-1950). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 12. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
8. Матеріали про призначення І. П. Львову академічної пенсії (заяви, довідки, листування, виписка з положення про пенсійне забезпечення (955). .Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 32 Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
9. Виписки з наказів по Чернігівському учительському інституту міністерства освіти УРСР про нагородження І. П. Львова годинником і знаком «Відмінник народної освіти», посвідчення про нагородження цим знаком і медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. Характеристика про роботу в Сталінобадському педінституті»(1936-1951). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 5. 5арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
10. Державний архів Чернігівської області, Диплом про закінчення Казанської духовної академії (завірена копія). Атестат доцента і виписка з протоколу засідання Вищої атестаційної комісії при Міністерстві вищої освіти СРСР про затвердження Львова І. П. у вченому званні доцента по кафедрі «психологія» (оригінали та завірені копії). (1947-1955). ДАЧО. Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
11. Вітальні телеграми рідних, друзів, товаришів по службі і учнів Львова І. П. та номери газет «Деснянська правда» з нагоди 75-річчя і 90-річчя від дня народження. А також 50-річчя педагогічної діяльності Ф-1 495 Оп. 1, Спр. 8, Арк. 1-30. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
12. Вітальні телеграми рідних, друзів, товаришів по службі і учнів Львова І. П. та номери газет «Деснянська правда» з нагоди 75-річчя і 90-річчя від дня народження. А також 50-річчя педагогічної

- діяльності Ф.1495 Оп. 1, Спр. 8, Арк. 27. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
13. Матеріали про службову діяльність І. П. Львова в Чернігівському та Сталінобадском педінституту (виписки з наказів, запити, довідки, посвідчення, характеристики, листування, виклики) (1928-1949). Ф. 1495. Оп. 1, Спр. 4, Арк. 29. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
14. Свідоцтво про народження, автобіографія і особисті листки Львова І. П. (16 червня 1900-1 грудня 1955). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 55. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
15. Свідоцтво про приписку до призовної дільниці та про явку до виконання військової повинності. Визначення І. П. Львова на посаду викладача Чернігівської духовної семінарії Львова І. П. (1904-1914). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 20. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
16. Диплом про закінчення Казанської духовної академії (завірена копія). Атестат доцента і виписка з протоколу засідання Вищої атестаційної комісії при Міністерстві вищої освіти СРСР про затвердження Львова І. П. у вченому званні доцента по кафедрі «психологія» (оригінали та завірені копії). (1947-1955). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
17. Матеріали про підтвердження трудового і педагогічного стажу І. П. Львова (заяви свідків, архівні довідки, судові рішення і т.п. Завірені копії та оригінали). (1928-1950). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 12. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
18. Матеріали про призначення І. П. Львову академічної пенсії (заяви, довідки, листування, виписка з положення про пенсійне забезпечення (1955)). Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 32. Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

19. Остапенко А. В. Методичні рекомендації доцента І. Львова щодо викладання логіки у середній школі., Херсонський державний університет. Педагогічні науки. 2018. №81. С. 28.
20. Остапенко А. І. Львов про дружбу, товариські стосунки серед молоді: матеріали міжнародної науково практичної конференції (“Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення”), (Київ, 4–5 травня 2018 р.) ГО Київська наукова організація педагогіки та психології. К. 2018. С. 8.
21. Кузьменко Н. Педагогічний контекст «Спогадів І. П. Львова про П. Г. Тичину». Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. 2015. 2. С. 45. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutshp_2015_2_11.
22. Доповіді Львова І. П. «Про виховному значенні особистого прикладу вчителя в його психологічному висвітленні по особистому прикладі вчителя як одних головних чинників виховання» (1950.) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 30. 1 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
23. Доповіді Львова І. П. «Про виховному значенні особистого прикладу вчителя в його психологічному висвітленні по особистому прикладі вчителя як одних головних чинників виховання» (1950.) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 30. 110 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
24. Матеріали до лекцій та статті Львова І. П. «Про особистий приклад учителя як один із факторів виховання» /машинописні тексти різних варіантів, інформація директорів шкіл (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 37. 215 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
25. Орієнтовані схеми вивчення учнів і їх психологічні характеристики, складені студентами Сталінобадського педагогічного та Чернігівського учительського інститутів, приблизний план опису

- досвіду застосування заходів заохочення і стягнення в боротьбі за відмінні успіхи в навчанні та зразкову поведінку. (1943-1949). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 18. 27 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
26. Програма з методики викладання логіки в середній школі, складена Львовом І. П. (1960.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 20. 5 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
27. Методичні вказівки до викладання психології в середній школі, складені І. П. Львовом (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 19. 14 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
28. План роботи кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту на II семестр 1950-1951 навчального року та роботи в базовій школі на I півріччя 1952-1953 навчального року (1950-1953.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 12. 4 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
29. Конспект лекції «Форми і методи організації і проведення випускних випробувань», складений Львовом І. П. (27 травня 1950). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 26. 1 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
30. Лист Скотинської повітової управи викладачеві Чернігівської жіночої міністерської гімназії Адаменко В. Ф. з проханням прочитати лекції, на педагогічних курсах в гир. Худобі для вчителів народних шкіл. (1914). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 99. 1 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
31. Тематика лекцій для батьків, путівка товариства по поширенню політичних і наукових знань, виписана Львову І. П. для читання лекцій «Основи комуністичного виховання в сім'ї та школі», замітки і виписки Львова І. П., Анрі Барбюса, Б. Горбатова та ін (1953). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 56. 13 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 32.Членські квитки Львова І. П. члена всесоюзних товариств з розповсюдження політичних і наукових знань, сприяння авіації, Червоного Хреста і Червоного півмісяця СРСР, пропуск Львова І. П. як викладача Чернігівської авіашколи і учасника УШ пленуму ЦК ВЛКСМ Таджикистану. (1932-1957). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 57. 9 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 33.Програми курсу логіки, прочитаного Львовим І. П. в Чернігівському обкомі партії для студентів заочників ВПШ при ІК КПРС (1944-1947.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 50. 7 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 34.Матеріали про громадську діяльність Львова І. П. Наказ, свідоцтва, довідки, акт, путівка товариства по поширенню, політичних і наукових знань УРСР, тематика лекцій та ін. (1943-1954.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 55. 9 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 35.Матеріали Львова І. П.-депутата Чернігівської міської Ради депутатів трудящих / свідоцтва про обрання депутатом, пам'ятка депутата, рішення сесій міської ради, довідка про бюджет м. Чернігова-на 1957р. тези виступів, письмове доручення а перевірку житлових умов Коцюби О. І. (1955-1957.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 54. 52 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 36.Квитанції та підписки на газети і журнали у Львова І. П., запрошення на місячник книги і поштова листівка Чернігівського облкнигокульторга з проханням отримати підписні видання-твори 1950 В. І. Леніна. (1950-1957). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 100. 50 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 37.Річний звіт про роботу кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту за 1952/1953 навчальний рік. Складений Львовом І. П (1953). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 16. 69 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

38. Вітальні телеграми рідних, друзів, товаришів по службі і учнів Львова І. П. і номери газет «Деснянська правда» з нагоди 75-річчя і 90-ліття з дня народження. А також 50-ліття педагогічної діяльності (1954-1969.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 8. 39 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
39. Прокопенко Л. Є. повідомляються деякі відомості і дати з біографії Тичини П. Г. (25 жовт. 1966 - янв. 1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 85. 5 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
40. Листи Донця Г. П., упорядника збірника спогадів про П. Г. Тичини, з проханням до І. П. Львова написати спогад про співака (1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 69. 7 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
41. Лист і вітальна листівка Беляєвої З. Колишній учениці І. П. Львова з Чернігівського педінституту (16 травня - 27 грудня 1968.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 59. 3 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
42. Вітальні листівки Бондаревської Евдокії і Володимира - колишніх учнів І. П. Львова і Бондаревського Миколи Васильовича викладача Чернігівського педагогічного інституту (27 - 30 грудня 1968.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 60. 7 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
43. Листи Владимерського П. В. Колишнього учня І. П. Львова по Чернігівському педінституту (1949-1966.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 63. 3 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
44. Листи Гусака П. П. Колишнього доцента Черкаського педагогічного інституту (1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 68. 5 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
45. Листи Бочкова Д. А. Колишнього учня І. П. Львова по Чернігівській духовній семінарії. (1967-1968.). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 61. 24 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 46.Листи Віденського Олександра П. Колишнього учня І. П. Львова з Чернігівській духовній семінарії. (1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 62. 16 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 47.Листи Іванова С. Д. Колишнього учня І. П. Львова по Чернігівському педінституту (1963-1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 71. 6 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 48.Лист Кибальчича Михайла Андрійовича. Колишнього учня І. П. Львова з Чернігівській духовній семінарії (1954). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 72. 3 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 49.Листи і вітальна листівка Недужих А. А. і Є. І. колишніх учнів І. П. Львова з Чернігівського педагогічного інституту (1967-1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 80. 3 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 50.Листи Петровського Петра Васильєва. Колишнього студента І. П. Львова з Чернігівської духовної семінарії (1968-1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 84. 7 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 51.Листи Цукровскої Т. М.- колишньої учениці Львова І. П. з Чернігівського педінституту (1966-1967). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 91. 14 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 52.Листи і вітальні открытки Четвртки Ольги Сергіївни та Микити Леонтєєва-учні І. П. Львова по Чернігівській духовній семінарії (1967-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 92. 14 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 53.Вітальні листівки Якимовича Валентина Олександровича-колишнього учня І. П. Львова з Чернігівської духовної семінарії (1965-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 95. 5 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 54.Виписка з неопублікованого нарису В. А. Якимовича «Чернігівська духовна семінарія», надіслана автором І. П. Львову (Січень 1970). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 112. 8 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 55.Листи і вітальні листівки учнів, друзів і знайомих Львова І. П. (1949-1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 97. 51 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 56.Лист І. П. Львову від колишнього учня Чернігівської духовної семінарії А. В. Комарова з розповіді про долу семінаристів, в тому числі Н. І. Подвойського і його братів (1964). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 108. 4 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 57.Лист І. П. Львова колишньому учневі по чернігівській духовній семінарії Комарову А. В. в спогадах про участь семінаристів і учнів молоді гір. Чернігова в революційному русі. (1905-1917). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 114. 19 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 58.Спогади І. П. Львова про П. Г. Тичини (1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 115. 132 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 59.Листи Нарановича Костянтина Нікитича. Колишнього учня І. П. Львова по Чернігівській духовній семінарії (1966-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 79. 12 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 60.Листи Нікольського А. І. Колишнього учня І. П. Львова по Чернігівській духовній семінарії (1967-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 81. 50 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 61.Листи вчителя П. Воскобойнікова (колишнього учня І. П. Львова) (1963-1967). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 64. 11 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 62.Листи Гребеннікова Г. Ф. (8 берез. 1967-3 липня 1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 43. 32 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 63.Чернетка листа І. П. Львова І. М. Коцюбінської і її відповідь лист І. П. Львову з вдячністю за посилку спогадів про М. М. Коцюбинського; програма концерту, присвяченого 100-річчю від дня народження письменника, запрошення взяти участь в літературних субот М. М. Коцюбинського (1964-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 76. 13 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 64.Листи Кошарнірських Н. Г. і П. М. колишніх викладача Чернігівського педінституту і учениці Львова І. П. по цьому інституту (1959-1969). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 77. 6 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 65.Листи Проценко Т. А. (28 дек.1967-28 дек.1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 86. 8 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 66.Листи кандидата історичних наук викладача Ніжинського педінституту Пухтинського В. К. (1957-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 87. 45 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 67.Листи Савинського Сергія Васильовича колишнього викладача Чернігівської духовної семінарії. (1952-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 89. 2 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 68.Листівки та телеграма родичів Львова І. П. Горчакової Є. П. і Новікової А. П. (1967-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 67. 4 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 69.Листи Єрмак О. А. до І. П. Львова (1967-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 70. 5 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 70.Листи племінниці І. П.Львова-Акатова В. та її чоловіка Акатова А. Н. (1952-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 58. 31 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 71.Листи племінниці І. П. Львова-Петренко О. М. (1959-1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 83. 11 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 72.Листи родички І. П. Львова-Шелутинской З. А. (1968). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 94. 6 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 73.Конспект лекцій професора Левітова Н.Д. на тему «Виховання волі та характеру», тези, виписки та нотатки Львова І.П. на цю тему, записки із запитаннями слухачів лекцій Львова І.П. (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 43. 85 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 74.Річний звіт про роботу кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту за 1951/52 навчального року, складений Львовом І. П. (1952) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 15. 26 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 75.Річний звіт про роботу кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту за 1952/1953 навчальний рік, складений Львовом І. П. (1953) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 16. 69 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 76.Доповідь Львова І.П. на тему «Зростання соціалістичної культури і освіти в СРСР в шостій п'ятирічці». (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 34. 33 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 77.Доповідь Львова І.П., присвячений пам'яті І. М. Сеченова. (1955). (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 13. 13 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

- 78.Єдиний план науково-дослідної роботи по психології науково-дослідного інституту психології і кафедр педагогіки і психології педінститутів УРСР, програми наради і звітної наукової сесії цих установ, запрошення Львову І. П. взяти участь в них (27 січ. 1950-16 лют. 1961) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 48. 27 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 79.Інформаційна записка завідувача кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту Львова І. П. про підготовку кафедри до нового навчального року в зв'язку з зауваженнями комісії, обстеженої роботи кафедри (1950) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 14. 8 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 80.Конспект лекції «Форми і методи організації і проведення випускних випробувань», складений Львовом І.П. (27 травня 1950) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 26. 14 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 81.Державний архів Чернігівської області, Конспекти лекцій Львова І. П. і замітки до них по темі: «Логічні закони мислення» (2 дек. 1947) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 39. 52 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 82.Конспекти лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І.П. з психології / т.п. розділ свідомість. (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 22. 37 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 83.Конспекти лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І.П. з психології / т.Ш. розділи-Уяви. Мислення. Мова. (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 23. 216 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
- 84.Конспекти лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І.П. з психології. т.IV розділи. Відчуття. Воля. Увага. Уривки з книги Гобчанский. Досвідчена психологія 3 вид. (1945-1955) (Ф. 1495. Оп.

1. Спр. 24. 203 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
85. Про стан педагогічної науки і заходи ліквідації її відставання - резолюція по доповіді президента Академії педагогічних наук РРФСР І. А. Каирова на нараді з питань педагогіки та план заходів АПН в зв'язку з завданнями, висунутими нарадою; доповідь завідувача кафедри педагогіки Чернігівського педінституту доцента Львова І. П. на засіданні Ради інституту з обговорення цих документів (1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 10. 32 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
86. Звіт про проведення державних випускних іспитів по заочному відділенню російської мови та літератури Чернігівського учительського інституту (1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 17. 20 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
87. Лист Міністерства освіти УРСР про постанову НК УРСР і ЦККП (б) У від 12 лютого 1946 року про встановлення премії імені К. Д. Ушинського за наукові праці з педагогіки, постанову Ради Чернігівського педінституту про результати зимової екзаменаційної сесії 1953 рік, протокол засідання кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту та тези виступу на ньому І. П. Львова (1951-1954) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 11. 12 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
88. План роботи кафедри педагогіки Чернігівського учительського інституту на II семестр 1950-1951 навчального року та роботи в базовій школі на I півріччя 1952-1953 навчального року (1950-1953) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 12. 4 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
89. Запрошення на урочисте засідання Вченої Ради Воронежського державного університету, присвяченого 70-річчю від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності професора

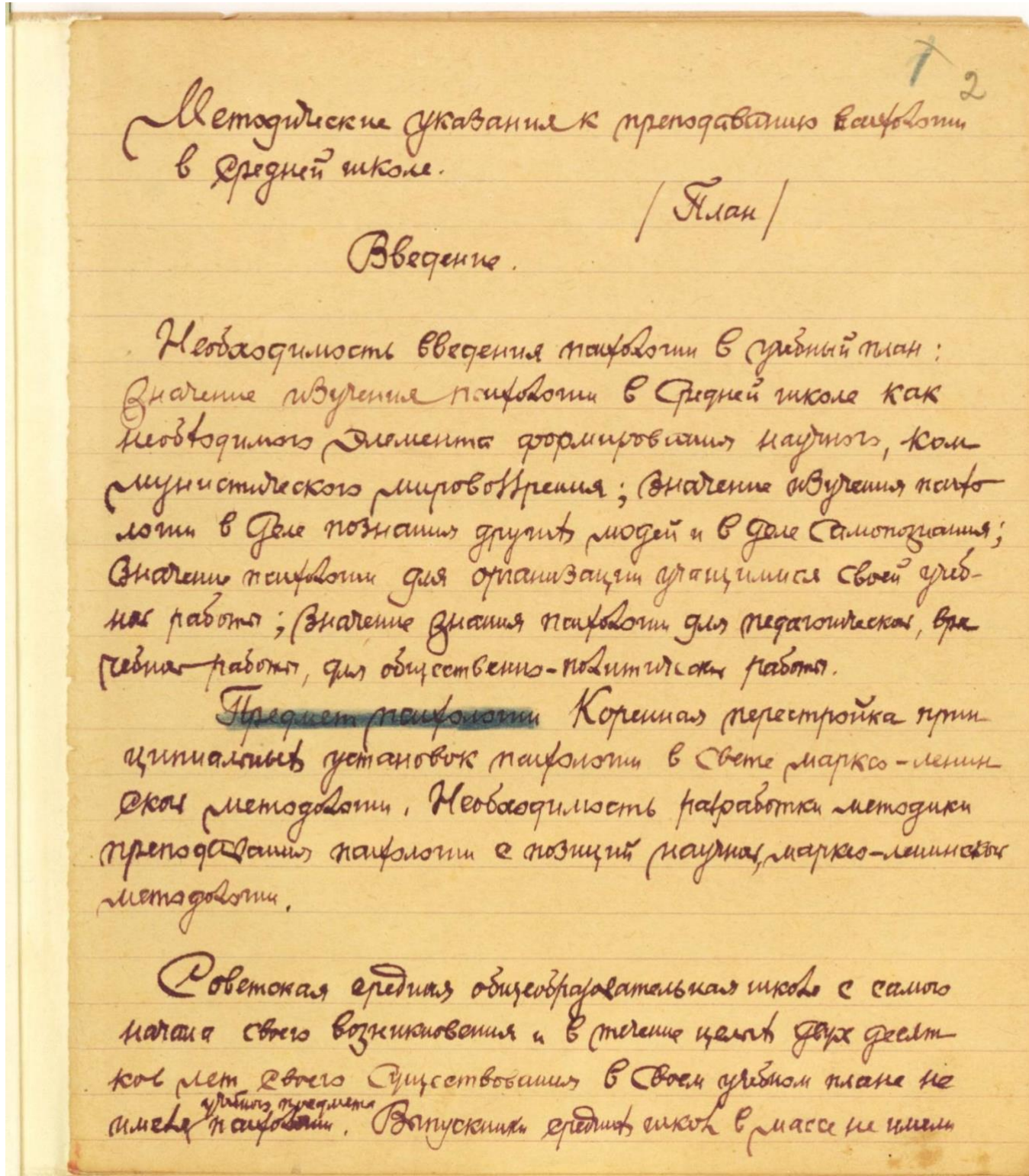
- Іванова С. В., повідомлення про його смерть (листопад 1960-10 листопада 1986) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 49. 3 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
90. Програма святкування 50-річчя Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Шевченко Т. Г. 17-21 травня 1966 р програма ювілейної наукової конференції та запрошення Львову І. П. взяти участь у святкуванні ювілею (17 травня 1966-21 травня 1966) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 51. 12 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
91. Рецензії Львова І. П. на лекцію Наумця Б. за логікою «Предмет і значення логіки. Закони логічного мислення» і стенограму лекції старшого викладача Ніжинського педінституту Римаренко з психології «Особистість, психологія особистості» (Квітень 1950-Май 1957) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 42. 7 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
92. Рецензія Львова І. П. на статтю професора Костюка Г. С. «Актуальні питання формування особистості дитини» та чорнові матеріали до неї; листи професора Костюка Г. С. Львову І. П. (25 березня 1950-1955),) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 41. 30 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
93. Тези лекцій Львова І. П., завдання та екзаменаційний білет № 8 по логіці, чорнові записи до них (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 40. 69 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
94. Тексти доповідей Львова І. П. на теми «К. Д. Ушинський про пам'ять» і матеріали до них / виписки, тези, замітки. (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 28. 144 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
95. Конспекти лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І. П. по психології / т. п. розділи - Нервова система. Методи психології. Виникнення і розвиток психології. (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр.

21. 192 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
96. Тези, конспект лекцій, Львова І.П. «Про самостійної роботи студентів над книгою». (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 33. 25 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.
97. Доповідь Львова І.П. на республіканській конференції у Києві на тему «Початок самостійної роботи студентів з психологів» (1945-1955) (Ф. 1495. Оп. 1. Спр. 32. 37 арк.). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рукописи лекційних матеріалів, методичних рекомендацій

Рукопис методичних рекомендацій щодо викладання психології в середній школі
(Ф-1495, опись.1, спр. 1, арк.19)

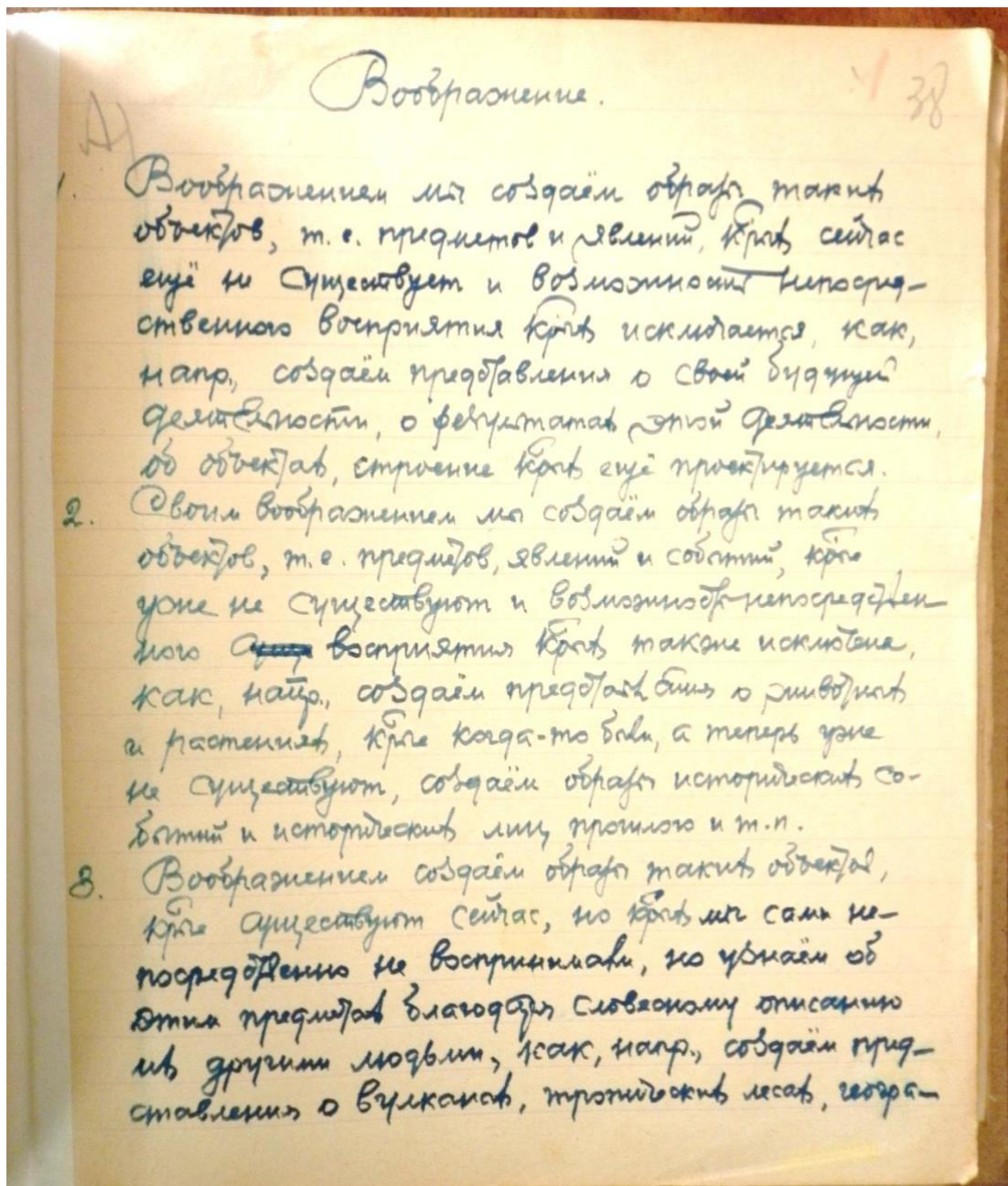
Возникновение и развитие сознания человека.

В порядке развития общей темы

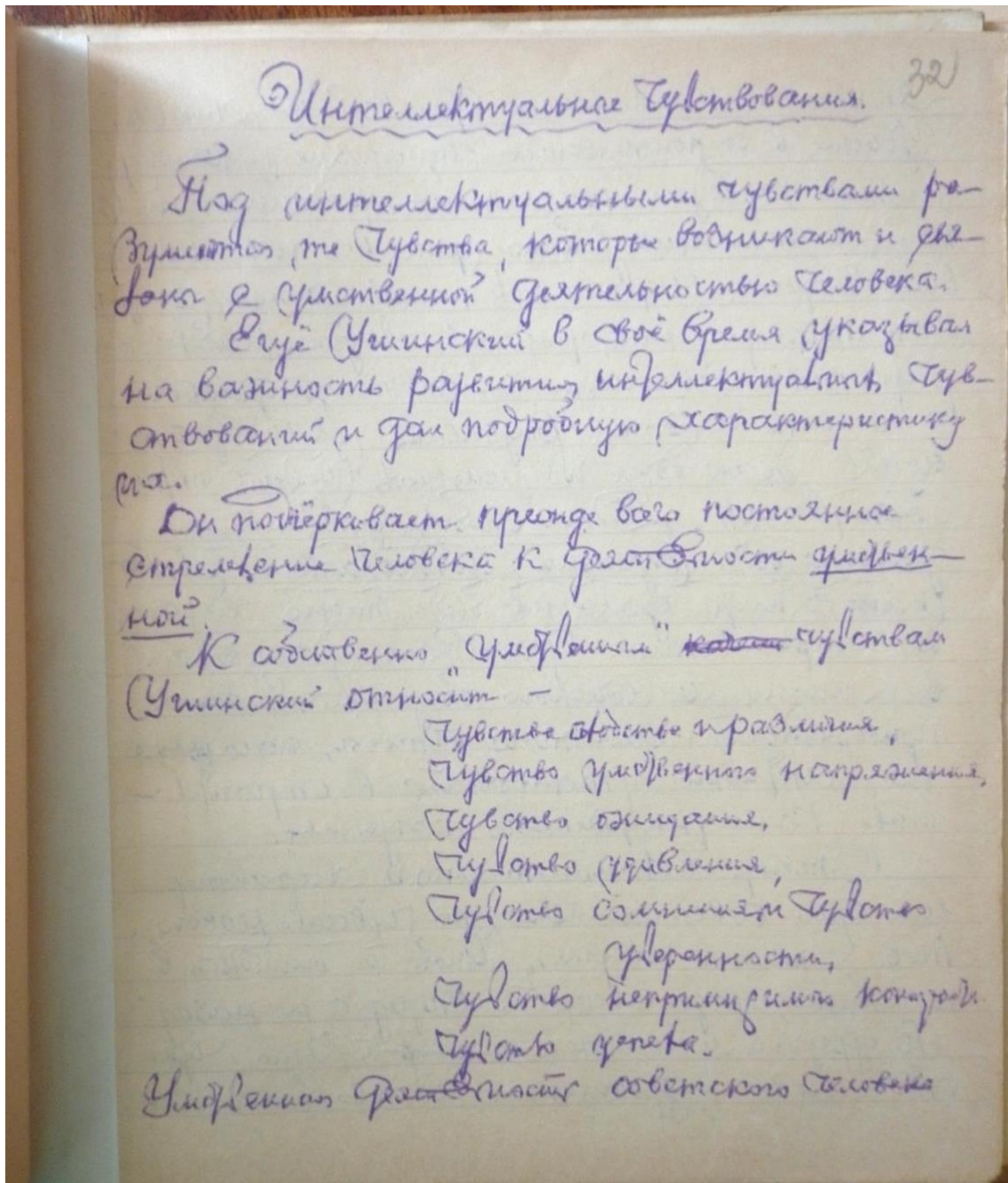
"Возникновение и основные этапы развития психики" переходим к вопросу о сознании человека, - возникновении и развитии высшего этапа в развитии психики.

В психологической литературе как в учебной, так в отдельных статьях и монографиях можно встретить высказывания, что сознание есть высшая форма, высшая ступень в сложном процессе развития психического, качественно отличающаяся психикой человека от психики животных.

Спрашивается: что нужно понимать под сознанием человека? Этот вопрос особенно необходимо выяснить, поскольку нередко в порядке указания существенных различий

Рукопис конспектів лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І.П. з психології / т.ІІІ. розділи-Уяви. Мислення. Мова (Ф-1495, опись.1, спр. 23, арк.38)

Рукопис конспектів лекцій, виписки, тези і чорнові замітки Львова І.П. з психології / т.IV розділи- Відчуття. Воля. Увага. Уривки з книги Гобчанській. Досвідчена психологія 3 вид.

(Ф-1495, опись.1, спр. 24, арк.32)

СТЕНОГРАМА ЛЕКЦИИ НА ТЕМУ — «ПРОБЛЕМА ЛОКАЛИЗАЦИИ
ПСИХИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ В КОРЕ БОЛЬШОГО ГОЛОВНОГО МОЗГА»

8 октября 1948 г. /лектор Львов/

Темой сегодняшней моей лекции будет проблема локализации психических функций в коре большого головного мозга. Для самостоятельной работы по этой теме я вам рекомендую следующую литературу. Прошу записать. «Психология», под редакцией проф. Костова, издание 1939 года, страницы 86—91; «Психология», под редакцией проф. Корнилова и его сотрудников Теплова и Еварца, издание 1941 года, страницы 64—72; Рубинштейн С.Л. — «Основы общей психологии», издание 1940 года, страницы 116—122; Кабанов И.А. — «Анатомия человека», издание 1936 года, страницы 269—271; «История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков)», издание 1948 года, страница 107—108; Ленин — «Творца», том III, где находится его капитальный философский труд — «Империализм и эмпириокритицизм», страница 158.

На эту литературу надо обратить серьезное внимание. Учебник Рубинштейна у нас в библиотеке есть; «Психология» Костова тоже есть; «История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков)» имеется в достаточном количестве экземпляров, и произведения Ленина также.

Товарищи, прежде чем начать изложение лекции по указанной теме — «Проблема локализации психических функций в коре большого головного мозга», я считаю необходимым познакомить вас с подтемами. Я должен сначала вам выяснить, ^{это означает} ~~и само~~ ^{тоже} лике само слово «локализация». Далее я должен выяснить, что такое «локализация психических функций». В связи с этим несколько слов нужно сказать и в отношении слова, понятия — «психические функции». Далее я должен указать на ту связь, на ту зависимость,

Стенограми лекцій з психології, прочитаних І.П.Львовом.
(Ф-1495, опись.1, спр. 25, арк.1)

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ
И ПРОВЕДЕНИЯ ВЫПУСКНЫХ ИСПЫТАНИЙ.

Маленькое замечание о терминах "испытание" и "экзамен". В существующих учебниках по педагогике по этому вопросу я должен отметить определенное разногласие: в то время как Каиров в своем учебнике под испытанием понимает проверку знаний учащихся при переводе из одного класса в другой, старший класс, а под экзаменами - проверку знаний в выпускных классах /стр. учебника 201/, - авторы другого учебника по педагогике Огородников и Шимбирев такого различия не проводят: у них и переводная и выпускная проверка знаний одинаково называется только одним словом "экзамен". У них в учебнике буквально сказано так: "экзамены делятся на переводные и выпускные" /стр. 186/.

В ежемесячном журнале Министерства просвещения РСФСР "Народное образование" в № 2 за 1947 год на стр. 3 мы видим, как и у Каирова, различие выражений "экзамен" и "проверочные испытания".

По моему мнению, такое различие носит совершенно условный характер, а не по существу. В т. 1У Толкового словаря русского языка, на стр. 1397 мы читаем: "Экзамен - проверочное испытание по какому-нибудь учебному предмету" и далее читаем: "Вообще проверка, испытание". И здесь же говорится о государственных в смысле выпускных и переходных из класса в класс или с курса на курс-экзаменах.

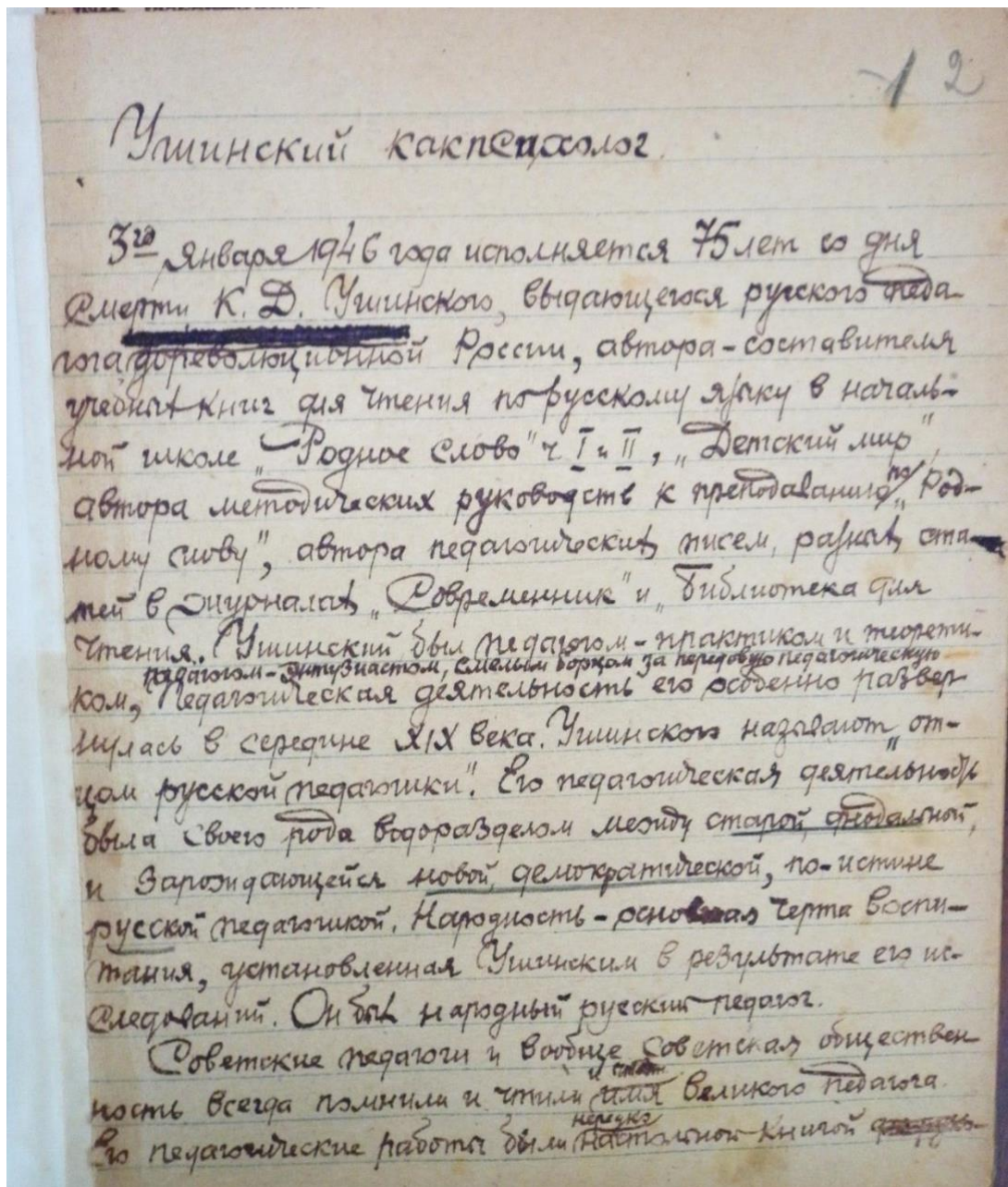
Предметом моей лекции является выпускные испытания

Если экзамены вообще представляют собой форму государственной проверки работы учебного заведения, курсов, то тем более это нужно сказать о выпускных экзаменах, где бы то ни было. Выпускные испытания имеют целью проверить полностью и прочность знаний учащихся во всем пройденном курсе по тому или иному предмету, умение связывать знания с жизнью, теория с практикой и тем самым подготовленность их к соответствующей трудовой деятельности, в нашем деле степень подготовленности в идейно-политическом смысле и в своей специальности в учетно-финансовых работников.

С другой стороны, выпускные экзамены, если хотите /а это действительно так/, должны побудить учителя тщательно проанализировать свою работу, вскрыть ее сильные и слабые стороны и сделать дальнейшие шаги к ее усовершенствованию.

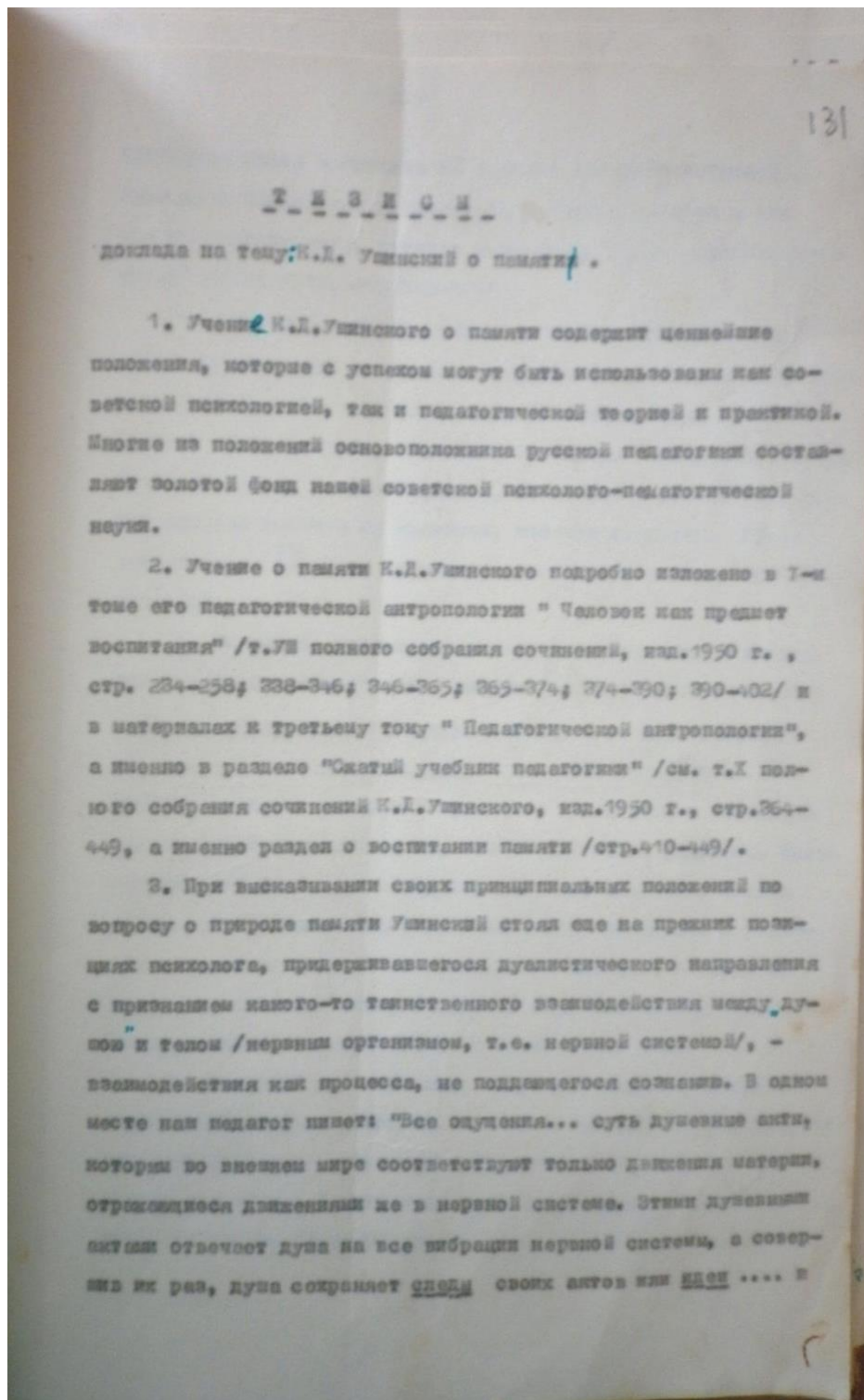
Конспект лекції «Форми і методи організації і проведення випускних випробувань»,
складений Львовом І.П.
(Ф-1495, опись.1, спр. 26, арк.1)

Рукописи матеріалів про К. Д. Ушинського

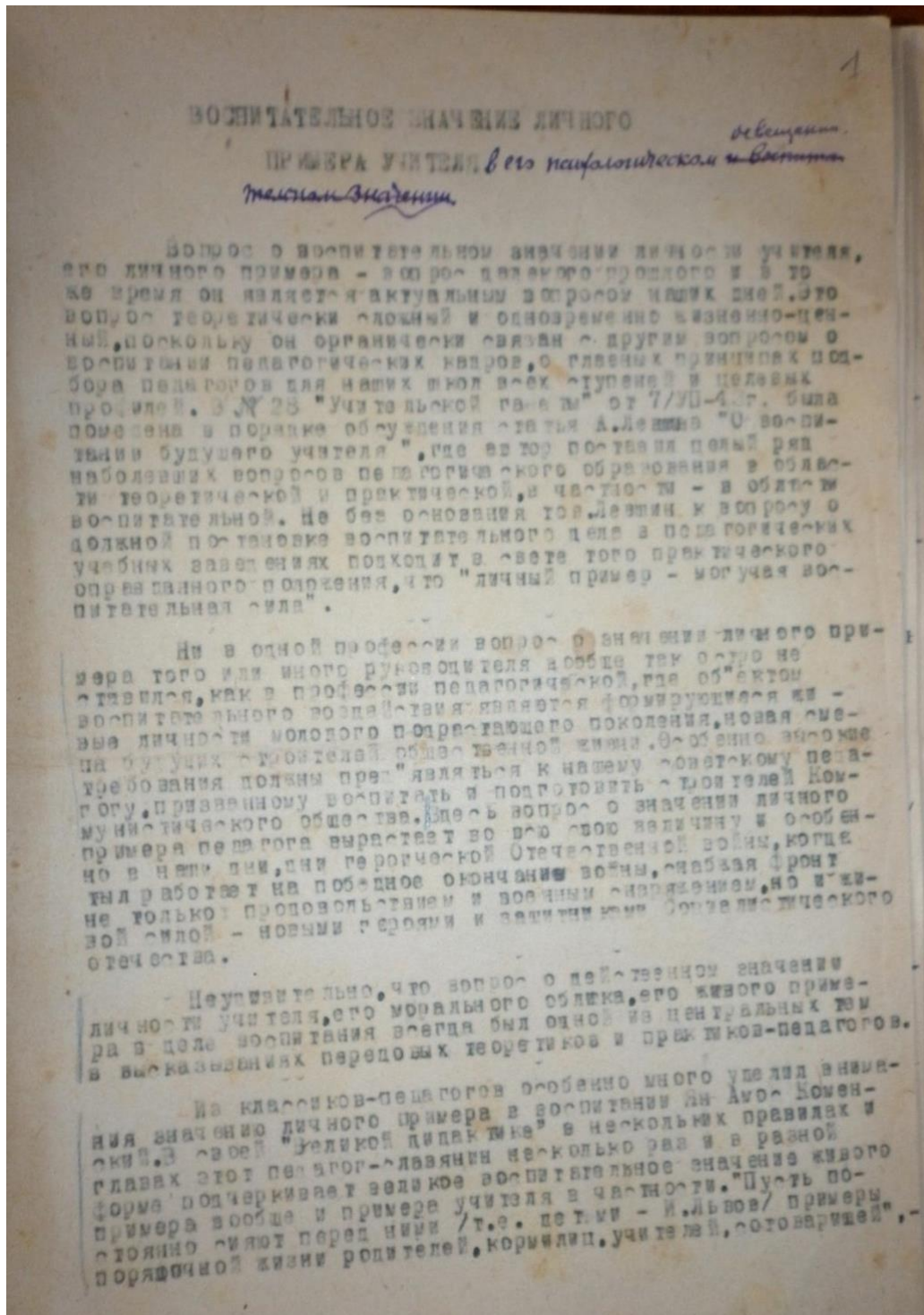
Тексти доповідей Львова І.П. на теми «К.Д.Ушинський як психолог» та «К.Д.Ушинський про пам'ять» матеріали до них (виписки, цитати, нотатки)

(Ф-1495, опис.1, спр.28, арк.1)

Тексти доповідей Львова І.П. на теми «К.Д. Ушинський про пам'ять» і матеріали до них / виписки, тези, замітки (Ф-1495, опись.1, спр. 28, арк.1)

Рукописи матеріалів доповідей І.П.Львова

Доповідь Львова І.П. «Про виховне значенні особистого прикладу вчителя в його психологічному висвітленні по особистому прикладі вчителя як одних головних чинників виховання»
(Ф-1495, опись.1, спр. 30, арк.1)

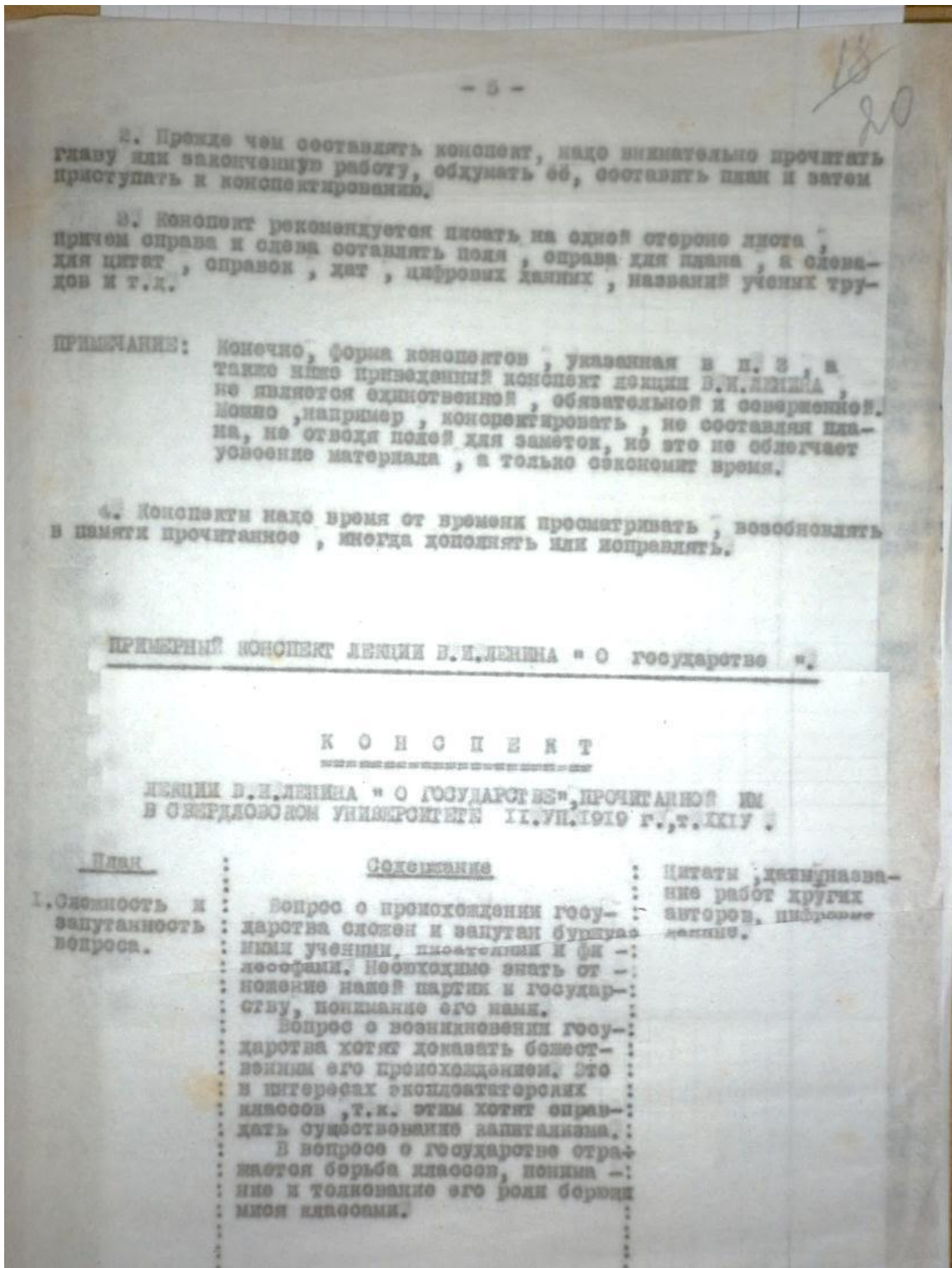
Памяти Ивана Михайловича Сеченова. X 3

15 ноября (на ^{прошлой} неделе) исполнилось
50 лет со дня смерти
отца русской физиологии,
основателя [REDACTED] мате-
риалистической психологии,
гордости отечественной и мировой
науки,
улёною-настроюта,
выдающегося педагога,
воспитателя и друга молодёжи,
Ивана Михайловича Сеченова.

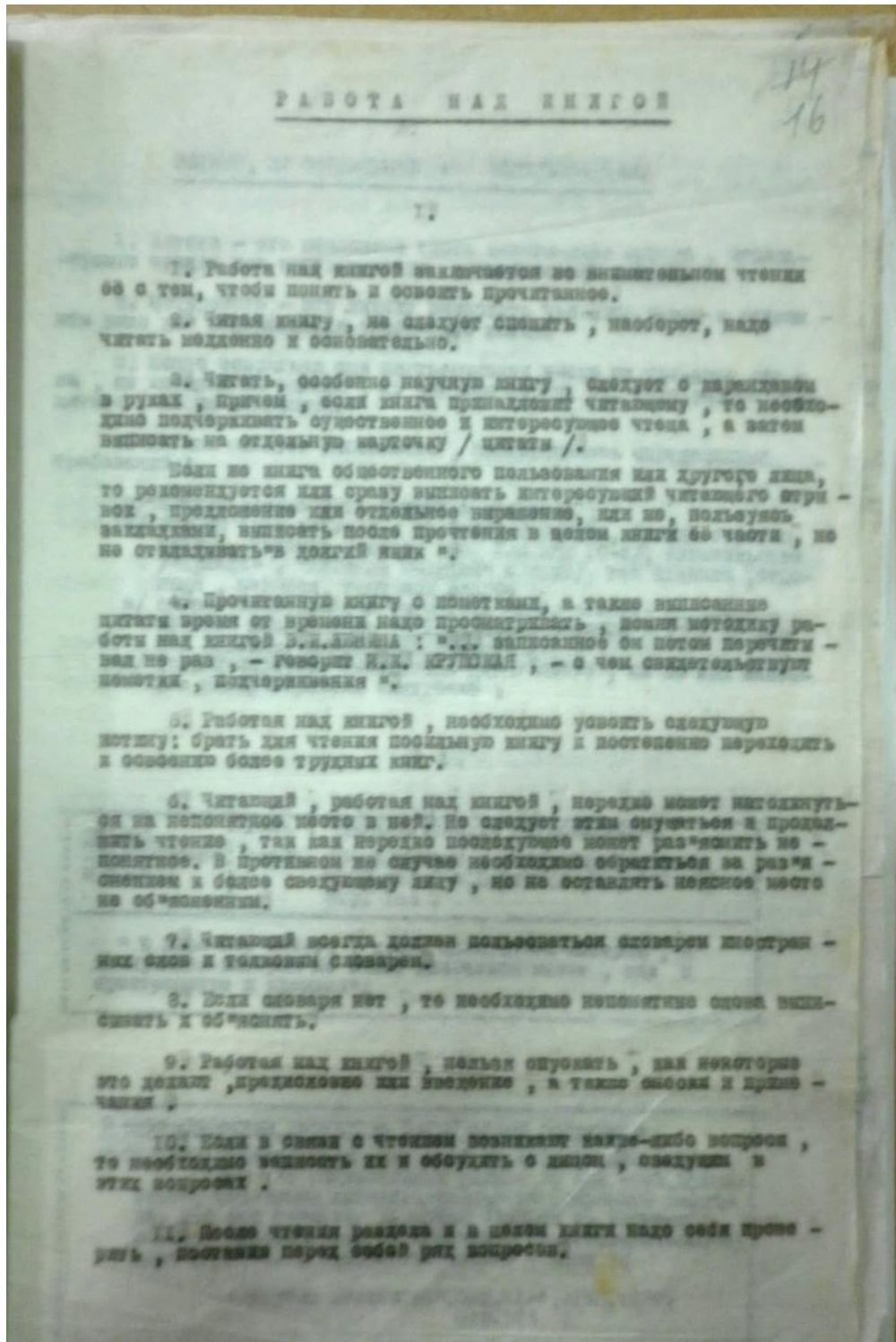
Этот день 50-летия отмечает вся совет-
ская общественность.

Иван Михайлович Сеченов родился
в 1829 году в семье военного.

Первоначальное специальное образование
Сеченов получил в Михайловском военно-инже-
нерном училище (в Петербурге), по окончании
которого некоторое время служил в сапёр-
ной пасте в чине офицера-прапорщика.

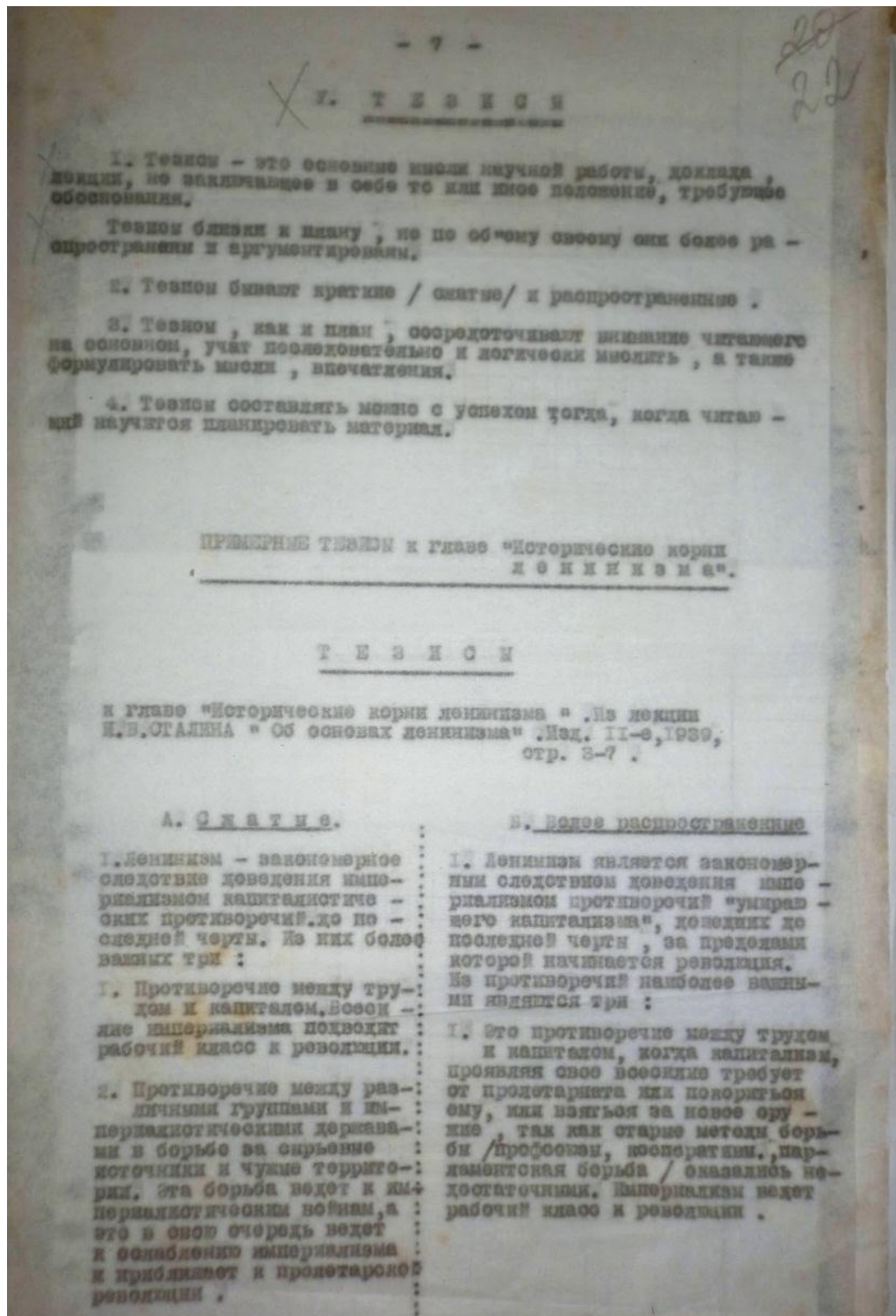

Тези, конспект лекцій І.П.Львова «Про самостійну роботу студентів з книгою» (Ф-1495, опись.1, спр. 34, арк.20)

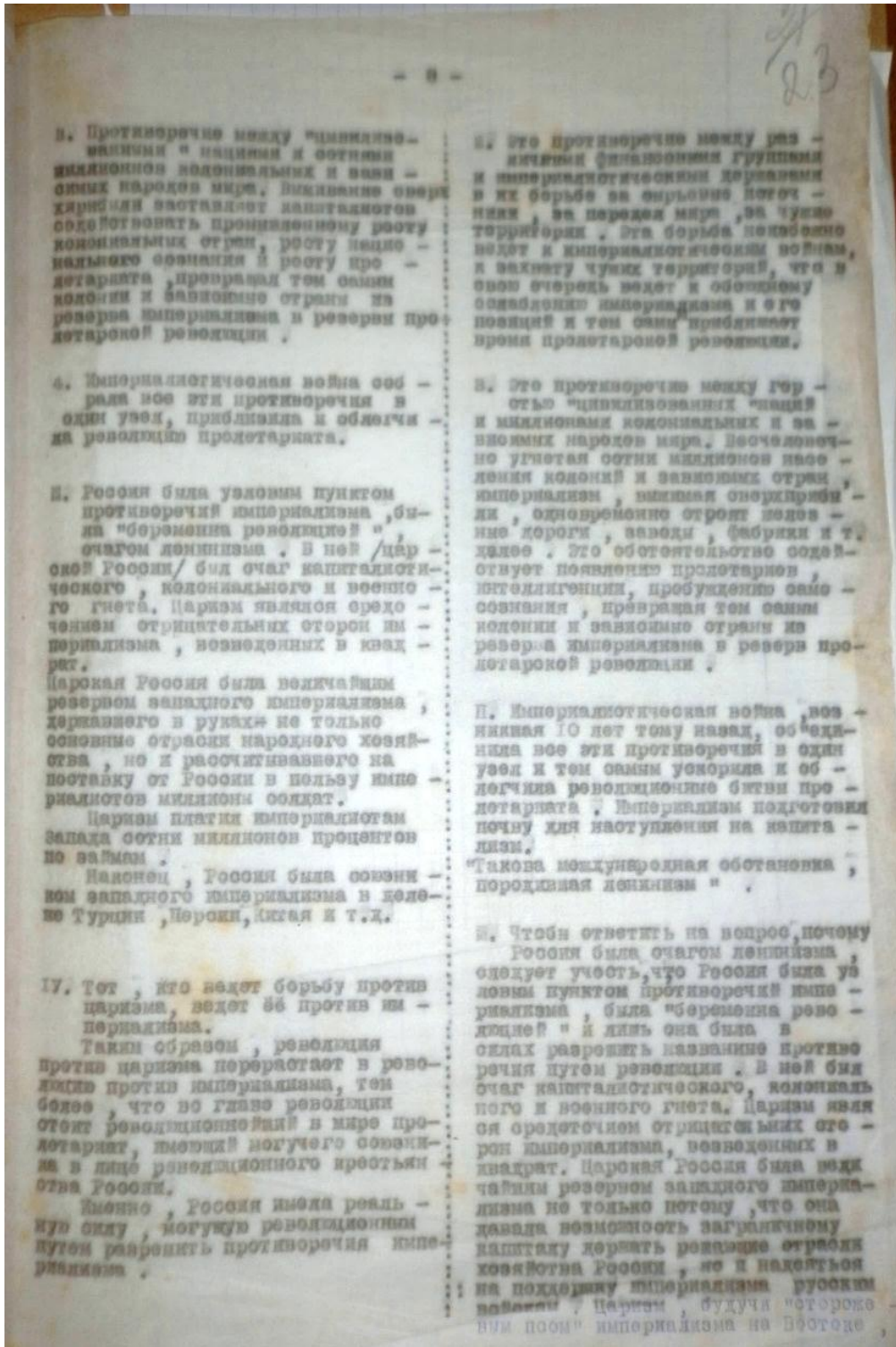
Тези,

конспект лекцій, Львова І.П. «Про самостійну роботу студентів з книгою»
(Ф-1495, опись.1, спр. 34, арк.16)

Тези,

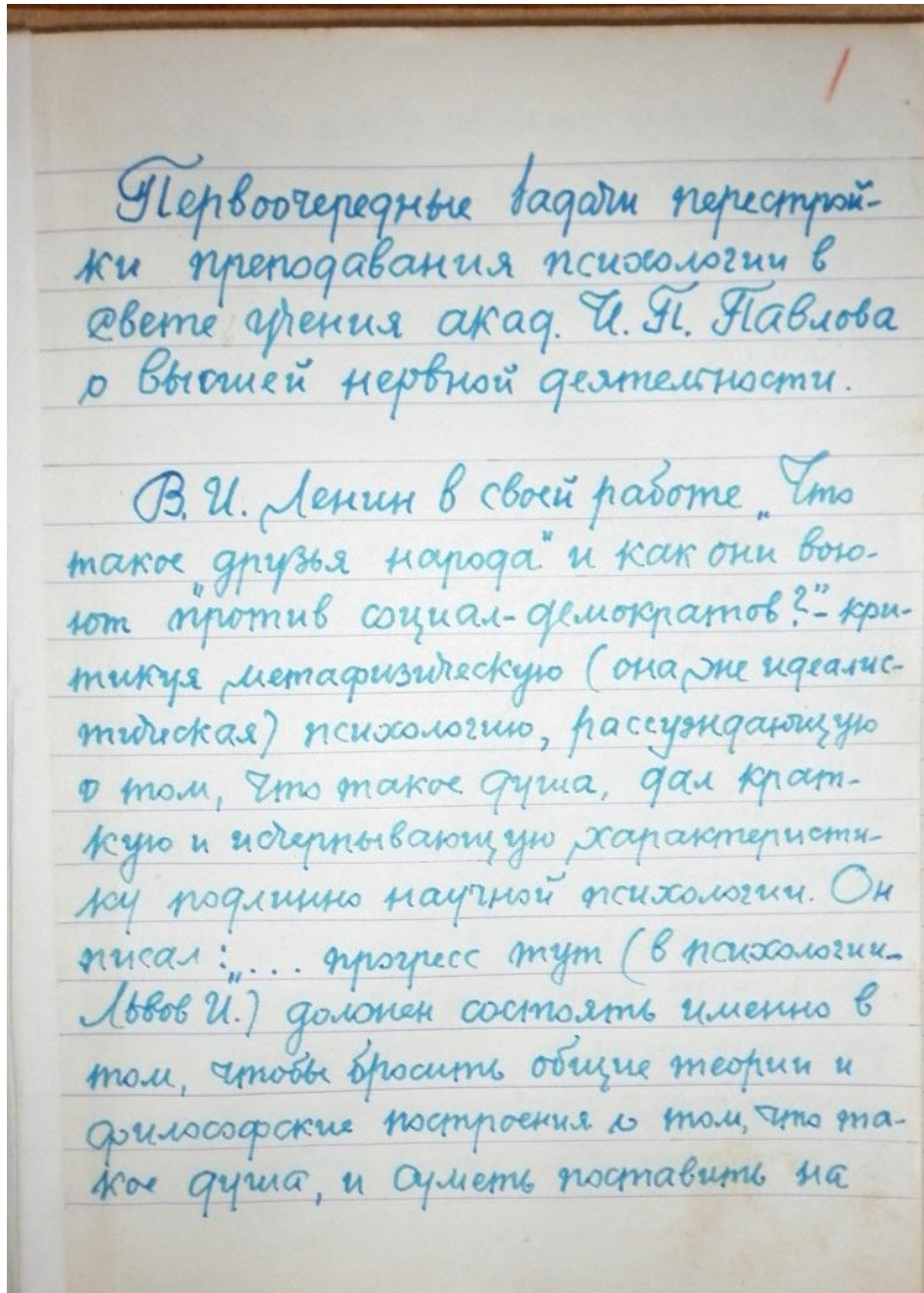
конспект лекцій, Львова І.П. «Про самостійну роботу студентів з книгою»
(Ф-1495, опись.1, спр. 34, арк.22)

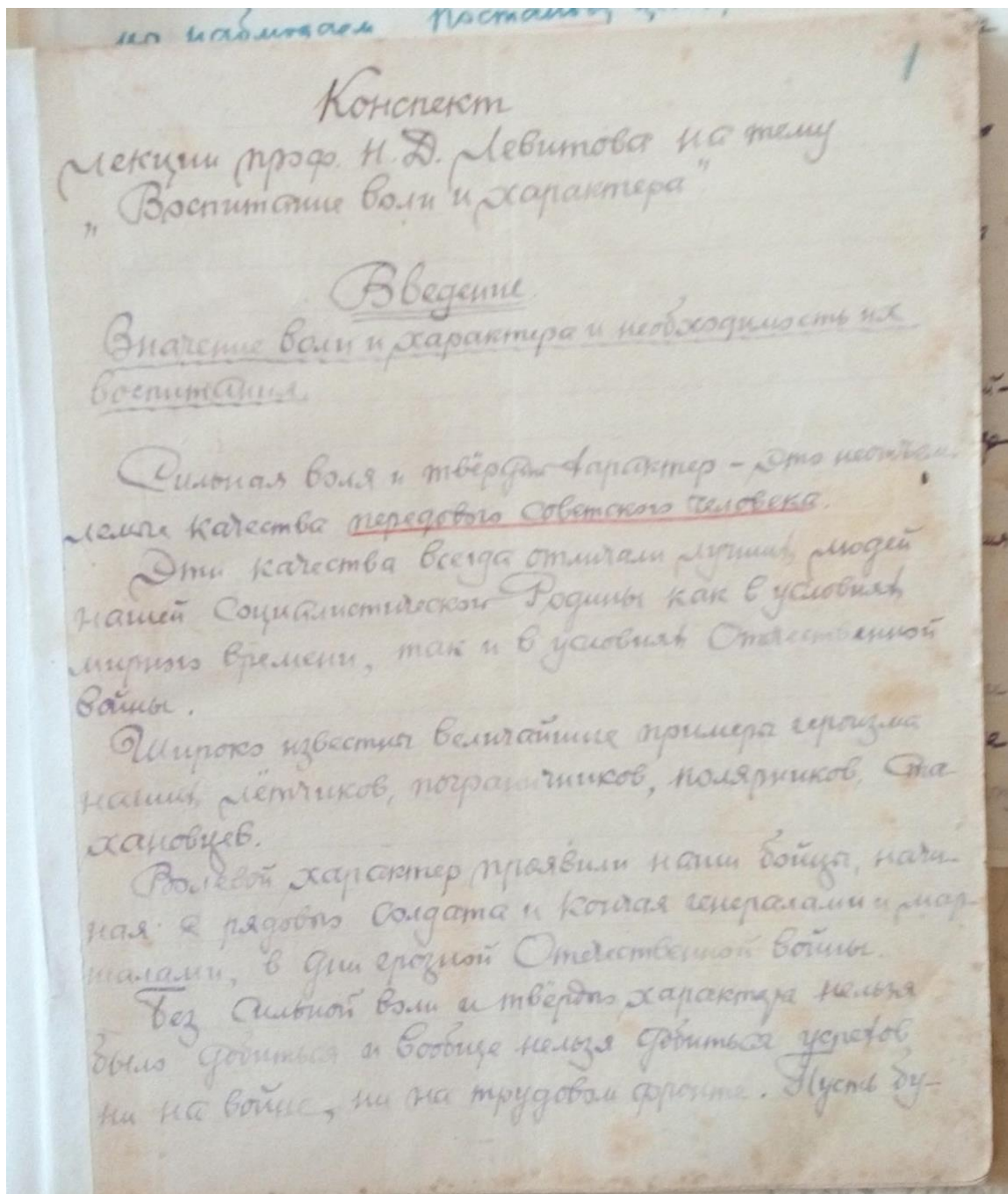
Тези,

конспект лекцій, Львова І.П. «Про самостійну роботу студентів з книгою» (Ф-1495, опись.1, спр. 34, арк.23)

Рукописи текстів лекцій з психології

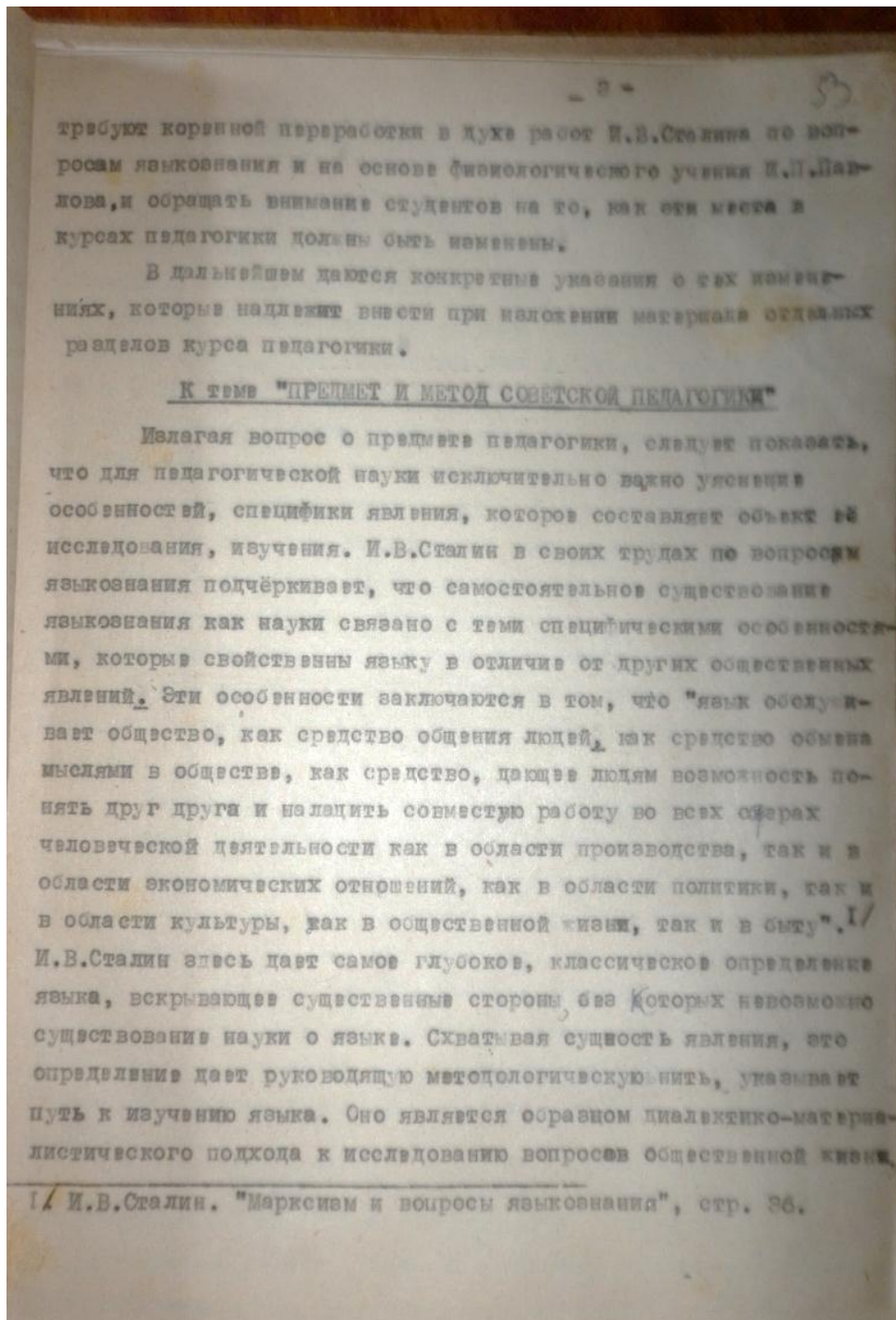
Матеріали до лекції і статті Львова І.П. «Про першочергові завдання викладання психології в сфері навчання академіка І. П. Павлова про вищу нервову діяльність» / начерки, рукописні і машинні тексти (Ф-1495, опись.1, спр. 38, арк.1)

Конспект лекцій професора Левитова Н.Д. на тему «Виховання волі і характеру», тези, виписки і замітки Львова І.П. на цю тему, записки з питаннями слухачів лекцій Львова

І.П

(Ф-1495, опись.1, спр. 43, арк.1.)

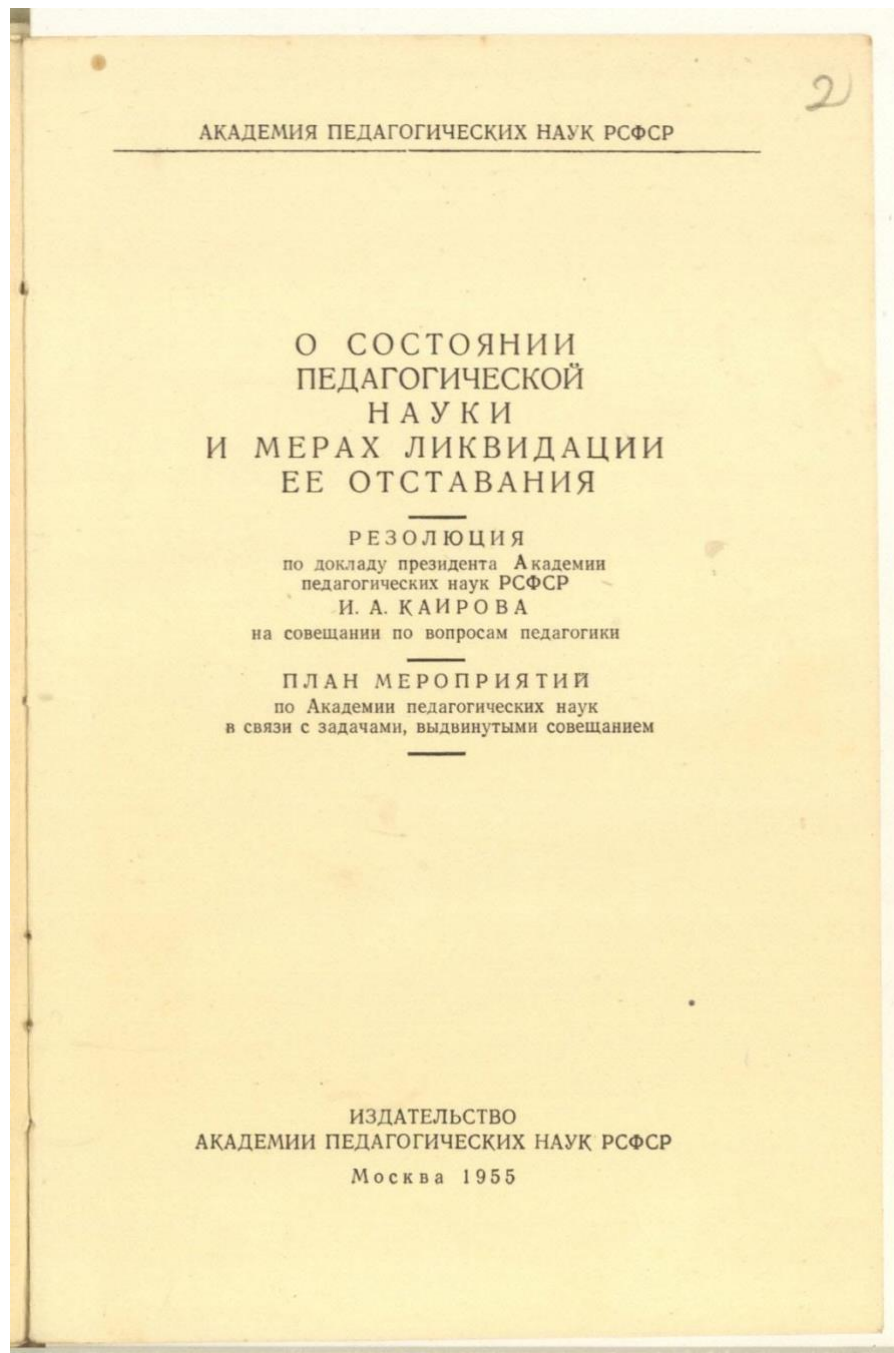

Матеріали до лекції і статті Львова І.П. «Про першочергові завдання перебудови викладання психології в сфері навчання академіка І. П. Павлова про вищу нервову діяльність» / начерки, рукописні і машинні тексти.

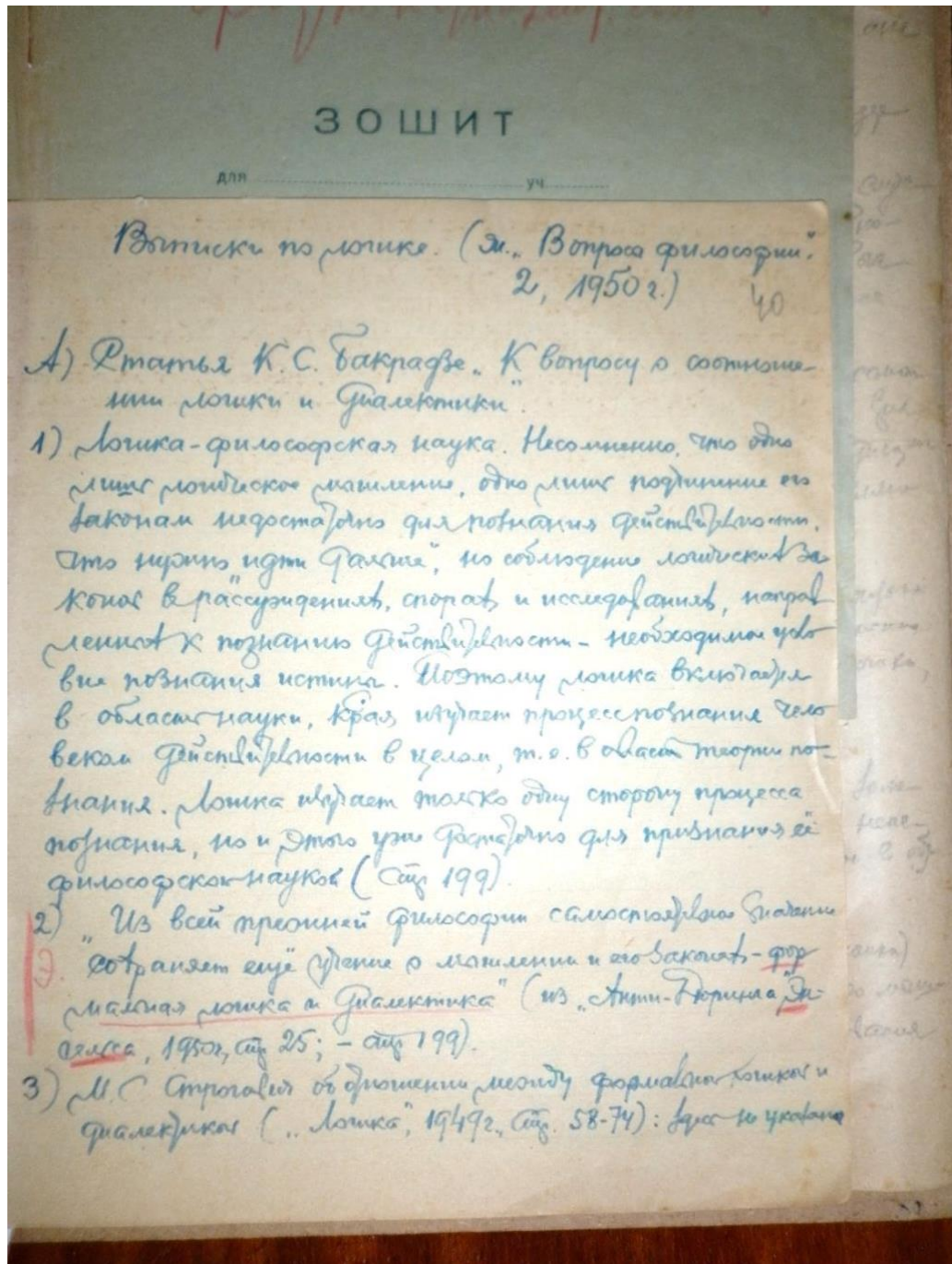
(Ф-1495, опись.1, спр. 38, арк.53.)

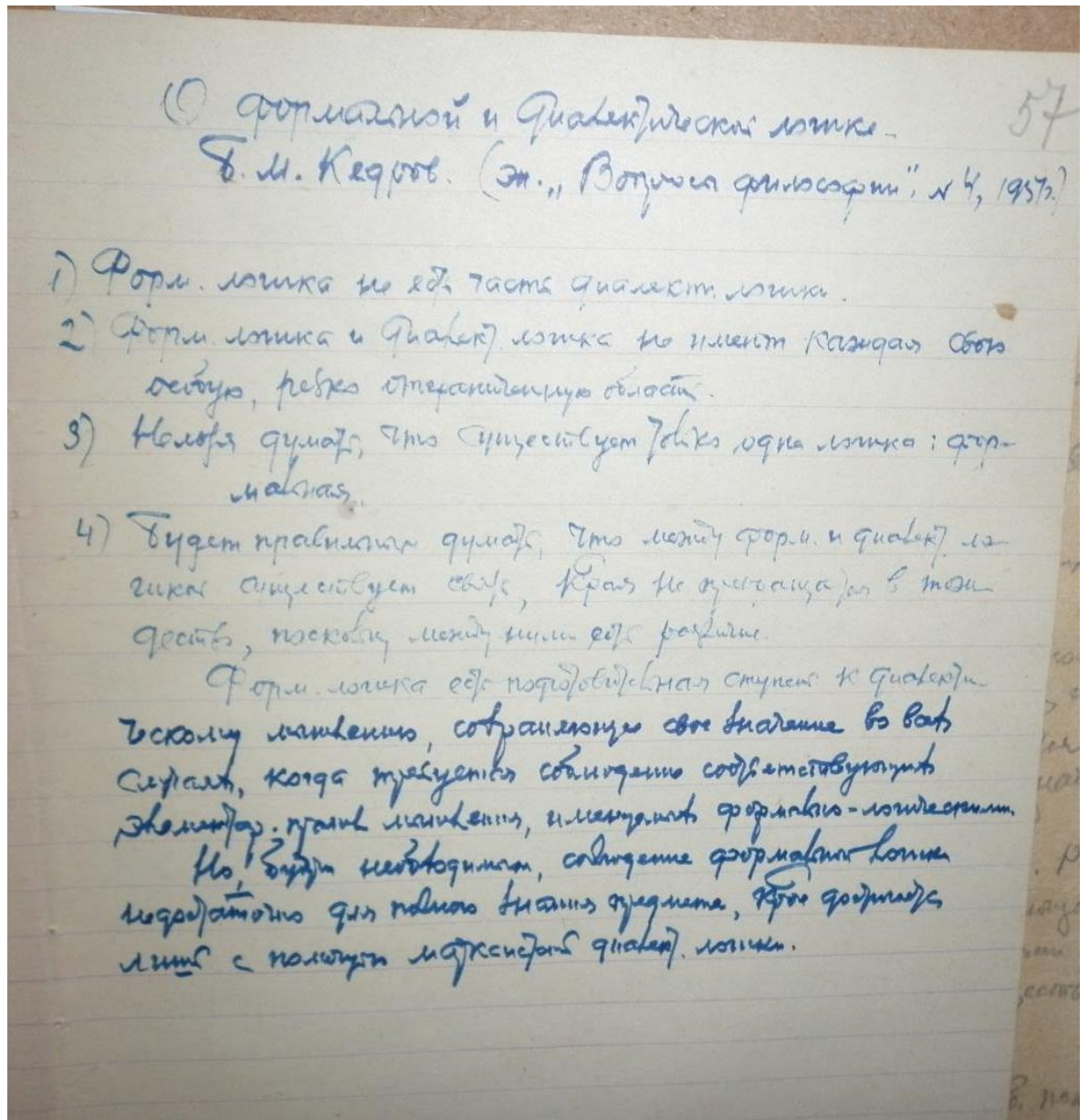

Резолюція до доповіді «Про стан педагогічної науки і заходи ліквідації її відставання резолюція з доповіді президента Академії педагогічних наук РРФСР І.А.Комарова на нараді з питань педагогіки та план заходів АПН в зв'язку з завданнями, висунутими нарадою»; доповідь завідувача кафедри педагогіки Чернігівського педінституту доцента Львова І.П. на засіданні Ради інституту з обговорення цих документів (Ф-1495, опись.1, спр. 10, арк.2.)

Робочий план занять викладача логіки І.П.Львова зі студентами словесно-літературного факультету 2 курсу Чернігівського педінституту на І-е півріччя 1954-1955 навчального року, методичні вказівки до викладання деяких питань логіки в середній школі, складене І.П.Львовим і виписки з логіки з журналу «Питання філософії» 1950 №2 (Ф-1495, опись.1, спр. 13, арк.40.)

Робочий план занять викладача логіки І.П.Львова зі студентами словесно-літературного факультету 2 курсу Чернігівського педінституту на І-е півріччя 1954-1955 навчального року, методичні вказівки до викладання деяких питань логіки в середній школі, складене І.П.Львовим і виписки з логіки з журналу «Питання філософії» 1950 №2 (Ф-1495, опись.1, спр. 13, арк. 57.)

Шановний тов. Ловов І. П.! 2

На Ваше прохання надсилаємо
єдиний тиждень науково-дослідної робо-
ти з психології нашого інституту
та периферійних вишів.

Дуже вдячні за Ваш допис до
своїх газет; його вміщено в
скороченому вигляді в черговому
номері нашої газети.

Привіт від Григорія Слюби.

З повагою
К. Диринко.

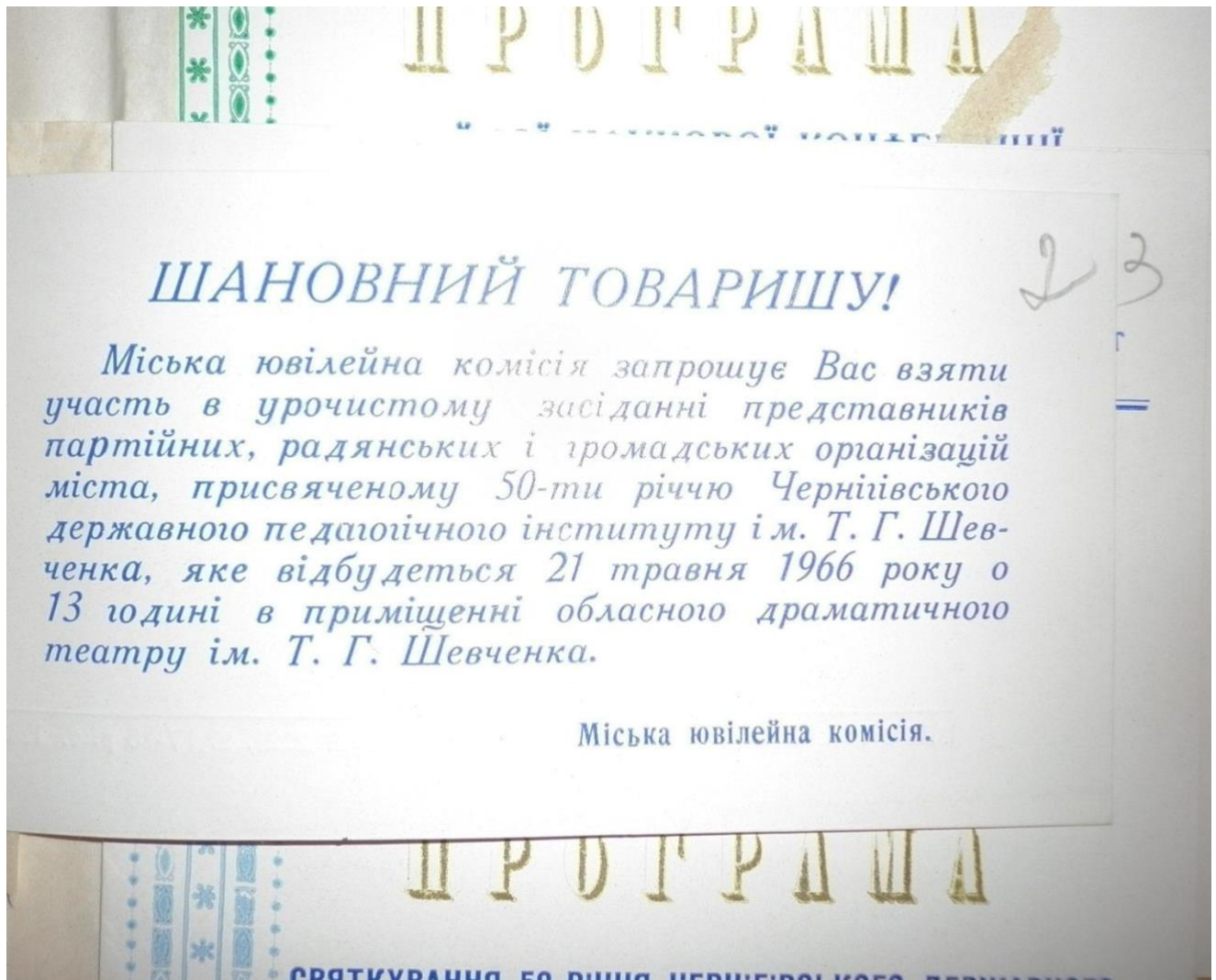
22/II-1950 р.

Співпраця з науково-дослідницьким інститутом психології УРСР

(Ф-1495, опись.1, спр. 48, арк.2.)

Додаток Ж

Документи, які засвідчують громадсько-просвітницьку діяльність І.П.Львова у системі університетської освіти

Програма святкування 50-річчя Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Шевченко Т.Г. 17-21 травня 1966 р програма ювілейної наукової конференції та запрошення Львову І.П. взяти участь у святкуванні ювілею.
(Ф-1495, опись.1, спр. 51, арк.2.)

ДЕПУТАТСЬКИЙ КВИТОК № 193
Львов
Іван Петрович

2

ПОСВІДКА
про обрання депутатом

На підставі протоколу голосування
Окружної виборчої комісії
Чернігівського міського
найменування виборчого округу
виборчого округу № 193 і статей 112

товариш Львов
прізвище,
Іван
ім'я
Петрович
по батькові
обраний 3 Вересня 195 7 року
число, місяць виборів
депутатом Чернігівської
найменування Ради,
міської Ради депутатів
що обирається
трудящих _____ району,

1

ПОСВІДКА
про обрання депутатом

На підставі протоколу голосування
Окружної виборчої комісії
Чернігівського міського
найменування виборчого округу
виборчого округу № 191 і статей 112
і 113 „Положення про вибори до обласних,
районних, міських, сільських і селищних
Рад депутатів трудящих Української РСР“
Окружна виборча комісія по виборах
до Чернігівської
найменування
міської
Ради, що обирається
Ради депутатів трудящих свідчить, що

товариш Львов
прізвище,
Іван
ім'я
Петрович
по батькові
о б р а н и й 27 лютого 195 5 року
число, місяць виборів
депутатом Чернігівської
найменування Ради,
міської Ради депу-
що обирається
татів трудящих _____ району,
Чернігівської області Української РСР
від Чернігівського міського
найменування виборчого округу
виборчого округу № 191
Голова Окружної
виборчої комісії Звляц
Секретар Окружної
виборчої комісії Силуш
28 лютого 195 5 року
число, місяць видачі посвідки

Из общего объема бюджета на 1957 год на социально-культурные мероприятия и жилищно-коммунальное хозяйство направляется 40991.1 т.руб., или 94.7%.

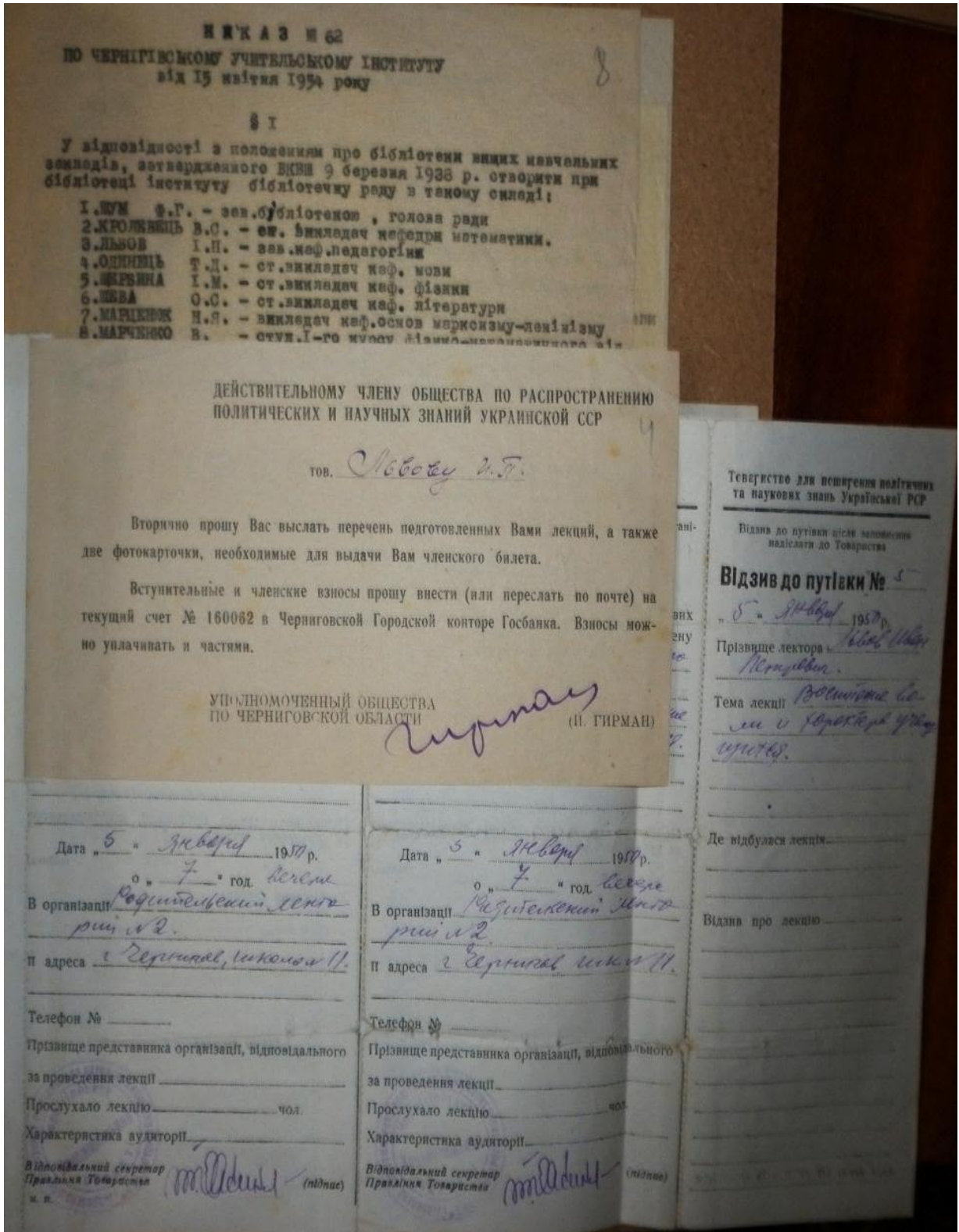
Расходи на социально-культурные мероприятия, отражающие функцию культурно-воспитательной работы советских государственных органов, обеспечивают осуществление закрепленных Конституцией СССР прав граждан на образование, на бесплатную медицинскую помощь, на отдых, на материальное обеспечение

Матеріали Львова І.П.-депутата Чернігівської міської Ради депутатів трудящих / свідoctва про обрання депутатом, пам'ятка депутата, рішення сесій міської ради, довідка про бюджет гор.Чернігова-на 1957р. тези виступів, письмове доручення а перевірку житлових умов Коцюби О.І.

Ф-1495, опись.1, спр. 54, арк.1, 2.)

С П Р А В К А		2
<p>SSSR-GLHK—MKTC-CCCP Merkezi mektep ve ilmi Asgavat demir lonyan № 31 (M) А МБКТЕВІ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОДЕЛ ШКОЛ СРЕДНЯЯ ШКОЛА № 31 Ашхабадской ж. д. 20. августа 1943 г. № 1/11 Адрес: стан. Сталина</p>	<p>Старший Преподаватель Сталинабадского Госпединститута ЛЬВОВ, ИП за период времени с 16-го по 20-е августа 1943г. Прочитал бесплатно 11-ть часовых лекций для военных руководителей и Преподавателей военной подготовки железнодорожных школ Ашхабадской ж. д. Темы лекций были такие:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предмет советской Педагогики и цели коммунистического воспитания. 2. Элементы коммунистического воспитания 3. урок, как основная форма организации учебной работы. 4. Методы обучения в советской школе. 5. физическое и Психическое развитие ребенка школьного возраста. 	
<p>Дана эта справка т. ЛЬВОВУ, ИП для Представления дирекции Сталинабадского Госпединститута.</p>		
<p>Зам. Начальника Отдела школ Ашхабадской ж. д.</p>		<p><i>Борисов</i> /БОРИСОВ/</p>

Матеріали про громадську діяльність Львова І.П. / Наказ, свідоцтва, довідки, акт, путівка товариства по поширенню, політичних і наукових знань УРСР, тематика лекцій та ін.
 (Ф-1495, опись.1, спр. 55, арк.2.)

Матеріали об общественній діяльності Львова І.П. /приказ, свідчення, справки, акт, путівка товариства по розповсюдженню, політичних і наукових знань УРСР, тематика лекцій і др

(Ф-1495, опись.1, спр. 55, арк.4.)

<u>ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ ДЛЯ РОДИТЕЛЕЙ.</u>	
1. Як допомогти учням краще вчитися .	И.П. ЛЬВОВ.
2. Воспитание воли и характера.	И.П. ЛЬВОВ.
3. Воспитание детей в семье и школе	И.П. ЛЬВОВ.
4. Воспитание коммунистического отношения к труду.	
5. Моральный облик советского человека.	Т.ИЗБАЯНЦЕВ.
6. Борьба против суеверий и религиозных предрассудков.	И.И. ГОЛАН.
7. Экономическая роль советского государства.	Г.Е. ЯРМЕНКО.
8. О международном положении.	Т.КОВАЛЕНКО В.И.
9. О преклонении человека	Т.П.К. ПРАУД.
10. Права и обязанности родителей в деле воспитания детей.	И.И.Т.ВЕРХОКЛЕВОВ.
11. Гигиенические навыки в школе и семье, как основные приемы предупреждения инфекционных заболеваний	П.М. КРИВЕНКО.
12. Дружба и товарищество .	Т. ПАНЧУК.
13. Физическое воспитание детей в семье .	Т. ДИКИН.
14. Роль комсомола и воспитания школьника.	Т. ДЕМЦОВ.
15. Внеклассное чтение учащихся и помощь родителей.	Г.Г. ИСТОПЕРЕНКО.
16. И.Пет. Павлов « великий русский ученый - патриот, основоположник современной физиологии.	В.Ф. Вакатов.
17. Н.Островский и его переписка с родственниками и знакомыми.	П.Г.МАННЕН.
18. Организация ролевого школьника.	
19. Образ молодого человека в советской литературе.	П.Г.МАННЕН

Тематика лекцій для батьків, путівка товариства по поширенню політичних і наукових знань, виписана Львову І.П. для читання лекцій «Основи комуністичного виховання в сім'ї та школі», замітки і виписки Львова І.П. з творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Сталіна, Анрі Барбюса, Б.Горбатова і ін.
(Ф-1495, опись.1, сгр. 56, арк.3.)

Листування І. П. Львова з учнями та колегами

1

Дорогой Иван Петрович!

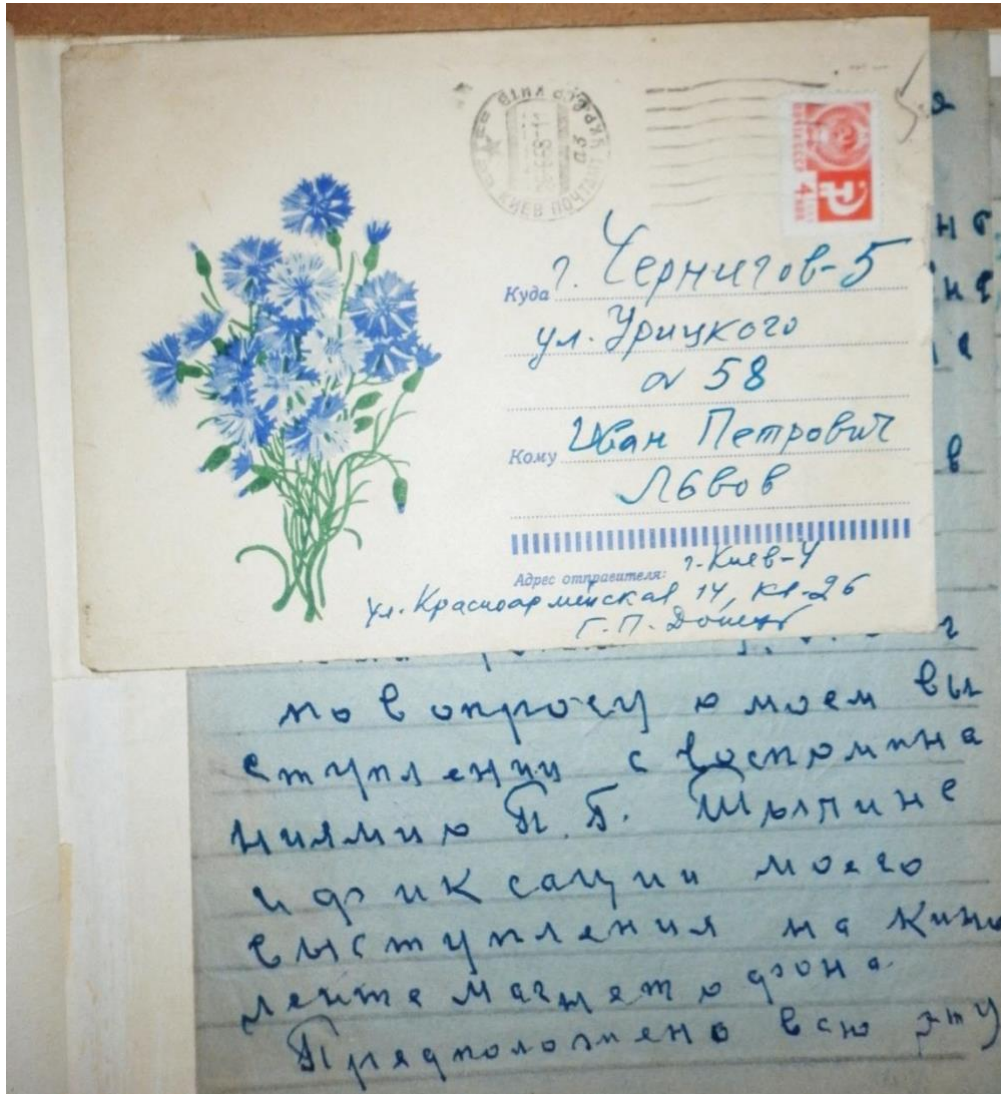
Я и вся моя семья поздравляем Вас с наступающим Новым Годом и желаем Вам здоровья, прекрасного самочувствия и изобилия благ земных.

Мой „моторчик“ работает; прогулки в лес и парк и упражнения в физическом труде я заставил его работать хорошо, но живу пока почти безвыездно в Стальном. Ожидая случая, чтобы вместе с предкихозом, когда будут его вызывать в обком, приехать в Чертилов и отведать Вас. Автобус очень рано уходит и поздно вечером приходит, — вот это неудобно, а особенно зимой.

Любящий Вас с юных лет П. Воскобойников

21 декабря 1963 года.

Лист Воскобойникова П.
(Ф-1495, опись.1, спр. 64, арк.1.)

Лист Донця Г.П. / з проханням написати спогади про П.Г.Тичини
(Ф-1495, опись.1, спр. 69, арк.5.)

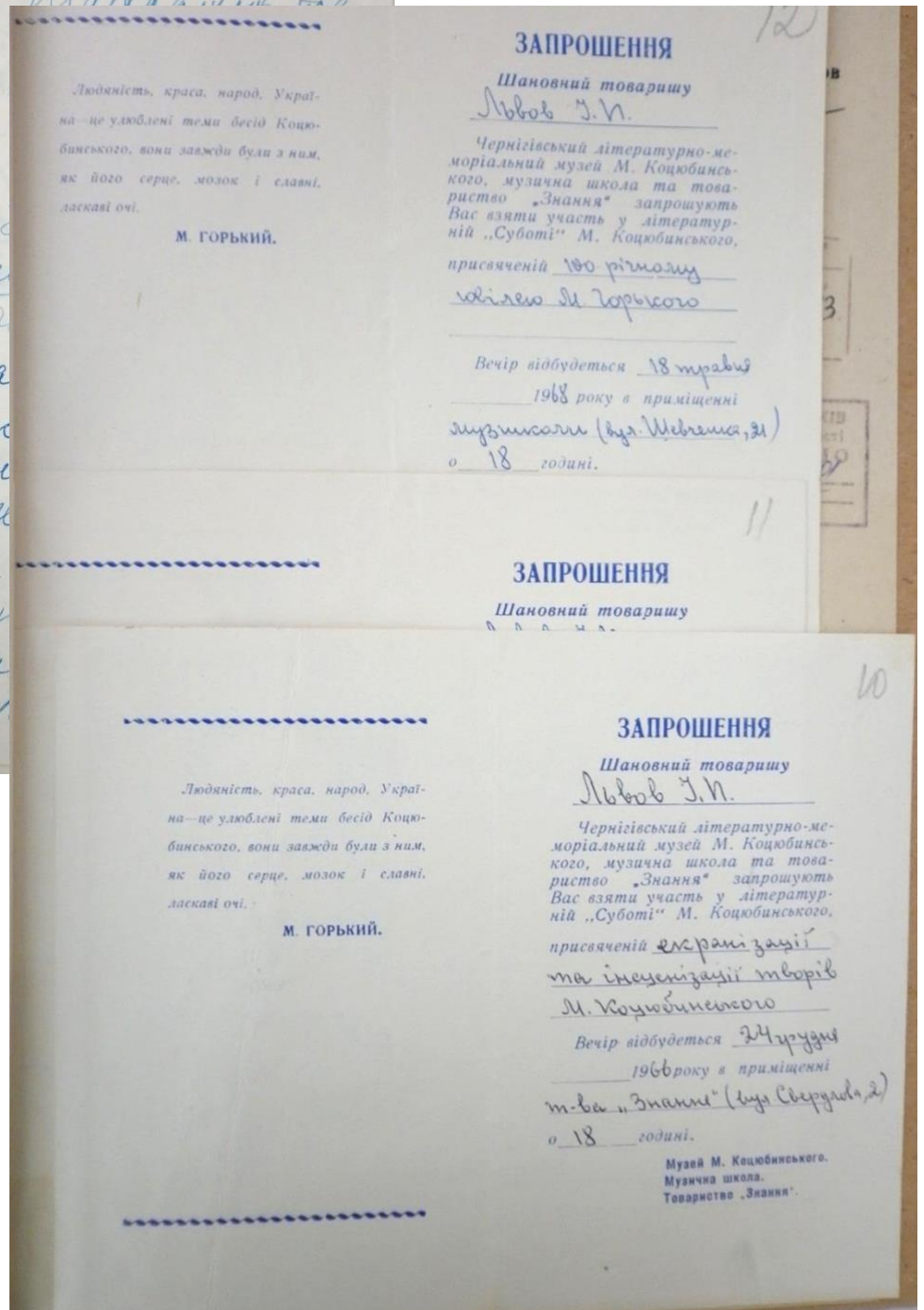
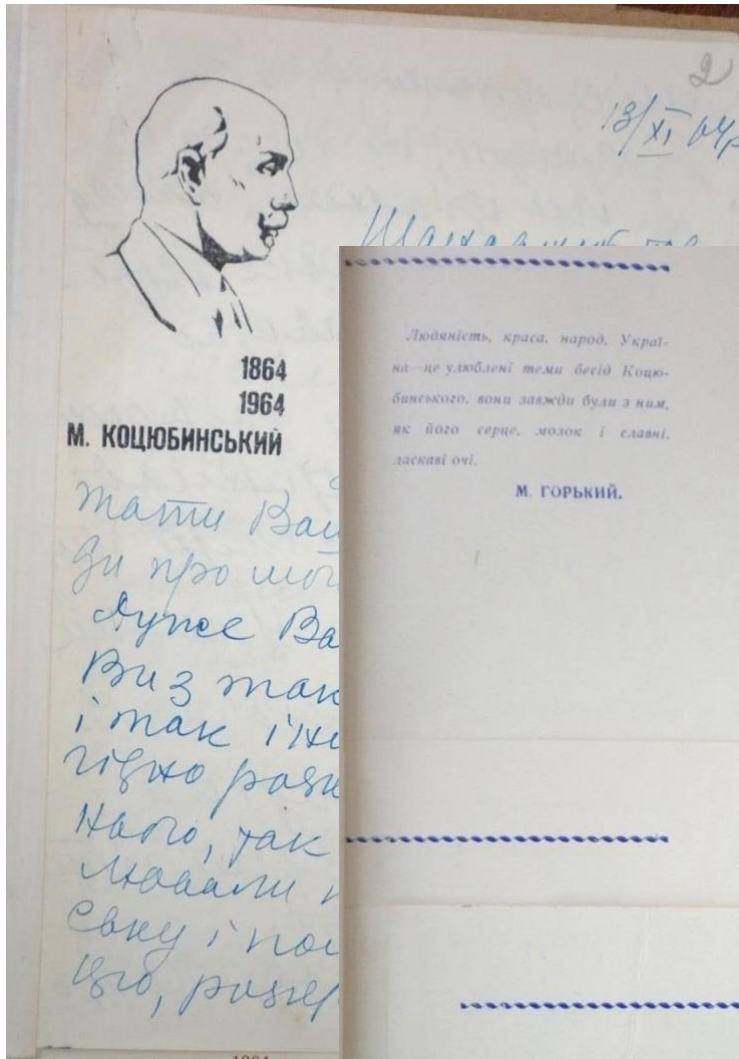
1
Львов, 8 ноября 1954г.

Глубокоуважаемый и дорогой
Иван Петрович!

Прошу принять наше сердечнейшее поздравление и от меня, благодарного Вашего ученика.

Сорок семь лет тому назад (в 1907 г.) мы, ученики 3-го класса семинарии, конечно, должны были писать у Вас сочинение по психологии, на тему: "Интеллектуальное значение осязательно-мускульных ощущений". Сначала мы были подавлены, как нам показалось, сложностью темы. Но после Вашего разъяснения мы сказали вместе с древним философом-материалистом Эпикуром: "Благодарим блаженную природу за то, что нужное она сделала нетрудным, а трудное ненужным", мы выросли в собственных глазах и сравнительно легко справились с поставленной перед нами задачей.

Для нас, кто в будущем стал учителем,

Листи Коцюбинської І.М.
(Ф-1495, опис.1, спр. 76, арк.2,12,11,10.)

4/8-55г. 1

Столове

Уважаемый Иван Петрович!

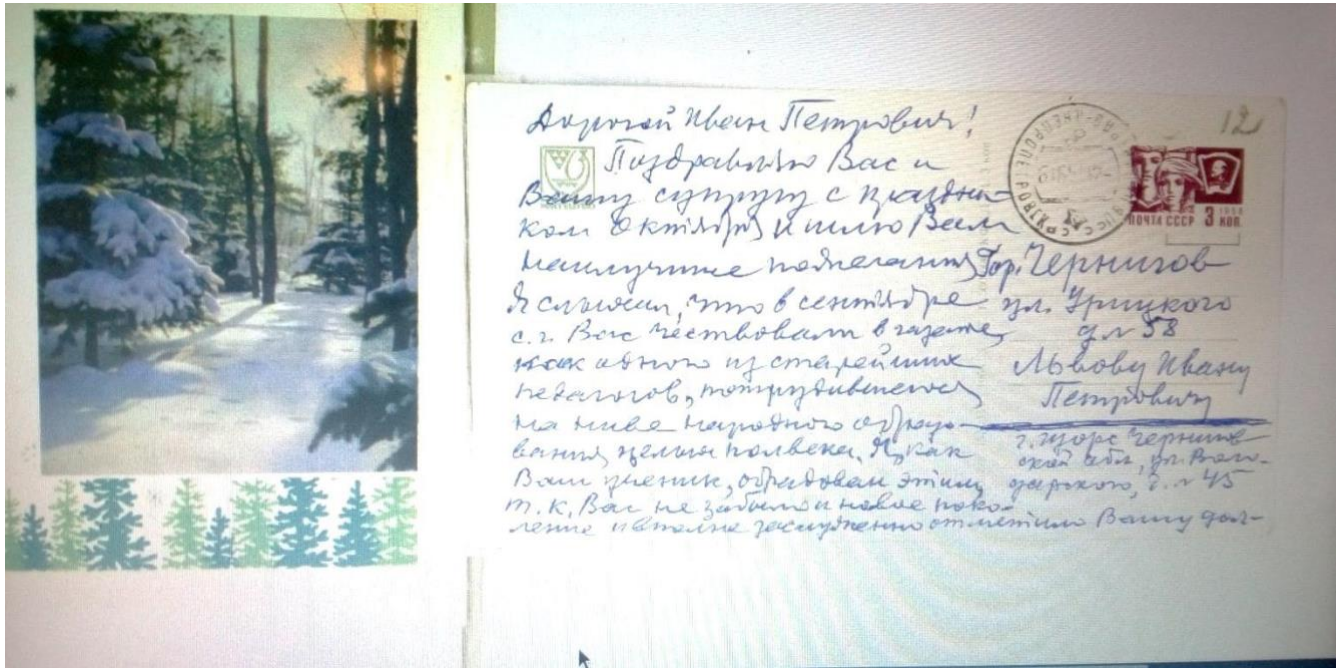
Поздравляю с праздником Великого Октября, желаю долгих лет жизни и здоровья, успехов в вашей неопытной работе по воспитанию будущих педагогов, педагогов нашего прекрасного завтра — коммунизма. Я, как и другие пионеры, воспитанники Ваши, дорогой Иван Петрович, прошею Вам светлой, никогда не меркнувший образ через всю свою жизнь и всегда с гордостью, благодарственно скажу: "Да, я сын Великого педагога и учителя учителей!"

Ищите долго, долго, дорогой мой учитель, трудитесь во имя процветания нашей прекрасной Родины, во имя процветания новой коммунистической культуры! Будьте здоровы, желаю счастливо провести дни Вашего праздника.

С глубоким уважением Вам другинка

Е. В. Сивина /Лисица/

Листи та вітальні листівки колишнього учня Лисиці Е.І.
(Ф-1495, опись.1, спр. 78, арк.1.)

Листи та вітальна листівка К.Н.Наранович / є спогади про Тичину П.Г.
 (Ф-1495, опись.1, спр. 79, арк.12.)

Шановний Іване Петровичу!

Почилаю Вам відомості про
Л.І. Тичину. Після жовтневих
свят приїду з матнітороном
записати Ваше слово про
Вашого учня.

з пошаною
Л. Прокопенко

25 жовтня 1966 р. 2) X

Листи та вітальні листівки Прокопенко
Л.Є. / повідомляються деякі відомості і
дати з біографії Тичини П.Г.

(Ф-1495, опись.1, спр. 85, арк.1.)

27 січня 1891 р. народився в с. Тішки
Новобаканської сільської школи

1900-1907 - Елецький монастир
1907-1913 - семінарія (державний кошті).

1906 р - номер Байково

22 січня 1966 р. у 75 років Л. Тичина
при Тернопільській педагогічній
вечір, присвячений йому.

1
Львов, 8 ноября 1954г.

Глубокоуважаемый и дорогой
Иван Петрович!

Просим принять наше сердечнейшее поздравление и от меня, благодарного Вашего ученика.

Сорок семь лет тому назад (в 1907 г.) мы, ученики 3-го класса семинарии, конечно, должны были писать у Вас сочинение по психологии, на тему: "Интеллектуальное значение вегетативно-мышечных ощущений". Сначала мы были подавлены, как нам показалось, сложностью темы. Но после Ваших разъяснений мы сказали вместе с древним философом-материалистом Эпикуром: "Благодарим блаженную природу за то, что нужное она сделала нетрудным, а трудное ненужным", мы выросли в собственных глазах и сравнительно легко справились с поставленной перед нами задачей.

Для нас, кто в будущем стал учителем,

Лист Кибальчича М.А.-колишнього учня І.П.Львова з Чернігівської духовної семінарії

(Ф-1495, опись.1, спр. 72, арк.1.)

Додаток К

Світлина Івана Петровича Львова

І.П.Львов у кабінеті. (1915-1968)

Чернігівський педагогічний інститут, в якому працював І.П.Львов

І.П.Львов зі студентами II курсу фізико-математичного факультету Чернігівського педінституту під час державних іспитів (1950 р.)

І.П.Львов зі студентами біля пам'ятника Т.Г.Шевченку у с. Седнів Чернігівської області (1956 р.).

15 березня 1948 року студенти історичного факультету ЧДУІ на педагогічній практиці у школі № 9 м. Чернігова (керівник практики – І.П. Львов)

Студенти ІІІ курсу фізико-математичного факультету ЧДУІ на педагогічній практиці в школі № 9 м.Чернігова (1948)